SLOVENSKÁ REČ

časopis pre výskum a kultúru slovenského jazyka

Z OBSAHU

E. Jóna, Spisovný jazyk v socialistickej spoločnosti ■ J. Ružička, Anton Bernolák — význačný jazykovedec ■ J. Mistrík, Z kvantitatívneho výskumu lexiky slovenskej ľudovej piesne ■ J. Mlacek, Začiatok odseku v monologickom texte

DISKUSIE

J. Furdík, O slovotvorných príponách s gramatickou funkciou ■ L. Dvonč, K obyvateľským menám typu *Valaštan* ■ J. Holý, k problému klasifikácie viet ■ J. Findra, Holý a rozvitý vetný člen

ZPRÁVY A POSUDKY

Zpráva o činnosti Komisie pre dejiny slovenčiny. I. Kotulič ■ Presila veľkých písmen a úvodzoviek. L. Dvonč ■ Morfológia slovenského jazyka. J. Holý ■ A. V. Isačenko — K. König, Slowakisch-deutsches Wörterbuch. — V. Blanár, Deutsch-slowakisches Wörterbuch. Š. Michalus

ROZLIČNOSTI

6 | 32 | 1967

VYDAVATEĽSTVO SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED

SLOVENSKÁ REČ

časopis Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied pre výskum a kultúru slovenského jazyka

HLAVNÝ REDAKTOR
prof. PhDr. Eugen Jóna, CSc.

VÝKONNÝ REDAKTOR
PhDr. Ladislav Dvonč, CSc.

REDAKČNÁ RADA
doc. PhDr. Ferdinand Buffa, CSc., PhDr. Ladislav Dvonč, CSc., Ján Holý, CSc., PhDr. Gejza Horák, CSc., prof. PhDr. Eugen Jóna, CSc., doc. PhDr. Rudolf Krajčovič, CSc., doc. PhDr. Jozef Mistrík, CSc., Jozef Mlacek, doc. PhDr. Pavel Ondrus, CSc., PhDr. Štefan Peciar, CSc., doc. PhDr. Jozef Ružička, DrSc., PhDr. Mária Ivanová-Šalingová, CSc.

REDAKCIA
Bratislava, Klemensova 27

OBSAH

E. Jóna, Spisovný jazyk v socialistickej spoločnosti 321
J. Ružička, Anton Bernolák — významný jazykovedec 325
J. Mistrík, Z kvantitatívneho výskumu lexiky slovenskej ľudovej piesne 328
J. Mlacek, Začiatok odseku v monologickom texte . . . . . [illegible]

DISKUSIE
J. Furdík, O slovotvorných prípon[illegible] matickou funkciou . . . . . [illegible]
L. Dvonč, K obyvateľským menám typu *Bošťan* 345
J. Holý, K problému klasifikácie viet . . . 346
J. Findra, Holý a rozvitý vetný člen . . . [illegible]

ZPRÁVY A POSUDKY
Zpráva o činnosti Komisie pre dejiny slovenčiny I. Kotulič 365
Presila veľkých písmen a úvodzoviek. L. Dvonč 367
Morfológia slovenského jazyka. J. Holý . . 371
A. V. Isačenko — K. König, Slowakisch-deutsches Wörterbuch. — V. Blanár, Deutsch-slowakisches Wörterbuch. Š. Michalus . . . 377

ROZLIČNOSTI
Jeden, dva / jedna, dve — jednosto, dvesto — dentisíc, dvetisíc. Š. Peciar . . . [illegible]
„Sebarealizovať sa"? E. Smiešková . . . [illegible]
Väzba predložky *vyše*. Š. Peciar . . . [illegible]
Gibraltar — Gibraltár. L. Dvonč . . . [illegible]

Index k 32. ročníku SR. Š. Lipták . . . [illegible]
Obsah (32. ročníka SR) . . . . . [illegible]

OBSAH

Buffa F., O formách slova *dláto* v slovenčine 40
O monografickom výskume tvorenia slov v slovenských nárečiach . . . 229
Dvonč L., Skloňovanie cudzích vlastných mien typu *Reggio di Calabria* . 13
Furdík J., O vide a väzbe pri slovesných podstatných menách 65
Habovštiak A., K výskumu slovnej zásoby slovenských nárečí . . . 224
Horecký J., Generatívne modely v súčasnej jazykovede 3
Ivanová-Šalingová M., Dublety a varianty v Slovníku slovenského jazyka 25
Jóna E., Spisovný jazyk v socialistickej spoločnosti 321
Začiatky štúrovskej slovenčiny a J. M. Hurban 198
Kotulič I., Význam, rozšírenie a pôvod slova *meru* 89
Kuchar R., K významu slova *žriedlo* 99
Lipták Š., K pomenovaniu rozprávky v slovenčine 94
Matejčík J., Identita pojmu ako základ synonymických vzťahov . . . 273
Mistrík J., Dĺžka vety pri štylistickej charakteristike 19
Stredné hodnoty dĺžky vety pri štylistickej typológii 78
Z kvantitatívneho výskumu lexiky slovenskej ľudovej piesne 328
Zákonitosť v distribúcii jazykových prvkov 210
Mlacek J., O viacnásobnosti prísudku a vetného základu 74
Začiatok odseku v monologickom texte 335
Peciar Š., Kvantita a tvorenie príd. mien na *-teľný/-iteľný* 82
Tvorenie a kvantita činiteľských mien na *-teľ/-iteľ* 204
Tvorenie a kvantita mužských substantív s príponami *-č, -ač, -áč/-iač* . . 134
Tvorenie a kvantita slovenských činiteľských mien s príponou *-ca* v porovnaní s češtinou 257
Ružička J., Anton Bernolák — významný jazykovedec 325
Rok dobrej práce 193
Tézy o slovenčine 129
Rybák J., Zámenné príslovky *ta — tam, kam — kde* 32
Sabol J., Dvojtvary *psi/psy, vlci/vlky, vtáci/vtáky* 9
Štolc J., Striedanie *e/ø* v paradigme podstatných mien mužského rodu zakončených na *-er, -el, -en* 266
Výsledky, perspektívy a problémy slovenskej dialektológie 216
Vavro J., *Cigeľ, Cigľan/Cigľanka, cigľansky* 37

Diskusie

Dvonč L., Inštr. pl. substantív vzoru *srdce* 102
K obyvateľským menám typu *Valašťan* 345
K rozdeľovaniu slov typu *nájdem* 234
K spracovaniu poučiek o rozdeľovaní slov v Pravidlách slovenského pravopisu 280
Zo skloňovania francúzskych mien na *-es* a anglických a francúzskych mien na *-e* 146
Findra J., Holý a rozvitý vetný člen 361
Furdík J., O slovotvorných príponách s gramatickou funkciou 342
Holý J., K problému klasifikácie viet 356
Kategória pádu a citový príznak 165
Mihál J., Ešte raz o zámenných príslovkách *ta — tam* 292
Ďalšie pripomienky k Slovníku slovenského jazyka 161
Pripomienky k výkladu slov v Slovníku slovenského jazyka 109
Ondrus P., Podielové číslovkové výrazy 286
Uhlár V., Tvary *bou, mau* a *dobrô, dobrieho* a spisovná slovenčina . . . 44
Z problematiky liptovských miestnych názvov. Rod a tvary názvu *Sokolče* 294
Z problematiky miestnych názvov a odvodených slov 154

Zprávy a posudky

Aktuálnosť štylistických rozborov. M. Ivanová-Šalingová 183
Bulletin ústavu ruského jazyka a literatúry X. Š. Peciar 119

SLOVENSKÁ REČ

ROČNÍK 32 — 1967
ČÍSLO 6

Eugen Jóna

SPISOVNÝ JAZYK V SOCIALISTICKEJ SPOLOČNOSTI

Pri 50. výročí Veľkej októbrovej socialistickej revolúcie, ktorá zmenila predovšetkým staré cárske Rusko na Sväz sovietskych socialistických republík s novými podmienkami pre rozvoj národov a národností, do tých čias zväčša utláčaných a zaznávaných, otvorila cestu od kapitalizmu k socializmu, od vykorisťovateľského zriadenia imperializmu a kolonializmu k slobode a nezávislosti aj ostatným národom sveta, uvedomujeme si, ako sa za polstoročie zmenilo postavenie malých národov v Európe, a to najmä slovanských národov a medzi nimi osobitne položenie Slovákov a ich jazyka. Niektoré slovanské národy — okrem národa ruského, ukrajinského a bieloruského všetky ostatné — nastúpili na cestu k socializmu síce až po druhej svetovej vojne, budujú socialistickú spoločnosť iba niečo vyše dvadsať rokov, no i tak možno u nich skúmať vývin spisovného jazyka a jeho kultúru v podmienkach socialistického zriadenia už s istým odstupom.

V socialistických krajinách, ako je Bulharsko alebo Poľsko, situácia je pomerne jednoduchá, pretože v nich pojem národného jazyka a štátneho jazyka sa kryje. Zložitejšie pomery sú v Sovietskom sväze, kde je vyše 70 jazykov[1] a medzi nimi popri ruštine dva blízke slovanské jazyky (ukrajinčina a bieloruština); v Juhoslávii, kde popri srbochorvátskom jazyku, ktorý je podľa oficiálnej mienky jednotný v dvoch zneniach (spoločný štokavský základ má znenie ekavské, srbské, a ijekavské, chorvátske, s rozdielmi lexikálnymi a najmä s rozdielom v písme), existujú slovinčina a macedónčina ako samostatné jazyky; v Československu, kde popri sebe fungujú čeština a slovenčina v zásade ako rovnoprávne jazyky a kde „spisovná slovenčina takisto ako spisovná čeština má dnes úlohu štátneho jazyka“.[2] Osobitne treba posudzovať postavenie Lužických Srbov (v Nemeckej demokratickej republike) ako menšiny, ktorá na rozdiel od menšiny ukrajinskej alebo poľskej v našej republike alebo od slovenskej menšiny v Maďarsku, v Juhoslávii a i. nemá materskú krajinu. V neslovanských krajinách so socialistickým zriadením jazykové pomery sú obdobné ako v uvedených slovanských. Národnostné a jazykové problémy vznikajú

[1] Porov. *Resumés des communications*, Bucureşti 1967, 93.
[2] Porov. J. Ružička, *Tézy o slovenčine*, SR 32, 1967, 139.

alebo ostávajú vo viacrečových štátoch, ako je Sovietsky sväz, Juhoslávia a Československo.

V Sovietskom sväze vývin národnostných a jazykových pomerov v socialistických podmienkach je najdlhší a na rozdiel od nových štátnych útvarov, kde jednotlivé národy začali žiť v spoločnom štáte až po prvej svetovej vojne, nadväzovali na predsocialistické etapy. Už V. I. Lenin[2] zistil podstatu národnostných vzťahov v podmienkach kapitalizmu. „Rozvíjajúci sa kapitalizmus pozná dve historické tendencie v národnostnej otázke. Prvá: prebudenie národného života a národných hnutí, boj proti všetkému národnostnému útlaku, utvorenie národných štátov. Druhá: rozvoj a rozšírenie stykov medzi národmi, lámanie národných priehrad, utváranie medzinárodnej jednoty kapitálu, hospodárskeho života vôbec, politiky, vedy atď." Tieto tendencie — podľa svojho vnútorného historického zmyslu pokrokové — stali sa antagonistickými protirečeniami kapitalistickej spoločnosti, pretože na jednej strane vyústili v koloniálnu porobu, hospodárske a politické zotročenie málo vyvinutých národov, na druhej strane v boj za nezávislosť, za oslobodenie od imperialistického útlaku.[3] Tieto dve tendencie v podmienkach socializmu menia svoju povahu, ako predvídal Lenin: stávajú sa progresívnymi tendenciami. Buržoázne národy sa pretvárajú v socialistické národy na základoch ekonomických (spoločenské socialistické vlastníctvo, socialistické výrobné vzťahy), politických (sovietske, t. j. ľudové, demokratické štátne zriadenie) a ideových (marxizmus-leninizmus, socialistický internacionalizmus). Socialistické zriadenie zabezpečuje týmto národom rovnoprávnosť a slobodu, ekonomické postavenie ich republík a rozkvet ich národných kultúr, ale podmieňuje aj ich vzájomné zbližovanie a obohacovanie, a to s rešpektovaním národnej osobitnosti, no bez preceňovania národných zvláštností. Pri všestrannom rozvoji kultúry sovietskych národov mimoriadny význam má národný jazyk. Každý sovietsky občan má úplnú slobodu hovoriť a vychovávať svoje deti v materinskom jazyku alebo hociktorom inom jazyku bez obmedzovania a prinucovania. V mnohonárodnom štáte s toľkými národmi a ich jazykmi, ako je v Sovietskom sväze, je potrebný spoločný dorozumievací prostriedok a tým je ruský jazyk. Ruština má takto význam sprostredkovateľa pri výmene skúseností a výdobytkov sovietskej a celej svetovej kultúry.

S rozšírením všeobecného vzdelania všetkých občanov, využívania súčasných prostriedkov komunikácie (tlače, rozhlasu, televízie atď.), s rastom spoločenskej aktivity občanov a ich účasti na vedení a spravovaní štátu, na vedení hospodárskej a kultúrnej výstavby v epoche prechodu od socializmu ku komunizmu zvyšujú sa úlohy celonárodného spisovného ja-

[2] V. I. Lenin, *Spisy 20*, 11.
[3] Voprosy filosofii 1963, č. 9, 20.

zyka. Potreba presného a ľahkého vyjadrenia myšlienok vedie čoraz viac občanov k tomu, že budú ovládať normy spisovného jazyka a prestanú si udržovať nárečové zvláštnosti. Tým sa budú stierať rozdiely i medzi písanou a hovorenou formou celonárodného spisovného jazyka.[4]

V súvislosti s takýmto vývinom spisovného jazyka v socialistickej a komunistickej spoločnosti budú sa rozrastať aj úlohy jazykovedy a jazykovej výchovy vo všetkých plánoch jazyka, ale s dôrazom na štylistickú stránku jazyka.

Takýto vývin jednotlivých národných jazykov a ruského jazyka ako medzinárodného jazyka v Sovietskom zväze predpokladá rozvoj jazykov s mladou literatúrou, ktoré sa začali rozvíjať až po Októbrovej revolúcii, na úroveň jazykov so starou literárnou tradíciou.

Vývin ukrajinského a bieloruského jazyka hatili — podobne ako u iných slovanských národov — obavy z prežitkov buržoázneho nacionalizmu a šovinizmu.

Vývin ruského spisovného jazyka po Októbrovej revolúcii regulovali nielen jazykovedci, ale i politici (V. I. Lenin a i.) a spisovatelia (Maxim Gorkij a i.), takže sa podarilo nájsť správnu mieru pre jazykové novátorstvo a tradíciu nadviazaním na ruských klasikov.[5] Podobný bol vývin slovanských jazykov i mimo Sovietskeho zväzu.

Národy Juhoslávie (Socialistickej federatívnej republiky Juhoslávie) riešili svoje jazykové pomery dohodou v Novom Sade r. 1954. Podľa tejto dohody, ktorej výsledky sa dostali aj do ústavy Juhoslávie, Srbi, Chorváti a Černohorci majú spoločný spisovný jazyk srbochorvátsky (chorvátsko-srbský) s variantom srbským (ekavským) a chorvátskym (ijekavským) s rozdielmi predovšetkým hláskoslovnými a lexikálnymi. Jazyková prax v rozhlase, v televízii a inde vyvíjala sa však tak, že Chorváti sa cítili ukrivdení, keďže sa chorvátske znenie spisovnej srbochorvátčiny nemohlo dostatočne uplatniť: v každodennom živote (zväzová správa, armáda, diplomacia, verejná a masová komunikácia) uskutočňovala sa prax „jednotného štátneho jazyka" vychádzajúceho zo srbského variantu, ako sa hovorí v Deklarácii o názve a postavení chorvátskeho jazyka zo 16. 3. 1967 vydanej vedením Spolku spisovateľov Chorvátska, Matice chorvátskej, univerzitami v Záhrebe a Zadare atď. Vládne a stranícke orgány Juhoslávie posudzovali Deklaráciu ako narušanie bratstva a jednoty juhoslovanských

---

[4] I. K. Beloded, A. S. Melničuk, *Otázky vývoja národných jazykov v epoche prechodu od socializmu ku komunizmu*, Voprosy jazykoznanija 1959, 5.
K izučeniju sostojanija i razvitija nacionalnych literaturnych jazykov narodov Sovetskogo sojuza, Voprosy jazykoznanija 1962, č. 4, 38.

[5] Porov. u nás J. Frček, *Přítomný vývoj spisovného jazyka ruského se zřetelem ke kultuře jazyka*, v sb. Slovanské jazyky v době přítomné, Praha 1937, 239—270; F. Tichý, *Spisovný jazyk ukrajinský*, tamže, 271—285; Fr. Tichý, *Spisovný jazyk běloruský*, tamže, 287—294; K. Horálek, *Úvod do studia slovanských jazyků*, 2. vyd., Praha 1962.

národov.[6] Slovinčina a macedónčina sa uplatňuje ako spisovný jazyk so všetkými právami a funkciami v rámci Slovinska, resp. Macedónie.

Hoci v Juhoslávii je socialistické zriadenie osobitného typu, tamojšie pokusy o riešenie jazykových problémov v socialistickom duchu sú i pre nás poučné. U nás v Československu v porovnaní so Sovietskym svätom a Juhosláviou jazykové pomery sú na jednej strane menej zložité — ide o dva v zásade rovnoprávne spisovné jazyky, ktoré oba majú úlohu štátneho jazyka —, na druhej strane existujú niektoré nevyjasnené problémy pri uplatňovaní slovenčiny vo verejnom živote.

Pri slovenčine a češtine ako spisovných jazykoch v socialistických podmienkach platia v podstate tie isté vývinové tendencie, aké sa zisťujú a predpokladajú pre vývin národných jazykov v Sovietskom sväze. Spisovná čeština a spisovná slovenčina sú dva osobitné spisovné jazyky dvoch samostatných národov. Oba tieto spisovné jazyky sú si blízke a pre svojich príslušníkov navzájom vo veľkej miere zrozumiteľné, ale predsa natoľko odlišné v svojej zvukovej sústave, gramatickej stavbe i slovnej zásobe, že pri nich nemožno hovoriť o jednom „československom jazyku v dvoch zneniach", ako sa oficiálne hovorilo za prvej ČSR,[7] ani o variantoch, ako sa hovorí o srbochorvátčine. Spisovná slovenčina sa vyvíja podľa svojich vlastných zákonitostí.[8] Spolužitie Čechov a Slovákov v jednom štáte, ich vzájomné styky, rozhlas, televízia, literatúra, noviny a časopisy, potom i spoločenské reagovanie na rozličné popudy tými istými novými výrazovými prostriedkami, najmä z oblasti terminológie, môžu prirodzeným spôsobom zbližovať oba naše jazyky, ale obavy o neželateľné narúšanie ich stavby v dnešných podmienkach nie sú opodstatnené. Dobré poznanie oboch jazykov, náležité rozlišovanie českých a slovenských výrazových prostriedkov môže práve napomáhať vyjadrovaciu pohotovosť.

Spisovný jazyk je pre národy, ktoré dlho žili v područí iných národov, nielen dorozumievací nástroj, ale živá hodnota, s ktorou spájajú svoj osud ako so symbolom svojej existencie. Preto sú tieto národy citlivé na svoj jazyk vo vzťahu k iným národom a ich jazykom. Slováci sú taký národ a k vlastnému jazyku majú vrelý pomer. V socialistickom zriadení tento pomer k jazyku treba hodnotiť nie ako prežitok, ako pozostatok buržoáznej ideológie nacionalizmu, lež ako súčasť socialistického vlastenectva. Socialistické národy preberajú svoje jazyky po predkoch ako dedičstvo, ktorým sú spojení všetci v pevné spoločenstvo a ktorým sa najvýraznejšie odlišujú od iných národov. S tými ich spájajú bratské vzťahy solidarity, internacionalizmu. Zárukou spravodlivého usporiadania vzťahov medzi dvoma socialistickými národmi a ich jazykmi je opravdivý socializmus.

---

[6] Podľa správ v našich novinách a podľa referátu B. Chomu v Kultúrnom živote 22, 1967, č. 14 (7. 4. 1967), str. 2 na základe článku v Borbe.

[7] Porov. *Problémy marxistické jazykovědy*, Praha 1962, 387 n. a inde.

[8] Porov. tézu č. 6 z citovaných *Téz o slovenčine*.

Jozef Ružička

ANTON BERNOLÁK — VÝZNAČNÝ JAZYKOVEDEC

Vážení spoluobčania, milí rodáci!

1. Rád som prijal pozvanie Školskej a kultúrnej komisie Mestského národného výboru Nové Zámky, aby som predniesol slávnostný prejav pri znovuodhalení pomníka Antona Bernoláka.* Rád som prijal toto pozvanie z rozličných príčin, ale spomeniem tu z nich iba dve. — Prvá príčina je osobná — totiž Nové Zámky sú mi rodným mestom, a preto sa sem vraciam rád, najmä pri takejto slávnostnej príležitosti. Druhá príčina je tá, že Antona Bernoláka pokladám za najvýznamnejšieho človeka, ktorý kedy pracoval v našom meste a preslávil ho v kultúrnych dejinách celého národa.

Anton Bernolák bol význačným jazykovedcom a verejným pracovníkom, starostlivým hospodárom na tunajšej rímskokatolíckej fare i v slovenskom združení národne zmýšľajúcich kňazov a vzdelancov — v Tovarišstve literného umeňá. Mal teda vrelé vzťahy nielen k slovenskému národu a k slovenskej kultúre, ale rovnako silnými putami bol zviazaný aj s naším mestom: preto o veci, ktoré sa týkajú Antona Bernoláka, mali by mať rovnaký záujem celoslovenské kultúrne ustanovizne, aj mesto Nové Zámky a jeho zodpovední činitelia. Zdôrazňujem túto vec na samom začiatku svojho prejavu, lebo hoci hovorím ako zástupca Slovenskej akadémie vied a riaditeľ Jazykovedného ústavu SAV, nebudem sa týkať iba vedeckého, jazykovedného diela Antona Bernoláka, ale chcem hovoriť aj o veciach, ktoré s ním súvisia dnes.

2. Anton Bernolák sa narodil 3. októbra 1762 v Slanici na Orave a umrel 15. januára 1813 tu v Nových Zámkoch. Vo svojom pomerne krátkom — čosi vyše päťdesiatročnom — živote stihol vykonať veľmi mnoho pre rozvoj slovenskej kultúry a pre utváranie a spevňovanie slovenského národného povedomia, a to najmä prvou kodifikáciou spisovnej reči slovenskej.

Spisovná reč je u nás odpočiatku najdôležitejším znakom národa, a preto

* Anton Bernolák pôsobil koncom svojho života v Nových Zámkoch, tam umrel r. 1813 a je pochovaný v kaplnke na Bernolákovom námestí. Roku 1937 bola na tomto námestí odhalená socha Antona Bernoláka. Ale na jeseň 1938 bola prenesená do Žiliny, odkiaľ sa vrátila do N. Zámkov po oslobodení. Roku 1946 bola prechodne inštalovaná na hlavnom námestí. Po definitívnej úprave Bernolákovho námestia ako mestského parku a po úprave kaplnky s Bernolákovým hrobom ako pamätného miesta bola Bernolákova socha prenesená na pôvodné miesto a znovu odhalená dňa 16. júna 1967. V rámci slávnostného zhromaždenia obyvateľstva mesta prehovoril o význame Bernolákovho životného diela PhDr. Jozef Ružička, DrSc., riaditeľ Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV. Jeho prejav prinášame v plnom znení. (Pozn. red.)

sa právom tvrdí, že Anton Bernolák kodifikáciou spisovnej reči utvoril oveľa väčšie hodnoty ako jazykové a jazykovedné — prispel značnou mierou k utvoreniu a utvrdeniu národného povedomia, prispel ku konštituovaniu novodobého slovenského národa. V tom je nehynúci politický význam Antona Bernoláka, a to taký význam, ktorý spája jeho dielo vznikajúce na konci 18. storočia s dnešnými našimi osudmi v druhej polovici 20. storočia. Dielo Antona Bernoláka je v svojich dôsledkoch živé a aktuálne aj dnes, má význam aj pre dnešnú našu socialistickú spoločnosť.

3. Anton Bernolák bol osvietenec čiže stúpenec toho myšlienkového prúdenia, ktoré sa v strednej Európe prejavovalo v druhej polovici 18. storočia najmä úsilím po uvoľnení poddanstva, ďalej zdôrazňovaním významu vedy a vedeckého poznania pre život celej spoločnosti, napokon úsilím po vyššej ekonomickej aktivite a kultúrnej živosti širokých más. Cieľom osvietenstva bol teda lepší, bohatší a kultúrnejší život celej spoločnosti. Preto spoločenské reformy a kultúrne činy osvietenstva mali veľký význam v napredovaní spoločnosti. Uvedené tendencie osvietencov hodnotíme aj dnes kladne. A takto kladne treba potom hodnotiť aj úsilie Antona Bernoláka a jeho druhov, ktorí začali pracovať v osemdesiatych rokoch osemnásteho storočia na Bratislavskom hrade (ako členovia tzv. generálneho seminára).

Aj Bernolákova úcta k rodnej reči a jej povýšenie na spisovnú reč — povýšenie slovenčiny na kultúrny a literárny jazyk celonárodný — súvisí s osvietenstvom 18. storočia, a to s tou tézou osvietencov, že vzdelanosť a osvetu medzi ľudom možno šíriť iba jeho jazykom. Reč ako komunikatívny nástroj nesmie prekážať pri tejto osvetovej práci. Preto dobrým pomocníkom je vlastná rodná reč; nijaká cudzia reč nemôže mať také úspechy. To sú myšlienky osvietencov a platia aj dnes.

4. Anton Bernolák, hoci sa učil za kňaza, vynikal ako dobrý znalec slovanských jazykov. Pokladáme ho aj dnes za bystrého jazykovedca, ktorý sa plnou váhou svojej usilovnej práce a mladistvého zápalu venoval vybudovaniu a spracovaniu spisovnej slovenčiny. V jeho jazykovednom diele je veľa zaujímavých zložiek, no najmä je tam jedna črta, ktorá je aj dnes moderná, ktorá sa aj dnes úspešne uplatňuje pri skúmaní spisovnej slovenčiny. Je to požiadavka po celonárodnej platnosti a celonárodnom charaktere spisovného jazyka, pravda, pri zachovávaní spojív spisovného jazyka so skutočnou živou rečou. Bernolákova kodifikácia spisovného jazyka nebola ani vymyslená, ani odvodená z iného jazyka, lež sa opierala o skutočne živý jazyk, o kultúrnu reč vzdelancov, o tú písanú a hovorenú reč, ktorá sa v 18. storočí vyformovala okolo trnavskej univerzity. A nesporne sympatická je aj požiadavka v práci bernolákovcov, aby sa vzdelanci prihovárali ľudu tak, žeby im bolo dobre rozumieť. Lebo veď bernolákovcom ako osvietencom nešlo iba o náboženskú literatúru a cirkevný život; ich

úsilie smerovalo širšie — ku všeobecnému vzdelaniu, k osvete širokých ľudových más. A práve tým sa bernolákovci dostávali ďaleko za rámec cirkvi, vedome zasahovali do verejného života, formovali ho — teda plnili úlohy dnešnej školy a iných celospoločenských kultúrnych a osvetových inštitúcií.

V tejto súvislosti sa žiada zdôrazniť, že Anton Bernolák pokladal svoj spisovný jazyk za vedome slovenský, zásadne odlišný od češtiny. Túto samobytnosť slovenčiny zvýraznil aj fonetickým pravopisom, ktorý bol celkom odlišný od tradičného historizujúceho pravopisu českého. Ďalej sa samobytnosť slovenčiny zvýrazňovala u Bernoláka aj v gramatickej stavbe, aj v slovníku, napríklad uprednostňovaním stredoslovenských prvkov v hláskosloví, vylučovaním českých slov a tvarov zo slovníka i z gramatiky. O týchto veciach Anton Bernolák jednoznačne hovoril pri odôvodňovaní, prečo sa rozhodol takto kodifikovať spisovnú slovenčinu. Okrem iného použil tu aj takýto argument: Keďže všetky národy majú svoj spisovný jazyk a literatúru, je nevyhnutné, aby aj Slováci mali svoj spisovný jazyk. Tieto slová sú prejavom národnej hrdosti, je to aj dôvera vo vlastné sily a schopnosti, a je to aj presvedčenie, že sa Slováci budú vedieť postaviť po boku ostatných národov strednej Európy ako rovnocenný partner.

Týmito myšlienkami je preniknuté celé jazykovedné dielo Antona Bernoláka, napísané po latinsky s titulmi *Dissertatio philologico-critica de litteris Slavorum* (1787), *Linguae slavonicae orthographia* (1787), *Grammatica slavica* (1790), *Etymologia vocum slavicarum* (1791); na tých istých zásadách je vybudovaný aj jeho slovník *Slowár Slowenskí, Česko-Latinsko-Ňemecko-Uherskí* (1825—27).

5. Bernolákovo vedecké dielo je hodnotné a zaujíma čestné miesto v dejinách slovenskej vedy. Ideovou náplňou svojho diela stal sa Anton Bernolák aj predchodcom Ľudovíta Štúra. Je tu priama spojitosť medzi bernolákovcami a štúrovcami. Pravda, štúrovci už neboli zaťažení krachujúcou feudálnou štruktúrou osvietenskej spoločnosti z konca 18. storočia; nové idey, ktoré vyhlásili ľud za nositeľa dejín, zmenili krotký stavovský patriotizmus Antona Bernoláka na výbojný nacionalizmus mladej buržoázie, na prúd, vedúci do revolúcií v prvej polovici 19. storočia. Rozumová argumentácia osvietencov sa zmenila na meranie síl s mečom v ruke, na krvavé bojiská, na heslo: Za vlasť, za národ!

Ale vráťme sa k Bernolákovi!

V skratke možno vystihnúť miesto Antona Bernoláka v dejinách spisovnej slovenčiny tak, že bol organickým článkom, v ktorom sa završil osvietenský civilizačný prúd a súčasne sa otvoril vedome národný prúd (smerujúci cez Ľudovíta Štúra až k dnešným dňom). Anton Bernolák zvolil správny smer na križovatke dejín — pri rozpadúvaní sa feudalizmu a pri

vznikaní kapitalistických vzťahov na prelome 18. a 19. storočia: v jeho smere sa vyformoval dnešný slovenský národ.

Vážení priatelia!

Z uvedeného stručného výkladu je už jasné, prečo sa v kultúrnych dejinách slovenského národa pripisuje Antonovi Bernolákovi a jeho rovesníkom také význačné miesto, a je jasné, prečo je pre nás Slovákov dielo Antona Bernoláka a vôbec všetko, čo na neho upamätúva, také vzácne a drahé.

Milí rodáci!

Treba stavať pomníky staviteľom chrámu našej kultúry.

Treba sa starať, aby všetci občania našej vlasti dobre chápali zmysel týchto pomníkov.

Treba chrániť tieto pomníky pred neprajníkmi a škodcami.

Treba dbať o vlastné dejiny — veď ony obsahujú také vzácne poklady, ako je postava a dielo Antona Bernoláka.

Slávnostné zhromaždenie!

Anton Bernolák patrí v prvom rade slovenskému národu, veď je jedným z tvorcov jeho dejín.

Ale Anton Bernolák patrí aj nášmu mestu. Tu žil, pracoval i umrel. Antonius Bernolák — magnum decus civitatis nostrae, by povedali osvietenci, a my s nimi súhlasíme: Anton Bernolák je veľkou ozdobou nášho mesta.

Občania Nových Zámkov, na čele so zodpovednými pracovníkmi kultúrnymi a politickými, zveľaďujte toto miesto, nech je ono primerané vzácnemu odkazu nášho kultúrneho bohatiera, ktorý tu sníva svoj večný sen.

Česť a úcta a pokoj jeho nehynúcej pamiatke!

Jozef Mistrík

Z KVANTITATÍVNEHO VÝSKUMU LEXIKY SLOVENSKEJ ĽUDOVEJ PIESNE

Tvorcom diel ľudovej slovesnosti, a teda aj tvorcom ľudovej piesne, je ľud. Autorstvo síce patrí nadaným jednotlivcom, ktorých mená nepoznáme, ale v priebehu času sa pôvodné znenie slovesných diel menilo: ľud mal k nim aktívny a tvorivý vzťah — menil ich, dopĺňal, upravoval. A tak treba diela ľudovej slovesnosti hodnotiť ako kolektívne. V nich je zakotvené nielen myslenie a cítenie ľudu, ale aj spôsob vyjadrovania sa v situáciách, keď chcel alebo musel dať spontánne najavo svoj najvnútornejší svet.

Ľudové piesne sa rodili v práci doma i na poli, pri rodinných obradoch, v rozličných spoločenských situáciách človeka. Na základe tohto usudzujúc by sa predpokladalo, že ľudové piesne budú aj inventárom jadra slovnej zásoby. A tento predpoklad bol aj prvotným popudom ku kvantitatívnemu výskumu lexiky slovenskej ľudovej piesne. Chceli sme z nej vylúpnuť jadro slovnej zásoby. V priebehu výskumu sa však ukázalo, že predpoklad nebol správny. Že síce lexika slovenskej ľudovej piesne je pestrá, hovorí veľa o živote a práci Slovákov, no neobsahuje to, čo si predstavujeme pod jadrom slovnej zásoby.

V článku nám pôjde o to, ukázať jednu z metód výskumu jazyka ľudovej piesne, a ďalej, povedať, čo signalizujú kvantitatívne ukazovatele, ktoré sme takýmto výskumom získali.

Reprezentatívnym súborom výskumu bola zbierka ľudových piesní *Zaspievajme si* (Martin 1958), ktorú zostavil J. Geryk. Zbierka má rozsah 128 strán; je to súbor 102 najobľúbenejších a najfrekventovanejších slovenských ľudových a znárodnených piesní. Je v nej 5987 slov (bez zreteľa na opakovacie znamienka) pri 1245 samostatných heslách. Celý súbor (5987) označujeme ďalej písmenom N a počet hesiel písmenom L, pri porovnávaní s inými slovníkmi používame označenie pre slovník tohto spevníka L_1, pre ostatné slovníky L_2, L_3 atď. Pre poznanie charakteru ľudovej piesne sa ukázalo dôležité zisťovať disperziu slov so zreteľom na tematiku, štylistické zafarbenie a slovnodruhové zastúpenie. Každý z týchto pohľadov je neodčleniteľnou zložkou komplexného hodnotenia slovníka a celého charakteru ľudovej piesne.

Bohatstvo slovnej zásoby je reprezentované indexom opakovania slova *(Ii)*, ktorý sa zistí z pomeru N/L. V tomto prípade má zistený index hodnotu 4,81. Pri polytematickosti reprezentatívneho súboru — prakticky ide o 102 „tém" — je to index nad očakávanie vysoký, svedčiaci o častom opakovaní tých istých slov. Takýto index je bežný len pri monotematických dielach. Napríklad v piatich Smrekových zbierkach básní (polytematický charakter) sme zistili priemerný *Ii* len 2,98, v dvoch zbierkach M. Válka (*Dotyky* a *Priťažlivosť*) je *Ii* 3,2, v Mihálikovej monotematickej *Lyrike* je 4,6. Index opakovania v ľudovej piesni výrazne naznačuje, že slová v nej sa často opakujú. To by naznačovalo, že aj napriek bohatej tematickosti, danej veľkým množstvom samostatných piesní, sa tu veľa vecí povie malým inventárom slov. Lexika ľudovej piesne teda vôbec nie je polytematická.

Trocha by však mohla pomýliť extenzita slovníka: na 5987 kontextových slov pripadá 1245 hesiel. Štatistika však ukazuje, že z týchto 1245 slov je až 54 % takých, ktoré sa vyskytli po jednom raze (f_1) — nie sú to teda tematické, ale okazionálne slová. A tak ostávajúcich, opakujúcich sa 575 slov ($Lf_{1<}$) nesie celú ťarchu 5317 kontextových slov ($N - Lf_1$). Gravitnosť slov $Lf_{1<}$ (= opakujúcich sa) je veľmi vysoká: 5317 : 575 = 9,25. V okresných novinách *Vpred* je gravitnosť opakujúcich sa slov iba 5,43. Opakujúce sa slová, ktorých je len 46 % z L, sú príznakom chudobnej tematickosti, znakom monografických a monotematických textov.

Index gravitnosti, počítaný podľa vzorca

$$I_g = \frac{20\, L_{f1<}}{N},$$

je 2,24, v novinách *Vpred* je 3,1, v Moricovej knihe *Trikrát som ušiel* je 1,4, v stredoškolskej matematike je 0,63, vo vysokoškolskej chémii je 1,9. Čím je tematika textu bohatšia, tým je I_g vyšší a naopak. Pri I_g 2,24 treba predpokladať o niečo väčšiu disperziu ako pri úzko odborných monografiách, ale zďaleka nie takú veľkú, ako je v polytematickej žurnalistickej próze. Tematika ľudovej piesne aj pri vysokej extenzite slovnej zásoby je teda koncentrovaná.

Vychádzajúc z toho, že 1. slovná zásoba ľudovej piesne je koncentrovaná a že 2. texty ľudových piesní vznikali v „každodenných životných" situáciách človeka, hľadali sme v nej jadro slovnej zásoby. Robili sme to porovnávaním a verifikáciou s inventármi získanými z inej strany. Takto:

Slovenský frekvenčný slovník (ďalej SFS), ktorý je v tlači, bol spracovaný na základe reprezentatívneho súboru o rozsahu 1,000.000 slov. Tento súbor sa člení na 5 štylistických oblastí: 1. konverzačná reč, 2. umelecká próza, 3. poézia, 4. žurnalistická próza, 5. náučná (odborná) próza. Vylučovacou metódou sme z celého reprezentatívneho súboru SFS vybrali len tie slová, ktoré sa vyskytujú vo všetkých piatich štylistických oblastiach. Je ich spolu 2556. Domnievame sa, že tento súbor (aspoň pokiaľ to nemáme v slovenčine aj ináč exaktne zistené) by mohol vyhovovať našim predstavám o jadre slovnej zásoby.

Slovník slovenskej ľudovej piesne (ďalej len SP) sme konfrontovali s „jadrom slovnej zásoby" (ďalej len JZ) získaným z SFS. Hoci SP je o polovicu menší, o nejakej jeho inklúzii v JZ nemohla byť reč. Z 1245 slov SP je iba 555 (= 45 %) takých, ktoré sú obsiahnuté v JZ. Týchto 555 spoločných slov vyčerpáva 22 % z JZ. (Označme uvedených 555 slov ako L_x, SP — ako sme už skôr povedali — ako L_1 a JZ ako L_2.) Prienik týchto dvoch množín má približne takúto tendenciu:

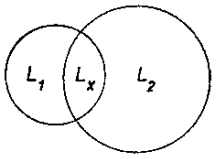

Množiny L_1 a L_2, ktoré sú v prieniku $(L_1 \frown L_2)$, vykazujú pomerne vysokú diskrepanciu: $L_x < L_1$ a $L_x < L_2$. Diskrepanciu množín, ktoré sú v prieniku, rátame podľa nášho vlastného vzorca

$$Dis = 1 - \frac{L_x (L_1 + L_2)}{2\, L_1\, L_2}.$$

Diskrepancia sa pohybuje v rozmedzí $(0-1)$. Výsledok je $<0-1>$ vtedy, keď $L_1 \frown L_2$, ale aj vtedy, keď $L_n \subset L_x$ (inklúzia). Výsledok Ø je vtedy, keď $L_1 = L_2$ a výsledok 1 je vtedy, keď množiny L_1, L_2 sú disjunktné $(L_1 \frown L_2 = \emptyset)$.

Diskrepancia SP a JZ, počítaná podľa uvedeného vzorca, je 0,67. Aby sme si mohli urobiť lepší úsudok o diskrepancii SP a JZ, konfrontujeme SP so slovníkom Sládkovičovej *Maríny* (SM) . L_1 (SP) = 1245, L_2 (SM) = 2816, L_x = 579. Číslo 579, ktoré vyjadruje, koľko slov SP a SM je spoločných, sme zistili vylučovacou metódou. Diskrepancia slovníka týchto dvoch textov, zistená podľa nášho vzorca, je 0,66, to je o niečo menšia, ako je medzi SP a JZ.

A ešte konfrontujme zistenú diskrepanciu so slovníkom Ondrušovej zbierky básní *Šialený mesiac* (SO) . L_1 (SP) = 1245, L_3 (SO) = 1265, L_x = 293. Aj tu sme L_x zistili vylučovacou metódou. Diskrepancia slovníka týchto dvoch textov je 0,77, čo je podstatne vyššie číslo, ako je to, čo sme zistili konfrontovaním SP s SM. Úmyselne sme vzali na porovnanie texty zo štúrovskej i súčasnej poézie, aby sme ukázali tam relatívnu príbuznosť a tu výraznú odlišnosť.

Tak či tak, diskrepancia SP s JZ, s SM i s SO je veľmi značná. V SFS sú vzájomné diskrepancie všetkých štylistických oblastí nižšie, okrem oblastí poézia–žurnalistika (0,70) a žurnalistika–náučná próza (0,70).

Slovník ľudovej piesne musí teda mať jednu zvláštnu črtu, ktorá ho robí v istom zmysle exkluzívnym, pomerne vzdialeným od lexiky každodenného dorozumievacieho styku. Vysvetlenie tejto otázky čiastočne signalizujú výsledky rozboru vertikálneho rozloženia slovnej zásoby ľudovej piesne. A tie sú takéto:

Prvých 110 slov z frekvenčného slovníka slovenskej ľudovej piesne vyčerpáva až 59 % všetkých textov. Na zvyšných 1135 slov pripadá ostávajúcich 41 %. Prvých 110 slov — so zreteľom na ich vysokú frekvenciu — možno teda brať ako preukazný signál sémantiky všetkých textov, lebo všetky ostatné slová majú frekvenciu nižšiu ako 10, dokonca 670 z nich sa vyskytuje len po jednom raze.

Množinu prvých 110 slov treba rozložiť na konštrukčné slová *(K)*, subjektívno-situačné slová *(S)*, gnómické slová *(G)* a tematické slová *(T)*. V reprezentatívnom súbore s rozsahom 1,000 000 slov (to je v SFS) majú tieto podmnožiny takéto proporcie: K — 41 slov, S — 36 slov, G — 33 slov, zatiaľ čo v SP je stav: K — 28 slov, S — 29 slov, $G(+T)$ — 43 slov. Očividná hypertrofia S-slov, $G(+T)$-slov a atrofia K-slov hovorí jednoznačne, že texty ľudovej piesne sú: 1. lexikálne neobyčajne expresívne (hypertrofia S), 2. kontextovo akontinuálne a inkoherentné (atrofia K). Prvá črta je typická pre ľudovú slovesnosť, druhá pre poéziu vôbec. To sú základné vlastnosti lexiky ľudovej piesne, ktoré ju robia exkluzívnou a s ostatnými lexikami diskrepantnou.

Expresívnosť (emocionálnu expresívnosť) ľudovej piesne potvrďme aj z celkom iného konca. Zo 469 podstatných mien, ktoré sa v reprezentatívnom súbore vyskytli, je až 129 deminutív, čo je 27 %. Prakticky teda každé tretie substantívum v ľudovej piesni je deminutívum (*frajerôčka, šuhajko, dievčatko, húska, trávička, fajočka, ďatelinka* atď.).

Kontextovo vyjadrená expresívnosť sa zračí z veľkého počtu epitet. Z 1245 slov SP je 126 adjektív (najčastejšie sú *milý, dobrý, čierny, zelený, sivý, vysoký, švárny;* okrem „subjektívnych" relatív typu *milý, dobrý, vysoký, švárny* sa v kontexte ľudovej piesne aj „najobľúbenejšie" farby — *čierny, zelený, sivý* — musia chápať ako subjektívne epitetá.

Ľudová pieseň je prejav uvoľnenia človeka, ktoré súvisí s jeho hlbokým citovým zážitkom a jeho vnútorným napätím. Citové uvoľnenie manifestuje prostredníctvom citosloviec a zvolacích viet, bezadresných rečníckych otázok. Vo frekvenčnom slovníku na prvých miestach stoja také citoslovcia, ako je *ej* (13. miesto), *hej* (20. miesto), *bože, ach, oj* atď. A častý výskyt majú aj opytovacie zámená (typický prvok zvolacích viet) typu *kto* (v SP je na 37. mieste a v SFS až na 93. mieste), *čo, kde,* častice *keby, keď, nech* a i.

Osobitnou črtou ľudovej piesne je jej introvertnosť, s tou súvisí jej emocionálna expresívnosť. Autor ľudovej piesne i jej interpret je so svojimi citmi sám. Pieseň je jeho „vnútorným monológom" alebo „dialógom", adresát v nej je v predstavách veľmi konkrétny. Že mu je pieseň vnútorným monológom, to

dosviedča napríklad neobyčajne vysoká frekvencia zámena *ja* a *môj*. V SFS je zámeno *ja* na 15. mieste, v SP je na 2. mieste, zámeno *môj* je tam na 58. mieste a tu je na 4. mieste. O adresnosti a častej dialogickosti svedčí napríklad aj frekvencia zámen *ty* (v SFS je na 39. mieste, tu je na 6. mieste), *vy* (tam na 56., tu na 21. mieste), *my, tvoj, náš* atď. O adresnosti ľudovej piesne svedčí alternácia epitet — oči bývajú v tej istej piesni niekedy čierne, inokedy modré, alebo sivé, hnedé, alternácia oslovení — *Janíčko* sa strieda s *Juríčkom, Zuzička* s *Aničkou, Evičkou* atď. Ale na toto nemáme číselné doklady, opierame sa len o empíriu.

Ľudová pieseň je dynamická. To možno doložiť absenciou konštrukčných slov a hegemóniou slovesa v texte i v slovníku, ako aj častotou epitet (adjektív). Z 967 základných plnovýznamových slov (substantív, adjektív a slovies) je 469 podstatných mien, 372 slovies, 126 prídavných mien. Z toho vychádza, že prakticky každé štvrté substantívum v ľudovej piesni má pri sebe prívlastok alebo že na 4 substantíva pripadá 5 slovies. Pomer substantív k slovesám 4 : 5 je veľmi vysoký, je to pomer, ktorý je možný len v dialógu (v Králikovej *Poslednej prekážke* je tento pomer 1624 : 2311, to je 4 : 6).

Dynamickosť ľudovej piesni dodáva jednak vysoký počet slovies a potom vysoký počet potenciálne dôrazných slabík. Túto vec treba vysvetliť trocha širšie. Priemerná dĺžka slova v slovenčine, meraného počtom slabík, je 2,3. Avšak priemerná dĺžka slova v slovenskej ľudovej piesni je medzi 1 a 2. Teda v ľudovej piesni sa vyskytujú oveľa kratšie slová, než ako je zistená priemerná dĺžka slovenského slova. Vyrátali sme, že iba prvých 110 slov, ktoré — zdôrazníme ešte raz — vyčerpávajú 59 % všetkých piesní, majú priemernú dĺžku bez zreteľa na ich frekvenciu 1,4, so zreteľom na frekvenciu je táto dĺžka pod 1,2. Aproximujme údaj o dĺžke hoci na 1,3. Pri priemernej dĺžke slova 1,3 možno rátať s tým, že na 4 noty v piesni pripadajú najmenej 3 slová, t. j. 3 potenciálne dôrazy, z ktorých (pri pomere slovies k ostatným slovám 1,3 : 3,9) jedna nota patrí slovesu. Pri štvorštvrťovom takte to značí v priebehu jediného taktu jedna „predikácia". Z toho by vychádzala disharmónia medzi hudobnou a gramatickou vetou, lebo jedna gramatická veta by sa potenciálne realizovala už v rozpätí 4 not, zatiaľ čo hudobná veta je spravidla vždy dlhšia. A to je znak dynamickosti textu piesne, ktorý, pochopiteľne, núka aj dynamickosť hudobnú a bohatú variabilnosť intonačnú vo výške, dĺžke i priestore (dôraze). Inými slovami to možno povedať jednoducho tak, že čím sú v piesni kratšie slová, tým viac je možností na pohyb intonácie a čím viac je slovies, tým dynamickejšiu podobu môže mať vyjadrená myšlienka a cit.

Harmónia medzi obsahom a formou je evidentná, lebo čím má jazykový výraz bohatší citový náboj, tým je svojou dĺžkou kratší. Imperatívne tvary slovies i žiadacie a zvolacie vety sú charakteristické svojou „skrátenou" podobou. Z toho, čo sme pomocou matematického aparátu opisovali, vychádza, že slovenská ľudová pieseň je v širokom zmysle slova dynamická.

Diela ľudovej slovesnosti vznikali dávno pred najstaršími písomnými pamiatkami, ale u nás nadobúda ľudová pieseň veľký rozkvet najmä v čase od konca 17. až do konca 18. storočia. To bolo v období tzv. druhého nevoľníctva a zvýšeného sociálneho útlaku. Bolo to v období, keď na slovenský ľud doliehala ťarcha poddanského života. Ľudová pieseň bola vtedy manifestom túžob, nádejí a snov ťažko žijúceho slovenského ľudu: v ľudovej piesni má, pochopiteľne, vysokú frekvenciu kondicionál sprevádzaný slovkami *by, keby, keď* (napríklad častica *by* v SFS je na 68. mieste, v SP je na 15. mieste, *keď* je v SFS na 23. mieste, v SP na 10. mieste a medzi prvými slovami je v SP aj

spojka a častica *keby*); neutešený stav autora ľudovej piesne reprezentuje vysoká frekvencia takých slov, ako je *plakať* (v SP na 99. mieste), *pán* (na 62. mieste), *boh* (na 110. mieste) popri *bože* (na 100. mieste), *nič* (na 57. mieste) atď. Všetky tieto slová sú v SFS o niekoľko stovák ďalej.

Spôsob života ľudí určil aj tematické okruhy ľudových piesní. Nie sú v nich opisy prírody, ale sú vyjadrené vnútorné stavy a vzťahy k ľuďom. Z reálií má pozoruhodnejší výskyt len *hora* (24. miesto), *voda* (27.), *noc, zem, dvor, kôň, ruža, húska, pole.* Aj to mnohé z nich skôr ako symboly a metafory *(hora, voda, noc, ruža).* Ľudová pieseň sa obracia skôr k človeku. Dokladom je vysoká početnosť slov *milý* (je na 12. mieste), *dievča* (na 25. mieste), ďalej *človek, šuhaj, frajerôčka, otec, šuhajko, chlapec, dievčatko, ľúbiť, srdce, láska* atď.

V bežnej dorozumievacej reči je frekvencia číslovieok odstupňovaná presne podľa ich postavenia v číselnom rade. V SFS napríklad je frekvencia čísel od 1 do 9 takáto: 1 — 2102, 2 — 1326, 3 — 521, 4 — 317, 5 — 255, 6 — 110, 7 — 115 (!), 8—84, 9 — 59. Rovnakú tendenciu sme zistili v nemčine i vo francúzštine. V ľudovej piesni, a v ľudovej slovesnosti vôbec, tento systém narúšajú biblickohistorické čísla 3 a 7. Tu je takéto poradie čísel: na 1. mieste podľa frekvencie sú čísla 2 a 3, na 2. mieste je 7 a až po nich idú čísla 1, 4, 5, 10 atď. Číslo 7 sa vysúva aj v SFS, ale nie tak nápadne ako v SP. Zvýšená frekvencia čísel 3 a 7 naznačuje únik do mysticizmu, opieranie sa človeka o neskutočný, vysnívaný svet, ktorý sa stáva predmetom jeho myšlienok, túžob a nádejí.

Najčastejšie farby ľudovej piesne sú čierna, zelená a sivá. Až po nich idú v poradí biela, potom červená a za ňou modrá. Nijakú frekvenciu nemajú farby odvodené, ako je napr. hnedá, ružová, fialová. V SFS je poradie farieb takéto: čierna, biela, červená, zelená, modrá, žltá, ružová, hnedá, fialová. Postavenie čiernej farby v SP na prvom mieste je dané tým, že s prostredím človeka silno kontrastuje, je nápadná, a vyhovuje aj ako symbol. Vyskytuje sa v spojeniach *čierna zem, čierna noc, čierne oči, čierne vlasy.* Nemožno vylúčiť ani jej súvislosť s baladickosťou ľudovej piesne a ľudovej slovesnosti vôbec. Zelená farba je farba prostredia, v ktorom vzniklo azda najviac ľudových piesní: *zelená hora, zelená bučina, zelená trávička, zelený strom, zelený háj.* Čierna a zelená farba svedčia o tom, že ľud si nechodil ďaleko po témy, hovoril úprimne a bezprostredne len o tom, čo ho obklopovalo a s čím žil. V ľudovej piesni nieto abstraktných slov, všetko je v nej pripútané k realite, k prostrediu a k človeku.

Z opozít, ako *veľký — malý, vysoký — nízky, dobrý — zlý, dobre — zle, veľa — málo, pekný — škaredý, hore — dolu* atď., má vždy vyššiu frekvenciu obsahove kladný člen dvojice. Tak je to vo všetkých frekvenčných slovníkoch. Výnimkou je aj tu, alebo tobôž tu (rovnako ako vo všetkých frekvenčných slovníkoch) dvojica *smutný(e) — veselý(o),* ktorá je frekventovaná v obrátenom poradí: častejší je záporný člen. Podobne ako s dvojicou *smutný(e) — veselý(o)* je to aj s dvojicami *smútok (bôľ) — radosť, plakať — smiať sa.* Smútok je častejším predmetom poézie ako jeho protiklad. To platí, ako nám ukazujú štatistiky, aj pre umelú poéziu, no tým viac pre ľudovú.

Len pre zaujímavosť možno ešte uviesť, že z rodných mien má frekvenciu takmer výlučne *Ján (Janko, Janík, Janíčko)* a *Anna (Anča, Anička, Anulienka).* Z názvov osôb alebo členov rodiny má najväčšiu frekvenciu slovo *matka (mať, mamka, mamička, mater),* potom *dievča (dievčatko, dievčina; deva, dievka, dievočka, devulienka),* ďalej *otec* a *chlapec* (obidve rovnakú), za nimi *brat, sestra, syn* a *dcéra.*

Slovenské ľudové piesne sú neexplikatívne, nevysvetľujúce a neopisujúce.

Najrozšírenejšie z nich sú nedejové, lyrické. V ľudovej piesni sa neopisujú okolnosti, ani situácie, ale sa vyjadruje vnútorný stav. Všetky predložky, okrem *za* a *pod*, majú v SP oveľa väčší výskyt ako v SFS, všetky spojky, okrem *keď* (ktorá sa používa aj s funkciou podmieňovacou), majú nápadne menší výskyt v SP ako v SFS. Konštrukcie sú teda jednoduché, váha je na slovese, na expresívnom mene, zámene alebo na citovom slove. Neexplikatívnosť umožňuje intonačnú variabilnosť. Opisný a zložený výraz totiž žiada relatívnu autonómnosť aj hudobného vyjadrenia, „panelové hudobné úseky", ktoré by sa rozsahom kryli so zložitými gramatickými konštrukciami. Široké gramatické konštrukcie zadŕhajú melódiu.

Zhrnutie a záver. Ľudová pieseň je ucelený útvar, ktorý možno podrobiť obsahovej i formálnej analýze. V našom exaktnom rozbore sme prostredníctvom slovníka nediferencovane sledovali obsah i formu slovenskej ľudovej piesne. Východiskové číselné údaje nám boli iba signálmi, ktoré síce dosť napovedali, ale nič nedopovedali. Naše úvahy a kvalitatívna analýza sú natoľko hodnoverné, nakoľko je primeraná použitá výskumná metóda.

Diskutabilný môže byť výber a rozsah reprezentatívneho súboru — texty 102 piesní o rozsahu skoro 6000 slov, uverejnených v samostatnej zbierke ako „najobľúbenejšie slovenské ľudové piesne a znárodnené piesne". Domnievame sa, že tento súbor je pre daný cieľ primeraný, lebo výber sa uskutočnil z jediného, a to dôležitého hľadiska, z hľadiska frekvenčného — „najobľúbenejšie" piesne. V zbierke nasledujú abecedne za sebou bez zreteľa na „tematiku", na ich hudobnú podobu a bez zreteľa na prameň, z ktorého boli prevzaté. Náš výskum sa cieľavedome uskutočnil v dvoch etapách: najprv sa zistili údaje len z polovice zbierky a potom — kvôli verifikácii — z celej zbierky. Zistené číselné signály sa zhodovali.

Pre obsahovú stránku číselné signály naznačujú, že slovenská ľudová pieseň mohla vzniknúť v intímnom osamotení citovo hlboko rozrušeného a roztúženého človeka, ktorý formou zhudobnenej „vnútornej reči" uvoľňoval svoj cit. Ľudová pieseň je verným záznamom emocionálneho prežívania osudov človeka. Zdalo by sa, že medzi pôvodcom a dnešným interpretom ľudovej piesne vzniká paradoxná situácia: tvoril ju človek v súkromí a spieva ju prevažne v spoločnosti. Ale to je iba zdanie. Aj pri kolektívnom reprodukovaní ľudovej piesne je človek so svojimi citmi sám — najmä pod tlakom jej textu a melódie. Keby to takto nebolo, nemohla by ľudová pieseň mať kolektívnu povahu, jej čistý kolorit by sa bol postupom času porušil: „ľud ju postupne dotváral a formoval" bez toho, že by bol porušil jej citový timbre. Slovenská ľudová pieseň je dodnes emocionálno-expresívna, silno subjektívna, introvertná. Popri inherentne expresívnych zámenách, adjektívach, časticiach a citoslovciach majú mená s čisto vecným obsahom vo väčšine prípadov aj expresívnu zložku inkorporovanú v expresívnej prípone.

V slovenských ľudových piesňach sa vyskytuje aj slovo *krčma, víno,*

i *práca, svadba* i *láska, pán, vojna, hora, lúka* atď., ale to nie sú témy. To sú len veci, s ktorými sa jej pôvodca stretá. To je len inventár jej ateliérov. Slovenské ľudové piesne nemožno triediť podľa tematiky, ale skôr podľa príležitostí, pri ktorých sa spievajú. Ich téma je jediná: cit — prebudený alebo vzbúrený láskou, ťažkou robotou, vojnou, smrťou, odlúčením alebo hoci vínom, svadbou i prírodou. Farba tohto citu je najčastejšie „smutná", podčiarkujeme, že „najčastejšie".

Tieto konštatovania signalizuje zistená frekvencia slov, proporcionálne zastúpenie konštrukčných slov, hypertrofia slovies, zámen a citových slov. Lexika slovenskej ľudovej piesne je vzdialená od lexiky jadra slovnej zásoby.

Z formálnej stránky je dôležitá dĺžka slova slovenskej ľudovej piesne a častý výskyt slovesa i adjektíva. Slovo je tu oveľa kratšie, ako je teoretický priemer dĺžky slova v slovenčine. Preto možno takmer na každej note realizovať alebo intervalom medzi notami vyjadriť všetky zložky zvuku. Najviacej dlhých slabík v slovenčine majú tvary slovies a adjektíva. A preto veľká frekvencia týchto slov umožňuje realizovať ťahavú melódiu. Častý výskyt slovesa značí bohatý výskyt krátkych viet. Tak sa výpovedná intonácia realizuje na krátkom úseku a nevznikajú príležitosti na kolízie medzi výpovednou a hudobnou intonáciou. Je to vzácna vlastnosť, ktorú moderná pieseň pri svojej atrofii slovesa (vpád menného vyjadrovania aj do piesne) nemá.

Toto všetko je evidentným dôkazom, že tvorcom, „textárom" i „skladateľom" ľudovej piesne bol vždy jeden a ten istý človek. Izolovať text ľudovej piesne od nápevu alebo nápev od textu — domnievame sa — znamená ochudobňovať jedno i druhé. Ľudová pieseň je prejav, ktorý sa prakticky nedá členiť na takéto zložky. Rozčlenenie je možné iba v teórii. Vziať textu ľudovej piesne hudbu, to je asi toľko, ako vziať živému dialógu mimiku, gestikuláciu i intonáciu — znehodnotí, až zosmiešni sa aj to druhé. Text ľudovej piesne má zmysel a umeleckú hodnotu len so svojou melódiou (aj keď len predstavovanou) a aj naopak: melódia ľudovej piesne má plnú umeleckú hodnotu iba so svojím textom (aj keď len v predstave). Slovenská ľudová pieseň je komplexný výraz slovenského citu.

Jozef Mlacek

ZAČIATOK ODSEKU V MONOLOGICKOM TEXTE

Problematika horizontálneho členenia textu, teda členenia jazykového prejavu na odseky a kapitoly, chápe sa v jazykovede ako okrajová. Pretože v nej ide o kompozíciu, vidí sa v nej už jav prevažne alebo výlučne

literárnej povahy, ktorý je skôr predmetom literárnovedného skúmania. Pokiaľ sa skúma aj v jazykovednej štylistike, vyskytujú sa rozličné názory. Nám pôjde v tomto článku iba o niektoré vlastnosti odseku, a preto si aspoň prehľadne všimneme poznámky predchádzajúcich bádateľov o podstate a základných vlastnostiach odseku.

Všetky doterajšie domáce štúdie o výstavbe odseku vychádzajú z téz V. Mathesiusa, ktorý pokladá odsek za časť prehovoru s vlastnou témou. Táto téma sa môže v odseku vyvíjať (keď sa logikou mení na novú tému) alebo rozvíjať (keď sa rozpadá na viacero vedľajších tém).[1] Q. Hodura (a kol.) spočiatku zužuje funkciu odseku iba na dosiahnutie prehľadnosti písaného textu.[2] Ďalej však čiastočne protirečí predchádzajúcej téze, keď tvrdí, že odsek má vlastnú tému.[3] J. V. Bečka skúma stavbu odseku vo vzťahu k obsahovému úseku. Konštatuje, že hranice odsekov sa nemusia kryť s hranicami obsahových úsekov. Obsahový úsek sa môže podľa neho vyjadriť v niekoľkých odsekoch.[4] J. Findra v záveroch svojej štúdie o výstavbe a odseku zdôrazňuje najmä to, že pri odseku ide o slohový prostriedok, ktorý sa uplatňuje najmä v oblasti kompozície, ale tesne súvisí aj so štylizáciou.[5] V súvislosti s našou témou nás zaujíma najmä myšlienka, že „stavba odseku neostáva ľahostajná k štylizácii".[6]

Osobitnú funkciu majú pri výstavbe jeho hranice, teda začiatok a koniec. V tomto príspevku budeme sledovať iba niektoré vlastnosti začiatku odseku, hoci koniec jedného odseku a začiatok druhého odseku spolu signalizujú nový odsek. Pravda, začiatok odseku je pritom oveľa závažnejší ako koniec odseku.

Hraniciam odseku venoval niekoľko poznámok v citovanom diele Q. Hodura. Z jeho konštatovaní treba zdôrazniť najmä funkčné odlíšenie začiatku a konca odseku vnútri jazykového prejavu od začiatku prvého a konca posledného odseku daného jazykového prejavu. O začiatku a konci odseku vnútri jazykového prejavu píše: „Počátky a konce uvnitř projevu jsou vždy závislé na souvislosti s tím, co předchází a co následuje. Autor je vázan touto souvislostí a nemůže si východisko vybrat libovolně. Jinak by vznikla porucha souvislosti, neorganická trhlina. Z výkladů předcházejících se vytvoří thema nového odstavce. . . . Podle potřeby mohou být přechody mezi odstavci náhlé nebo plynulé."[7] Ako vidieť, prvoradá úloha pri

[1] V. Mathesius, *Řeč a sloh*, Praha 1966, 38.

[2] O odseku píše: „Je to útvar jen jazyka psaného. V nejširším slova smyslu bychom jej mohli nazvat interpunkcí: i odstavec slouží optické přehlednosti větších jazykových projevů (Q. Hodura a kol., *O slohu*, Praha 1962, 81).

[3] Porov.: „I odstavec má své thema základní, které jím probíhá a které spojuje ve vyšší jednotu thematickou themata jednotlivých vět. Tento průběh může mít dvojí formu: vyvíjecí (thema se vnitřní logikou proměňuje v thema nové) a rozvíjecí (thema postupně uplatňuje své různé stránky)" (c. d., 82).

[4] Porov. J. V. Bečka, *Vybrané kapitoly z české stylistiky*, Praha 1966, 200—201.

[5] Porov. J. Findra, *Poznámky k stavbe odseku*. V. sborník štúdií Pedagogickej fakulty v Banskej Bystrici, Bratislava 1965, 73—74.

[6] J. Findra, c. m., 74.

[7] Q. Hodura a kol., c. d., 82. J. Mistrík hovorí v tejto súvislosti o ostrých a mäkkých hraniciach medzi odsekmi. (Porov. J. Mistrík, *Slovenská štylistika*, Bratislava 1965, 284.)

určení začiatku (i konca) odseku sa pripisuje téme a súvislosti medzi jej obsahovými úsekmi alebo motívmi.[8] Treba však konštatovať, že obsahové členenie jazykového prejavu nie je jediným činiteľom, ktorý určuje začiatok odseku. Ak vychádzame z Findrovej tézy, že „stavba odseku neostáva ľahostajná k štylizácii"[9], potom aj začiatok odseku musíme chápať ako miesto, kde sa stretá kompozícia daného jazykového prejavu s jeho štylizáciou. Táto okolnosť potom rozličným spôsobom určuje konkrétnu podobu začiatku odseku.

Začiatok odseku je v jazykovom prejave veľmi dôležitá, exponovaná pozícia. Máva v ňom zhruba dvojakú funkciu: 1. vydeľovaciu alebo dištinktívnu, 2. nadväzovaciu.[10] Pokiaľ máme na mysli začiatok odseku vnútri monologického prejavu, začiatok musí skutočne signalizovať, že sa ním začína nejaká nová, relatívne samostatná a uzavretá časť jazykového prejavu, ale zároveň má signalizovať aj súvislosť s predchádzajúcim alebo s predchádzajúcimi odsekmi. Aby začiatok odseku dobre spĺňal svoje funkcie, musia sa starostlivo vyberať prostriedky na jeho vyjadrenie. Výber prostriedkov na vyjadrenie začiatku odseku je pomerne voľný, ako je voľný aj sám odsek (môže ho napríklad ovplyvniť aj individuálny štýl podávateľa). Ak tu predsa vyberieme niekoľko typických prostriedkov na vyjadrenie začiatku odseku, pôjde nám o vystihnutie istých javov v ich súvislosti so spomínanými dvoma funkciami začiatku odseku a so štylistickým zameraním celého jazykového prejavu. Vychádzame pritom z predpokladu, že je viacero druhov výrazov na vyjadrenie začiatku odseku. Jedny lepšie spĺňajú prvú funkciu začiatku odseku, iné zasa druhú. Možno tu predpokladať celý rad výrazov od veľmi ostrých hraníc odsekov až po celkom jemné prechody medzi odsekmi. Tento príspevok pochopiteľne nemôže podať úplný výpočet typov začiatkov odseku. Nejde nám však o púhy výpočet typov začiatku odseku. Jednotlivé druhy budeme stručne charakterizovať a zároveň naznačíme aj ich štylistický dosah.

Za najtypickejšie pokladáme takto vyjadrené začiatky odseku:

1. Začiatok odseku je vyjadrený rozličnými nadväzovacími výrazmi. Možno tu hovoriť o voľnejšom syntaktickom spojení odseku s predchádzajúcim odsekom. Prechod medzi odsekmi sa tu zmäkčuje, ba až stiera, hoci môže v ňom byť hranica medzi obsahovými úsekmi alebo motívmi. Takýto začiatok sa môže vyjadriť a) priraďovacími spojkami (najčastejšie *a, aj, ale, no);* b) uvádzacími časticami a citoslovcami; c) odkazovacími výrazmi (najčastejšie zámenami); d) ustálenými, lexikalizovanými spojeniami

[8] Tento termín používa J. Findra, c. m., 74.

[9] Porov. poznámku č. 6.

[10] Všimnime si pritom iba odsek v monologickom prejave. V dialógu sa tieto funkcie modifikujú tým, že sa v každej replike mení podávateľ. Najmä vydeľovacia funkcia sa tým vlastne oslabuje, ba stáva sa redundantnou. Začiatok odseku v dialógu sa tým blíži k vlastnostiam prvého odseku prejavu.

(*pravdu povediac, ako vieme, ako sme videli* a pod.). Uvedieme niekoľko príkladov:[11]

... nocami sa rabovalo, kradlo. Niečo vojaci, a viac civili. Vojna to prináša. Kde je povolené beztrestne vraždiť, tam krádež nie je hriechom.

Ani parčík tudolu pod mojimi oknami nepôsobil lákavejšie. Krúžky posledných jesenných kvetov medzi oslznutým a dažďom ošplechnutým trávnikom na záhonkoch zahnívali. Mnohé ozdobné kríky, stromčeky boli povytrhávané i s koreňmi a rozhodené po cestičkách. Popri lavičkách povaľovali sa zvyšky konzerv, škatúľ, rozmoknuté papiere i handry. Teraz nikomu nezavadzali. Nemýlili ani jedno oko. Doplňovali obraz spustošenia a pominuteľnosti svetských krás (Švantner).

... čo by bolo najlepšie? najlepšie by bolo zapľuť všetko a stratiť sa odtiaľto, z tohto prekliateho kútiska. Lenže či môže...? Čože by nemohol. Nezabudol ešte narábať širočinou, vie sa ohnať toporom. Dobrých tesárov potrebujú všade, nielen tuná. Na moj veru je to dobrá myšlienka. Vezme z komory topor, pobíjačku, remennú zásteru a — hajde, majte ma radi! Ešte dnes večer vezme topor. Nič ľahšieho, nič jednoduchšieho.

A už aj cíti v dlani svrbľavosť po javorovom porisku širočiny a topora (Chrobák).

Prižmuroval oči ako rys a tancoval, tancoval, akoby sa chcel utancovať na smrť. Muzikantovi od údivu len-len že husle nevypadli z rúk a chlapi v kúte tiež otvárali ústa, uprene ho pozorujúc.

A ešte by bol tancoval, ale vtom sa z kúta ozval nevraživý smiech a vzápätí začali padať poznámky... (Urban)

2. Ako osobitnú skupinu možno vyčleniť prípady, v ktorých sa začiatok odseku vyjadruje príslovkami alebo nepriamymi pádmi podstatných mien, ktoré pomenúvajú rozličné okolnosti deja. Najtypickejšie sú tu časové a priestorové určenia deja. Takto vyjadrený začiatok odseku býva vo väčšine prípadov aj začiatkom nového obsahového úseku. V každom takomto prípade ide o zreteľné oddelenie začiatku nového odseku. Niekoľko príkladov:

Ach, neviem ako ďaleko by som sa bol tak dostal. Od mala rád som snoval myšlienky a vtedy bola na to príležitosť, aby náhle moju pozornosť upútal zvláštny zjav.

Dolu po cestičke smerom k fontánke išla zvoľna nejaká vznešená dáma (Švantner).

Ani nepozrela na ospalé ženy, nechala ich driemať, iba synovi pošepla vedľa seba, synovi bezmennému a bezvládnemu, že lampu treba zhasiť, lebo vonku rozmohol sa svit.

Vtedy sa vytiahol spod šopy neveľký, uzimený chlapec, zastal si na podstení, skrížil si ruky na prsiach, dlaňami prikryl si plecia (Hronský)

3. Od predchádzajúcich dvoch skupín sa výrazne odlišujú tie prípady,

[11] Príklady uvádzame z týchto kníh: F. Švantner, *Dáma*, Bratislava 1966; D. Chrobák, *Drak sa vracia a iné prózy*, Bratislava 1956; A. Matuška, *Rudolf Jašík*, Bratislava 1964 (iba sa v závere odvolávame); M. Bakoš, *Vývin slovenského verša*, Bratislava 1966; L. Betko, *Skúšanie textílií*, Bratislava 1961; J. C. Hronský, *Jozef Mak*, Bratislava 1966; M. Urban, *Výkriky bez ozveny*, Bratislava 1965.

v ktorých sa začiatok odseku vyjadruje slovesom. Sloveso pre svoju dynamickú povahu býva tranzitným členom vety. Ak sa dostane na začiatok odseku, hranice medzi odsekmi sa zjemňujú. Vydeľovanie odsekov sa pritom stáva iba dôsledkom obsahového členenia daného prejavu. Ak sa sloveso predsa v tejto pozícii častejšie objavuje, ide o zámernú štylizáciu. Keď sa vyskytne viackrát za sebou na začiatku, dodáva danému prejavu znaky expresívnosti. Tým sa zároveň vymedzuje aj štylistické využitie takéhoto vyjadrenia začiatku odseku. Priam charakteristické sú tieto začiatky odseku v niektorých poviedkach D. Chrobáka. Na ilustráciu uvedieme aspoň jeden príklad z Kamaráta Jaška:

Vravím: čušali sme, opretí naproti sebe lakťami o stôl. Akoby sme vartovali mŕtveho... Nápoja vo fľaši nijako neubúdalo. Ospalý žid knisal sa bezradne za pultom. Zdalo sa mi, že slúži podivný, nie celkom jasný obrad muchám, žajdlíkom, fľašiam a ostatným predmetom v šenkovni. Dvíha sa mi žalúdok.

Premáham sa a dívam sa zo strany na Jaška.

Sedí s privretými očami, skleslý, skoro sa mi zdá, že drieme. Nepríjemný pocit, že ak on zaspí a všetky starosti zavesia sa na mňa, znova ma núti pozbierať roztratené myšlienky.

Podarilo sa mi ujasniť si aspoň jedno: odprvoti som mal podozrenie, že stretnutie Jaška s chrchliakom nie je obyčajným stretnutím dvoch sokov v láske.

4. Začiatok odseku vyjadrený substantívnym podmetom je veľmi výrazným druhom začiatku. Substantívum v nominatíve je veľmi vhodným východiskom nového motívu. Nie je preto nijako náhodné, že takéto začiatky sú najmä v odbornom štýle. Pravdaže, nemožno ich zasa predpokladať iba v odbornom štýle. Vyskytujú sa aj v jazykových prejavoch s iným štylistickým určením, ale nemajú v nich dominantné postavenie. Ak sa holý substantívny podmet vyskytne viackrát za sebou na začiatku odsekov, hranice medzi nimi sú veľmi výrazné. Niekedy sa prechádza až do enumerácie. Napr.:

Tvárnosť je schopnosť vláken (alebo hotového výrobku) podržať si istý čas tvar daný pôsobením tepla, tlaku alebo chemických činidiel. Táto vlastnosť je dôležitá najmä pri hotových výrobkoch, ktoré si majú udržať tvar daný napr. žehlením.

Navlhavosť je schopnosť vláken prijímať zo vzduchu vlhkosť (vodu). Udáva sa v percentách z váhy vysušeného materiálu. Pre obchodný styk určujú ČSN percento obchodnej vlhkosti pre jednotlivé textilné suroviny (Beťko).

Ako vidieť z príkladu, substantívum v nominatíve sa vyskytuje na začiatku odseku najmä pri definovaní a opise. Niekedy sa pre zmenu nominatív nahrádza inštrumentálom substantíva, ktorý sa dostáva do prísudkovej časti vety. Tým sa však potvrdzuje téza, že začiatok odseku nezávisí len od súvislosti obsahových úsekov, ale aj od štylizácie. Napr.:

Jemnosťou vláken rozumieme ich hrúbku... Je to veľmi dôležitý ukazovateľ vlákna, lebo čím je vlákno jemnejšie, tým jemnejšia, pevnejšia a rovnomernejšia priadza sa dá z neho vyrobiť.

Pevnosťou vláken rozumieme odpor vnútorných síl vláken, ktoré zabraňujú porušeniu ich celistvosti (Bečko).

Do tejto skupiny vyjadrení začiatku odseku zaradíme aj prípady, v ktorých je podmet rozvitý. Veta na začiatku odseku sa začína nejakým adjektiváliom, najčastejšie prídavným menom. Tento typ môžeme chápať iba ako modifikáciu uvedeného typu so substantívnym podmetom na začiatku odseku. Svoju základnú funkciu (signalizovať začiatok odseku) plnia rovnako. Pre niektoré jazykové prejavy je však typický práve tento rozvitý predmetový začiatok odseku. Súvisí to s celkovou tendenciou po zovretosti výrazu. Napríklad v Bakošovom Vývine slovenského verša sú typické práve takéto začiatky. Uvedieme niekoľko charakteristických príkladov (vždy iba prvú vetu odseku):

Organizujúca funkcia vetnej intonácie vystupuje vo verši Hviezdoslava a Vajanského veľmi zreteľne.

Rytmický obrys prejavuje v desaťslabičnom i jedenásťslabičnom verši zjavné zhody, najmä v prvej polovici verša.

Prízvuková krivka tohto hyperkatalektického päťstopového jambu má obvyklý hviezdoslavovský charakter.

Rytmicko-syntaktická konvergentná štruktúra a v spojitosti s tým zdôraznenie vnútorného rozčleňovania verša (rytmicko-syntaktická dvojdielnosť) znižuje závažnosť hraničných bodov verša: jeho začiatku i konca.

5. Zriedkavejšie sa začiatok odseku vyjadruje podraďovacou spojkou. V skúmaných knihách sa takto začína iba niekoľko desiatok odsekov. Ide zväčša o spojky na začiatku vedľajších viet príslovkových, a to najmä podmieňovacích, časových a prípustkových. Podraďovacia spojka nie je celkom vhodným prostriedkom na vyjadrenie začiatku odseku, lebo sa ňou dobre nespĺňa ani jedna z obidvoch spomínaných funkcií začiatku odseku. Vedľajšia veta pre svoju gramatickú i významovú podradenosť hlavnej vete nie je celkom vhodná ani na vydelenie odseku, ani na vyjadrenie súvislosti s predchádzajúcim odsekom. V niektorých prípadoch sa usilujú autori prekonať nevyváženosť takéhoto začiatku odseku tým, že danej vedľajšej vete podradia ďalšie vety, ktorými sa vyjadrí súvislosť s predchádzajúcimi odsekmi. Napríklad:

Ak rekapitulujeme, čo sme vyššie naznačili, že nielen rytmickú pauzu na konci verša pravidelne sprevádza vetná pauza, pričom každá druhá uzatvára, združujúc oba verše rýmom, syntaktický celok, ale okrem toho i polveršová dieréza, vymedzená záväzným medzislovným predelom pred VII. slabikou verša, nachádza vyjadrenie v syntaktickom členení vety na kolóny, vidíme, že dvanásťslabičný verš Kráľov a Chalupkov vykazuje veľmi dôraznú tendenciu k zhode metrickej organizácie s vetnou stavbou (Bakoš).

V predchádzajúcich poznámkach sme charakterizovali niekoľko typickejších prostriedkov na vyjadrenie začiatku odseku. Ukázalo sa, že rozma-

nitou štylizáciou začiatku odseku možno dosiahnuť rozličný prechod medzi odsekmi. Hoci prvoradým činiteľom pri členení jazykového prejavu na odseky je tematické členenie na obsahové úseky,[12] rozličné spôsoby štylizácie začiatku odseku môžu alebo zdôrazňovať, alebo naopak oslabovať hranice medzi odsekmi. Vyplýva to zo skutočnosti, že uvedené prostriedky na vyjadrenie začiatku odseku neplnia rovnako spomínané dve funkcie začiatku odseku, vydeľovaciu a nadväzovaciu. Napríklad priraďovacie spojky, častice, odkazovacie výrazy a slovesá lepšie spĺňajú nadväzovaciu funkciu (hoci zasa nie všetky rovnako),[13] kým napr. nominatívne substantívum alebo príslovky lepšie plnia vydeľovaciu funkciu. Toto nám umožňuje doplniť doterajšie delenie prechodov medzi odsekmi na ostré a mäkké konštatovaním, že každý z týchto typov má isté prostriedky na svoje vyjadrenie. Zároveň vidíme, že existuje viacej typov začiatkov odseku, od veľmi výrazných až po celkom jemné.

Uvedené rozdiely medzi rozličnými vyjadreniami začiatku odsekov i medzi ich funkciami možno štylisticky uplatniť v súlade s určením daného jazykového prejavu. Napríklad v odbornom štýle, kde sa žiada prehľadnosť celého prejavu, uprednostňujú sa aj na začiatku odseku výrazné ukazovatele hraníc odseku. Na začiatku odseku sa tu vôbec (alebo takmer vôbec) nevyskytujú priraďovacie spojky alebo častice. V umeleckom štýle nachádzame aj pri štylizácii začiatku odseku veľký pohyb. Využívajú sa v ňom všetky uvedené (a pravdaže, i niektoré tu neuvádzané) prostriedky. Charakteristické je však to, že autori niekedy zámerne vyberú iba jeden z prostriedkov na vyjadrenie začiatku odseku a opakovaním ho silno zdôrazňujú. Sú známe dokonca prípady, že autori opakujú na začiatku, prípadne na začiatku i konci viacerých odsekov to isté slovo alebo tú istú vetu.[14] Esejistický štýl je aj v tomto bode štylizácie bližšie k umeleckému ako k odbornému štýlu.

---

[12] Porov. J. V. Bečka, c. d., 200.

[13] Najmä o tejto skupine prípadov platí téza W. Górneho, že medzi jednotkami horizontálneho členenia možno pozorovať syntaktické spojenia. (Porov. W. Górny, *Text Structure against the Background of Language Structure*, sb. Poetics, Warszawa 1961, 36–37.)

[14] Porov. J. Findra, c. m., 72.

DISKUSIE

Juraj Furdík

O SLOVOTVORNÝCH PRÍPONÁCH S GRAMATICKOU FUNKCIOU

Téza o dvojčlennosti motivovaných slov, vyslovená ešte J. Rozwadowským,[1] má dnes v náuke o tvorení slov, možno povedať, platnosť axiómy. Základnými zložkami takejto dvojčlennej slovotvornej štruktúry odvodených slov sú slovotvorný základ a slovotvorný formant. Slovotvorný základ sa vymedzuje ako „tá časť odvodeného slova, ktorá ostane po odtrhnutí slovotvornej prípony alebo predpony a má samostatný lexikálny význam"[2] a slovotvorný formant ako tá časť odvodeného slova, ktorá sa pripája k slovotvornému základu a tento základ nejakým spôsobom významovo modifikuje.[3] Slovotvorným formantom môže byť slovotvorná predpona *(pod-predseda, pre-drahý),* slovotvorná prípona *(škol-ník, veľk-osť),* tvaroslovná charakteristika (súbor gramatických prípon: *zlo, tŕnie, let*) aj kombinácie týchto prvkov, tvoriace tzv. rozštiepenú (prerývanú) morfému[4] *(ná-hub-ok, ná-dvor-ie, z-rýchl-iť).*[5]

Tvaroslovná charakteristika, ak nie je sama slovotvorným prostriedkom, sa pokladá za súčasť slovotvornej prípony.[6] Slovotvorná prípona je teda jednak prostriedkom na modifikovanie významu odvodeného slova v porovnaní s fundujúcim slovom,[7] jednak spoluurčovateľom gramatického za-

[1] J. Rozwadovski, *Wortbildung und Wortbedeutung. Eine Untersuchung ihrer Grundsätze,* Heidelberg 1904, 10 (v poľskom prekl.: *Słowotwórstwo i znaczenie wyrazów. Studium nad ich podstawowymi prawami,* Wybór pism III, Warszawa 1963, 25). U nás o tom porov. A. V. Isačenko, *O vzájomných vzťahoch medzi morfológiou a deriváciou,* JČ 7, 1953, 35 n.

[2] J. Horecký, *Slovotvorná sústava slovenčiny,* Bratislava 1959, 39.

[3] Tamže, 44 (vymedzenie slovotvornej prípony) a 53 (definícia slovotvornej predpony).

[4] J. Horecký (c. d., 14) uvádza francúzsky termín morphème brisé („pretrhnutá" morféma); termín prerývaná morféma používa Š. Peciar napr. v prácach *O homonymii predponových slovies,* SR 27, 1962, 19 a *Funkcie slovesnej predpony vy- v slovenčine,* JČ 16, 1965, 41. O rozštiepenej morféme hovorí M. Dokulil, *Tvoření slov v češtině 1 — Teorie odvozování slov,* Praha 1962, 141. Celkom iný význam má termín J. Horeckého rozložená morféma *(Morfematická štruktúra slovenčiny,* Bratislava 1964, 182).

[5] M. Dokulil, c. d., 137.

[6] J. Horecký, *Slovotvorná sústava slovenčiny,* 50; porov. aj jeho recenziu cit. práce M. Dokulila, SR 28, 1963, 355.

[7] O pojme fundácie porov. M. Dokulil, c. d., 11.

radenia daného slova. Napr. v slovách *školník, školné, školský* prípony *-ník, -né, -ský* formálne naznačujú sémantickú odlišnosť týchto slov od ich spoločného fundujúceho slova *škola* a zároveň tým, že sa k nim pripájajú isté gramatické prípony, spolupôsobia pri gramatickom zaradení týchto slov (*školník* — substantívum, *školné* — substantívum s adjektívnou formou, *školský* — adjektívum).

Veľká väčšina slovotvorných prípon v slovenčine spĺňa obidve tieto funkcie: sú nositeľmi „slovotvornej informácie" aj spoluurčovateľmi gramatickej formy odvodeného slova. Jestvujú však prípady, keď sa v slovotvornej prípone z týchto dvoch funkcií realizuje iba jedna, a to — do istej miery paradoxne — gramatická funkcia. Napríklad v podstatných menách *taxík, poník* sa dá zreteľne vyčleniť prípona *-ík;* jej funkcia však nie je slovotvorná, pretože vzťah týchto slov k fundujúcim slovám je iný ako pri väčšine odvodených slov. K podstatným menám *taxík, poník* sú fundujúcimi slovami podst. mená *taxi, pony.* Obidve sú prevzaté, prvé z nich je nesklonné, druhé sa síce v singulári skloňuje ako typ *kuli,* ale v pluráli ho takto skloňovať nemožno (podstatné mená typu *kuli* sú v prevažnej väčšine názvami osôb; názvy zvierat by sa v pluráli mali skloňovať ako neživotné, ale takého skloňovacieho typu niet).[8] Sú to teda podstatné mená, ktoré sa svojou formou vymykajú zo skloňovacieho systému slovenských podstatných mien. Keďže však „v slovenčine je výrazná tendencia podriaďovať cudzie slová (všeobecné aj vlastné) domácemu skloňovaciemu systému",[9] našiel sa aj v týchto prípadoch prostriedok na takéto prispôsobenie. Týmto prostriedkom je „slovotvorná prípona" *-ík.* Táto prípona však nenesie v porovnaní s fundujúcimi slovami *pony, taxi* nijakú novú „slovotvornú informáciu",[10] ale umožňuje zaradiť tieto „odvodené slová" do pravidelného skloňovacieho systému slovenčiny, má teda funkciu spoluurčovateľa gramatickej formy. Pravda, istú úlohu tu hrajú aj významové a slovotvorné súvislosti: podoba *poník* sa sekundárne, asociáciou s deminutívom *koník* môže uvedomovať ako deminutívum[11] (napr. pri subst. *grizzly* niet takejto možnosti, preto sa pri ňom podobný proces neuskutočnil). No sama prípona *-ík* tu slovotvorným modifikátorom nie je.

Častejšie sa podobným postupom z niektorých nesklonných adjektív utvárajú adjektíva, ktoré sa pravidelne zaraďujú do skloňovacích typov,

---

[8] Porov. *Morfológia slovenského jazyka,* Bratislava 1966, 124. *Slovník slovenského jazyka* (III, 257) charakterizuje podst. m. *pony* ako „v mn. č. neskl."

[9] *Morfológia slovenského jazyka,* 123.

[10] Ak, pravda, za ňu nepokladáme odlišnú štylistickú hodnotu dvojíc *pony — poník, taxi — taxík.* SSJ zaznamenáva podobu *taxi* s indexom „trochu zastar.", podobu *taxík* má bez indexu. Podobu *poník* SSJ neuvádza (je v ňom iba heslo *pony*), ale je na ňu doklad napr. z Barča-Ivana: *Ti, čo stáli okolo, riaditeľ, Marianna s mužom, Dlháň, August a* poník *Jimmy, sklopili oči* (Poviedka Cirkus z knihy *Predposledný život*).

[11] SSJ vysvetľuje význam slova *pony* takto: „druh malého vytrvalého koníka chovaného najmä v Anglicku".

napr. *fajn — fajnový, príma — prímový, extra — extrovný, bordó — bordový, lila — lilavý, čača — čačaný* a pod.[12] Prípony *-ový, -ovný, -ný, -avý* ani v tomto prípade nenesú „slovotvornú informáciu", ale vytvárajú pravidelnú adjektívnu formu týchto slov. Tým sa odstraňuje rozpor medzi príslušnosťou týchto slov k slovnému druhu, ktorý má obligátnu kategóriu zhody, a ich pôvodnou nesklonnosťou. Takto upravené prídavné meno sa potom dá aj stupňovať: *Pre muža mojich schopností nebude problémom vyšpekulovať niečo prímovejšie ako kupko* (Čeretková-Gállová, *Samota pre bohov*).

Známy je, pravda, aj opačný postup: niektoré skloňovateľné adjektíva sa v slangových prejavoch skracujú a používajú sa ako nesklonné, napr. *senzi mama, bezva chlapík, sympa kamoš* ap. Tento výrazove nespisovný jav je však možný len na pozadí existencie pravidelných skloňovateľných podôb. Ide o mechanické skracovanie, často o schválnu deformáciu, nie o desufixáciu; to vidno z toho, že sa tieto adjektíva skracujú bez ohľadu na slovotvorný švík. Tieto dva navzájom protikladné postupy teda nemajú rovnakú hodnotu.

Bežne sa v súčasnej slovenčine upravujú takouto sufixáciou do skloňovateľnej podoby iniciálové skratky typu *SVŠ-ka, ZDŠ-ka, PTŠ-ka, SPT-čka, véeska* (vozidlo Praga V3S), z vojenského slangu *dévéťák (DVT* — skratka pomenovania *dozorný voj. telesa), RF-ka, RM-ka, RO-čko* (skratky názvov z oblasti voj. techniky), ďalej *šupka (ŠUP* — škola umeleckého priemyslu), *tučko* (lietadlo TU-104) a i. Iniciálové skratky sú pôvodne nesklonné.[13] Táto nesklonnosť sa odstraňuje predovšetkým v hovorovej podobe jazyka: k zvukovej podobe iniciálovej skratky sa pripojí sufixálny útvar pozostávajúci zo „pseudoderivačnej" morfémy *-ák-, -k-, -čk-* a z relačnej morfémy nevyhnutne s ňou spojenej. O odvodenosti v slovotvornom zmysle tu ťažko možno hovoriť, lebo sémanticky sú podoby *esvéeš* aj *esvéeška* totožné. Ich štylistická platnosť je, pravda, odlišná: v spisovných, najmä písaných prejavoch sa zásadne používa bezpríponová podoba, kým podoby s príponou sa pociťujú ako hovorové alebo slangové. Tendencia riešiť rozpor medzi príslušnosťou istého slova do skloňovateľného slovného druhu a amorfnosťou jeho pôvodnej podoby je vlastná predovšetkým ústnej forme jazyka a tá dominuje v slangoch a v hovorovom štýle. V písanej podobe takáto úprava nie je potrebná, pretože iniciálové skratky sú graficky výrazné a kontext dostatočne informuje o ich gramatickej platnosti. A tak sa príponové podoby dostávajú predovšetkým do tých písomných prejavov, ktoré sa snažia reprodukovať hovorové alebo slangové prvky. Graficky sa tieto upravené podoby iniciálových skratiek zachycujú dvojako: buď sa prípona pripojí ku skratke spojovníkom *(SVŠ-ka, PTŠ-ka),* buď sa

[12] Porov. aj v *Morfológii slovenského jazyka,* 201.
[13] Porov. aj u M. Dokulila, c. d., 27.

foneticky zapíše vyslovená podoba iniciálovej skratky aj s príponou bezprostredne k nej pripojenou. Druhý spôsob bezprostrednejšie upozorňuje na štylistickú príznakovosť (hovorový alebo slangový charakter) takto formovaných slov.

Niekoľko príkladov:

Na „SVŠ-ke" (sic) v Bratislave na Vazovovej ulici je ich (maturantov) stodeväťdesiat (Pravda 4. 6. 1967). — Brány bývalej Roľníckej školy, a trinásť rokov už *PTŠ-ky,* opustilo už veľa žiakov (Práca 19. 6. 1967). — *SPT-éčka* — určil Vlado značku nákladného voza (G a š p a r o v á, *Stopa na asfalte;* tamže aj neskl. podoba *espéte*). — Vo *véeske* nefúkalo, ale bola tam tma ako v rohu (K o t, *Poslední*).

Gramatická úprava nesklonného slova pomocou slovotvorných prostriedkov stojí v systéme slovotvorných postupov na opačnom póle ako slovotvorné využitie gramatických morfém v tzv. konverzii typu *zlý — zlo, letieť — let.* Na rozdiel od tohto postupu je však jej pôsobnosť obmedzená na hovorovú podobu jazyka a na štylistické útvary pre ňu príznačné (slangy, hovorový štýl). Jednotlivé takto upravené slová sa však môžu dostať aj do štylisticky bezpríznakovej vrstvy slovnej zásoby (porov. subst. *taxík*). Prípony, ktoré sa pri takejto úprave využívajú, nemajú slovotvornú funkciu, ale gramatikalizujú pôvodne amorfné podoby substantív alebo adjektív; preto by ich bolo možné nazývať gramatikalizačnými formantmi.

Ladislav Dvonč

K OBYVATEĽSKÝM MENÁM TYPU Valašťan

V ostatných rokoch venovala sa v slovenskej jazykovede značná pozornosť vymedzeniu rozsahu používania mužských obyvateľských mien typu *Valašťan,* t. j. slov odvodených od miestnych názvov domácich aj cudzích so striedaním *sk/šť.* Uvedieme najprv stručne prehľad príslušnej literatúry, potom rozbor jednotlivých prípadov.

V štúdii o menách obyvateľov k novým miestnym názvom, zavedeným na Slovensku vo väčšom počte po r. 1945 v rámci poslovenčovania názvov obcí, E. Jóna konštatoval,[1] že pri tvorení mužských obyvateľských mien osobitnú skupinu tvoria obyvateľské mená k názvom, v ktorých pred *-k-* je sykavka. Uvádza tu príklady *Valaská — Valašťan, Uhorské — Uhoršťan, Pruské — Prušťan, Konské — Konšťan.* Hovorí, že podobne ako k miestnym názvom typu *Vysoká* tvoria sa aj k názvom *Uhorské, Valaská* obyvateľské mená príponou *-an,* lenže pred ňou sa „zjednodušuje" (!) skupina *-šč-* na *-šť-: Uhoršťan, Valašťan* (ako *trest — trešťať, vresk — vrešťať*). Podľa neho aj od nových názvov *Jesenské, Partizánske, Záborské* majú mená obyvateľov podobu *Jesenšťan, Parti-*

[1] E. J ó n a, *Mená obyvateľov k novým miestnym názvom,* SR 14, 1948/49, 220.

zánšťan, Záboršťan, príslušné príd. mená znejú *jesenštiansky, partizánšťanský, záborštiansky.*

Nesúhlas so stanoviskom E. Jónu v otázke obyv. mena *Partizánšťan* vyslovil E. Pauliny.[2] Formu *Partizánšťan* hodnotí ako jazykovo správnu, ba až „chemicky čistú". Ďalej však poznamenáva, že tvorenie tohto typu (so zmenou *sč,* resp. *šč* na *šť*) sa veľa ráz v obdobných prípadoch opúšťa. Na podporu svojej mienky uvádza príklady *Strážske — Strážan* a *Humenné — Humenčan.* Hovorí: „Tieto prípady, keď sa sufix *-an* pridáva ku koreňu *(Stráž-ske — Stráž-an)* alebo keď sa využíva nový, zložený sufix *(Humen-né — Humen-čan),* sú živšie ako staré tvorenie, pri ktorom sa sufix *-an* pripína k celému kmeňu a pri ktorom sa *-sk-* mení na *-šť-.*" Príčina, prečo je to tak, je podľa neho v neposlednom rade aj v tom, že skupina *-šť-,* resp. *-šťa-* je zaťažená expresívne, lebo je v skatologickom slove *šťať:* „V slovách *Partizán-šťan, Partizán-šťanka, Jesen-štianka* skupina *-šť/šťa* vystupuje veľmi zreteľne a mohla by vzbudzovať nevhodné a nemiestne asociácie." Sám odporúča tvoriť príslušnú formu odvodzovacou príponou *-čan,* pripojenou ku koreňu ako odvodzovaciemu základu: *Partizán-ske — Partizán-čan — partizán-čanský.*

Formu *Partizánčan* prijíma M. Marsinová[3] a ako príklad pri výklade tvorenia obyvateľských mien príponami *-an* a *-čan* uvádza ju aj J. Horecký.[4]

Širšie sa otázkou striedania *sk/šť* pri tvorení muž. obyv. mien zaoberá Š. Koperdan vo svojom dosiaľ najpodrobnejšom rozbore tvorenia obyv. mien od domácich aj cudzích zemepisných názvov.[5] Na str. 87 autor hovorí, že sotva možno uznať za správnu formu *Partizánšťan, partizánšťanský.* Sám na str. 90, 91 a 97 spomína formu *Partizánčan.* Na str. 97 sa osobitne zaoberá otázkou tvorenia mien so striedaním alebo bez striedania *sk/šť.* Tu sa zmieňuje, že miestopisné názvy s príponou *-sk-* sú alebo priamo adjektívnej formy *(Smolinské, Strážske, Banské, Partizánske, Jesenské, Záborské, Rudinská)* alebo substantivizované s príponami *-sko, -cko, -sk (Rovensko, Drábsko, Blansko, Olecko,* ruské a poľské *Omsk, Pskovsk[!], Krasnojarsk, Gdansk).* Od adjektívneho základu sa potom tvoria potrebné obyv. mená: *Smolinčan, Strážťan, Partizánčan, Drában, Olečan, Pskovan, Krasnojarčan.* Z derivátov od mien na *-ské (-ske),* ku ktorým patrí aj názov *Partizánske,* tu teda spomína slová *Smolinčan, Strážťan* a *Partizánčan.* Bližšie vysvetlenie, prečo je tu na jednej strane forma *Strážťan,* na druhej formy *Smolinčan, Partizánčan,* autor nepodáva. (Formy *Partizánčan, Smolinčan* možno si vysvetliť podľa výkladu o sufixácii na str. 102—104 cit. štúdie.) Ďalej autor hovorí, že v miestopisných názvoch typu *Pruské* adj. príponu treba hodnotiť ako *-ký;* skupina *-sk-* je tu heterosylabická, preto sa tu nevydeľuje prípona *-ský.* Tu je derivácia *Pružťan, Pružtianka, pružtiansky* (so *ž;* asi ide o tlačovú chybu). Podobnú deriváciu predpokladá pri názvoch *Osuské, Ploské, Oreské.* Výnimočne patrí k nim podľa Koperdana aj prípad *Konská — Konšťan.* V ďalšom výklade sa zmieňuje, že mená so skupinou *-sk-* neadjektívneho pôvodu nepredstavujú iný typ ako mená so skupinou *konsonant + k* (formulácia nie je celkom jasná). Spomína tu domáce aj cudzie názvy *Lazisko, Hradisko, Košariská, Žabovresky, Damask, Volosco, San Francisko, Lipsko.* Potrebné deriváty budú podľa neho *Lazišťan, Lipšťan,* podobne aj *Haniska — Hanišťan.* Ko-

[2] E. Pauliny, *Partizánšťan,* Slovo a tvar 3, 1949, 76.

[3] M. Marsinová, *Krajové obyvateľské mená,* Jazyková poradňa, Bratislava 1957, 125.

[4] J. Horecký, *Slovotvorná sústava slovenčiny,* Bratislava 1959, 94.

[5] Š. Koperdan, *K tvoreniu substantív a adjektív z miestopisných názvov,* Jazykovedné štúdie III. Spisovný jazyk, Bratislava 1958, 83—106.

perdan predpokladá podľa toho aj formy *Žabovřešťan, Damašťan, Vološťan, Sanfrancišťan,* hoci ich výslovne neuvádza.

Najnovšie V. Uhlár v príspevku o tvorení obyv. mien od niektorých domácich miestnych názvov[6] sa znovu vrátil k otázke obyv. mena k názvu *Partizánske.* Konštatuje, že od miestnych názvov zakončených príponou *-ské, -ská, -sko* sa tvoria muž. obyv. mená dvojako: 1. V niektorých prípadoch prípona *-čan* sa spája s kmeňom zakončeným na *-s* a podľa príslušnej hláskoslovnej zákonitosti sa vzniknutá skupina *sč* mení prostredníctvom skupiny *šč* (pociťovanej ako nárečovej, nespisovnej) na *šť: Valaská — Valas-čan — Valaš-čan — Valašťan,* podobne *Pruské — Prus-čan — Pruš-čan — Prušťan, Rovensko — Rovens-čan — Rovenš-čan — Rovenšťan, Hradisko — Hradiš-čan — Hradišťan.* Tento typ sa podľa neho uplatňuje najmä vtedy, ak pred vznikajúcou skupinou *-s-čan* je samohláska (ale je aj *Rovenšťan* podľa *Rovenščan* v miestnom úze). 2. Častejšie sa podľa autora uplatňuje tvorenie obyv. mien z kmeňa zakončeného na spoluhlásku tak, že sa k nemu pripája priamo prípona *-čan,* napr. *Smolinské — Smolin-čan, Udavské — Udav-čan, Brod-ské — Brod-čan.* Do tejto skupiny patrí podľa neho aj obyv. meno *Partizánske — Partizán-čan.* V tejto súvislosti spomína návrh E. Jónu na podobu *Partizánšťan* a stanovisko E. Paulinyho k tejto podobe. „No v menách *Valašťan, Prušťan, Konšťan, Hradišťan* sa to vôbec tak nepociťuje." Ako vidíme, Uhlár prijíma síce tiež tvorenie *Partizánčan,* ale neuznáva argument E. Paulinyho proti forme *Partizánšťan.*

Z prehľadu literatúry vidieť, že tu celkove možno hovoriť o dvoch stanoviskách. E. Jóna pri obyv. menách k „názvom, v ktorých pred *-k-* je sykavka", žiada uplatňovať alternáciu *sk/šť* aj v nových názvoch. Pritom spomína iba názvy adj. formy na *-ská, -ské (Valaská, Uhorské, Pruské, Konské, Jesenské, Partizánske, Záhorské).* Iní, ktorí sa vyslovili k tejto otázke, prijímajú pri takýchto menách v istých prípadoch alternáciu *sk/šť,* v iných prípadoch však žiadajú iné tvorenie, pri ktorom nejde o uplatňovanie sa tejto alternácie.

Možno ešte dodať, že E. Pauliny v prehľade alternácií konsonantov vo fonologickom popise spisovnej slovenčiny neuvádza príklady na alternáciu pri tvorení obyvateľských mien, a tak nie sú tu ani príklady na alternáciu *sk/šť* pri takýchto slovách.[7]

Uvedení autori vyslovili rozdielne mienky nielen v otázke alternácie *sk/šť* v obyv. menách, ale aj pri výklade niektorých iných javov. Nejednotne sa pertraktuje napríklad otázka morfematického členenia slov so skupinou *sk* na konci kmeňa. Š. Koperdan hovorí o miestopisných názvoch adjektívneho pôvodu, ktoré sú utvorené príponou *-ský, -sko,* pričom tu uvádza ako príklady názvy *Smolinské, Strážske, Stránske, Banské, Rudinská, Rovensko, Drábsko, Blansko, Milevsko.* Hovorí tu aj o slovách s príponou *-cko* a o prípone *-sk* v ruských a poľských menách typu *Tomsk, Omsk, Gdansk.* V ruských a poľských menách na *-sk* sa síce môže *-sk* vydeľovať niekedy ako osobitná morféma, napr. *Dnepropetrovsk, Komsomolsk* (na základe existencie mien *Petrov, Komsomol*), ale niekedy ide

[6] V. Uhlár, *Z problematiky miestnych názvov a odvodených slov,* SR 32, 1967, 154—161.

[7] E. Pauliny, *Fonológia spisovnej slovenčiny,* Bratislava 1961, 99—100. Príklad na alternáciu *sk/šť* pri tvorení obyv. mien sa neuvádza ani v *Slovenskej gramatike* od E. Paulinyho — J. Ružičku — J. Štolca (4. vyd., Bratislava 1963, 53).

skôr len o prosté zakončenie, najmä v prípadoch, ako *Omsk, Gdansk.* V miestopisných názvoch typu *Pruské* Koperdan predpokladá adj. príponu *-ký.* Naproti tomu V. Uhlár pri menách *Valaská* a *Pruské* hovorí o príponách *-ská* a *-ské.* Myslím, že v tomto prípade treba vychádzať z výkladu M. Dokulila, ktorý hovorí, že pri názvoch typu *valaský, ruský, pruský, český* a pod. „jedine prirodzené a adekvátne faktom jazyka je chápanie v zmysle prekrývania morfém: *-s* zostáva zakončením základov, pritom však je i začiatkom odvodzovacej morfémy, čiže inými slovami *s* tu patrí rovnako tak k základu ako aj k formantu".[8] Podľa toho v menách *Valaská, Pruské* ide o odvodzovacie morfémy *-ská, -ské.* Prípona *-sko* sa vydeľuje v názve *Rovensko* (uvádza V. Uhlár), podobne aj v názve *Lipsko* (spomína Š. Koperdan); v názvoch *Hradisko* a *Lazisko* je však prípona *-isko.* Konečne máme aj také mená, v ktorých skupina *-sk-* nie je súčasťou osobitnej odvodzovacej morfémy, ako je to pri slovách s morfémami *-ský, -ská, -ské, -sko, -sk, -isko.* Ide napr. o názvy *Žabovřesky* (pravda, toto pomenovanie je zložené, ale skupina *-sk-* nepatrí tu do odvodzovacej morfémy), *Damask, Volosco, San Francisco, Haniska,* ktoré spomína Š. Koperdan. Ako vidieť, morfematické členenie slov so skupinou *-sk-* na konci kmeňa sa v doterajšej literatúre nepodáva úplne správne.

Rozdiely nachádzame aj v interpretácii morfematického členenia mužských obyvateľských mien, odvodených od uvedených substantív so skupinou *-sk-* na konci kmeňa. Tak podľa E. Jónu a E. Paulinyho sú názvy *Valašťan, Uhoršťan, Prušťan* a pod. utvorené príponou *-an* so zmenou predchádzajúceho *sk* na *šť.* Naproti tomu V. Uhlár pri menách s príponou *-ská, -ské* a *-sko* hovorí len o derivátoch s príponou *-čan.* Od názvov *Valaská, Hradisko* a pod. sa podľa neho tvoria tieto deriváty *Valašťan, Hradišťan* tak, že sa ku kmeňu zakončenému na *-sk* pridáva prípona *-čan: Valaská — Valas-čan — Valaš-čan — Valašťan, Hradisko — Hradis-čan — Hradiš-čan — Hradišťan.* Pri názvoch *Smolinské, Udavské, Partizánske, Brodské* a pod. sa prípona *-čan* pripája podľa Uhlára ku kmeňu zakončenému na spoluhlásku po odtrhnutí odvodzovacej prípony *-ská* alebo *-ské: Smolinské — Smolin-čan, Udavské — Udav-čan, Brodské — Brod-čan.* Podľa nášho názoru obyv. mená od názvov *Valaská, Uhorské, Pruské, Konská, Hradisko* atď. sú utvorené od kmeňa slova (základu na *-sk-*) príponou *-an,* ako o tom hovoria E. Jóna a E. Pauliny: *Valask + -an = Valasč-an, Valašč-an — Valašťan.* O odvodzovaní príponou *-čan (Valas- + -čan)* tu nemožno hovoriť jednak preto, že ide o staršie deriváty, pri ktorých existovala len prípona *-an,* jednak preto, že ako odvodzovacie základy nemôžu fungovať časti *Hradis-, Rovensk-,* ako tu uvádza V. Uhlár (nie sú to ani korene, ani kmene slov). Preto je u Uhlára ďalší nedostatok, keď v názve

[8] M. Dokulil, *Tvoření slov v češtině 1 — Teorie odvozování slov,* Praha 1962, 139.

Rovensko vydeľuje kmeň *Rovens-*, ale v názvoch *Partizánske, Smolinské, Udavské* a pod. kmene *Partizán-, Smolin-, Udav-*. Pravda, správna je u Uhlára konštatácia, že obyv. mená *Smolinčan, Partizánčan* atď. sú utvorené príponou *-čan.*

Pristúpme teraz k otázke, prečo pri názvoch *Smolinské, Partizánske, Udavské* a pod. nemáme deriváty s alternáciou *sk/šť*, ale deriváty s príponou *-čan.*

Vyššie sme uviedli konštatáciu E. Paulinyho, že dnes sú živšie prípady tvorenia obyv. mien, keď sa ku koreňu pridáva prípona *-an*, alebo keď sa využíva nový, zložený sufix *-čan.* Vzniká otázka, či aj v pomenovaní *Konšťan* by nemohlo ísť o odvodeninu od koreňa príponou *-šťan* (a tak by sa aj tvorili obyv. mená *Partizán-šťan, Udav-šťan, Smolin—šťan* od názvov *Partizánske, Udavské, Smolinské*). Takáto interpretácia nie je vylúčená. Zdá sa však, že zreteľnému vydeleniu takejto prípony (prehodnotením morfematického členenia *Konšť-an* na *Kon-šťan*) je na prekážku povaha slov *Valašťan, Prušťan* a pod. z hľadiska morfematického členenia. Rovnako ako názvy *Valaská, Pruské* sú aj deriváty *Valašťan, Prušťan* z morfematického hľadiska nezreteľné, pretože aj tu dochádza k prekrývaniu korennej a odvodzovacej morfémy, pričom situácia sa tu komplikuje alternovaním spoluhlások *sk* z odvodzovacieho základu: *Valas-(s)k-á — Valas-(s)č-an — Valašťan.* Ako rušiaci moment pôsobí azda aj to, že v niektorých prípadoch ide zas akoby o príponu *-ťan*, napr. *Strážske — Strážťan* (ak príjmeme túto formu, ako ju uvádza Š. Koperdan), t. j. *Strážske — Stráž-sč-an — Stráž-šč-an — Stráž-ťan*, takže aj výrazy *Valašťan, Prušťan* (vo výslovnosti sú skupiny *žť* a *šť* totožné) možno v morfematického hľadiska rozkladať ako *Valaš-ťan, Pruš-ťan.*

Vydeleniu sufixu *-šťan* prekáža do istej miery aj moment, ktorý uvádza E. Pauliny. O tomto argumente E. Paulinyho proti ďalšiemu rozširovaniu alternácie *sk/šť* pri odvodzovaní muž. obyv. mien a o námietke, ktorú v tejto súvislosti vyslovil V. Uhlár, treba hovoriť osobitne.

O slovách *Valašťan, Prušťan* sme už konštatovali, že z hľadiska morfematického členenia nepredstavujú jednoznačné prípady. Okrem toho skupina *šť* je tu heterosylabická, nepatrí do jednej slabiky, ale sa rozdeľuje do dvoch slabík. Vedomie jednoty skupiny *šť* je takto oslabené (*š* patrí do prvej slabiky, *ť* do druhej: *Valaš-ťan*). Podobné prípady sú aj *Hradisko — Hradišťan, Lazisko — Lazišťan.* Pokiaľ ide o názvy *Rovensko — Rovenšťan, Konské — Konšťan, Uhorské — Uhoršťan,* tu sa už skupina *šť* stáva pevnejšou. Z hľadiska morfematického, ako sme už uviedli, by sa tieto názvy mohli členiť rovnako ako *Smolinské — Smolin-čan*, t. j. mohlo by sa tu predpokladať odvodzovanie od koreňa príponou *-šťan.* A pretože v dnešnom jazyku sa pri tvorení slov uplatňuje odvodzovanie od koreňov slov, nie kmeňov, ako to spomína E. Pauliny, pomenovanie *Konšťan* má už ná-

beh k prehodnocovaniu na slovo s odvodzovacou morfémou *-šťan*, t. j. k morfematickému členeniu *Kon-šťan* namiesto *Kon-šť-an*. Z rozboru vychodí, že v samotnej štruktúre slov *Valašťan*, *Prušťan*, *Hradišťan* (morfematickej a slabičnej) nie sú momenty, ktoré by viedli k negatívnemu hodnoteniu skupiny *šť* či *šťa* v týchto slovách. Myslím, že negatívne hodnotenie je už skôr možné v slove *Konšťan* (delenie *Kon-šť-an*, resp. *Kon-šťan*, nie *Konš-ťan*), hoci V. Uhlár ubezpečuje, že ani tu nejestvuje negatívne hodnotenie. Príčina, pre ktorú sa opúšťa staré tvorenie s alternáciou *sk/šť*, je podľa našej mienky v tom, že by sa pri dôslednom uplatňovaní tejto alternácie v početných nových pomenovaniach so skupinou *-sk-* na konci kmeňa utvorila odvodzovacia prípona s expresívne zaťaženým prvkom *šť*, resp. celá táto odvodzovacia prípona by sa nápadne podobala na sloveso, uvádzané v tejto súvislosti E. Paulinym. Je možné, že by sa tvorenie s alternáciou *sk/šť* nakoniec aj používalo (hoci s istým násilím), keby jazyk nemal za takéto tvorenie primeranú náhradu. Takáto náhrada sa v jazyku priam ponúkala, keďže v slovenčine existuje hojne využívaný sufix *-čan*. Vieme, že v súčasnom spisovnom jazyku je najproduktívnejšia práve prípona *-čan*, ktorá sa uplatňuje nielen pri tvorení obyv. mien od nových miestnych názvov, ale aj pri tvorení obyv. mien k názvom, pri ktorých boli predtým obyv. mená s nejakou inou odvodzovacou príponou (porov. *Brazílec* — dnes *Brazílčan*, *Žilinec* — *Žilinčan*, *Kórejec* — dnes častejšie *Kórejčan*).[9] Čoraz častejšie sa táto prípona používa aj pri tvorení obyv. mien od cudzích miestnych názvov.[10] Podľa toho odvodzovacia prípona *-čan* sa uplatnila nielen preto, že je dnes najbežnejšia, ale aj preto, aby sa zamedzilo vytvoreniu väčšieho počtu derivátov s alternáciou *sk/šť*, ktoré by sa prehodnotili na deriváty s odvodzovacou morfémou *-šťan*. Takáto odvodzovacia morféma by sa veľmi výrazne mohla pociťovať ako expresívna, takže by príslušné deriváty stratili potrebný nocionálny ráz. Preto nás neprekvapuje, že sa tak ľahko prijalo tvorenie so sufixom *-čan* namiesto tvorenia s príponou *-an* a alternáciou *sk/šť*. A pri derivácii od názvu *Partizánske* môže zavážiť aj tá skutočnosť, že koreň sa tu stotožňuje s tvarom nom. sg. východiskového slova *partizán*, čo je rozdiel proti prípadom *Konské — Konšťan*, *Rovensko — Rovenšťan*. Derivát *Partizánšťan* by sa takto výrazne členil na časť *partizán-* a časť *-šťan* a v deriváte *Partizánšťanka* by sa časť *-šťanka*, resp. v pl. *Partizánšťanky* časť *-šťanky* mohla ľahko nárečky spájať so slovami *šťance*, *šťandy* s významom „moč".[11] Ako vidieť, vzniká tu priveľa možností na nevhodné asociácie. Konečne z vývinu ja-

[9] Pozri E. Jóna, c. m., 221.

[10] Pozri môj príspevok *Odvodzovanie obyvateľských mien od cudzích zemepisných názvov v slovenčine*, JČ 17, 1966, 170—177.

[11] Pozri *Slovník slovenského jazyka IV*, Bratislava 1964, 448. — Aj v češtine sa skupina *šť* hodnotí ako prvok s výrazne expresívnou platnosťou. Pozri V. Mathesius, *O výrazové platnosti některých českých skupin hláskových (Čeština a obecný jazykozpyt*, Praha 1947, 89): *šťouchati*, *šťourati*.

zykov je dobre známe, že podobné momenty hrali a hrajú istú úlohu pri vývine jednotlivých jazykových foriem, na čo sa už v literatúre poukázalo (porov. napr. *zasvätiť — zasväcovať, zatratiť — zatracovať*, ale *pocítiť — pociťovať*, nie „pocicovať").

V. Uhlár okrem toho poznamenáva, že forma *Partizánčan* je tým pochopiteľnejšia, že na okolí Partizánskeho niet obcí typu *Valaská, Konské, Pruské*, a tak ani nemohli pôsobiť ako vzor mená *Valašťan, Konšťan, Prušťan*.

Ako vidieť z tohto rozboru, viaceré momenty vedú k tomu, že sa v dnešnej slovenčine nemôže sformovať odvodzovacia morféma *-šťan*, ktorá by sa mohla uplatňovať aj pri tvorení nových slov.

Po týchto poznámkach môžeme sa teraz bližšie pozrieť na rozsah používania foriem s alternáciou *sk/šť* pri jednotlivých skupinách pomenovaní.

1. Deriváty od slov s príponami *-ský, -ská, -ské*.

Od vlastných mien s príponami *-ská* a *-ské* sú odvodené tieto známejšie obyvateľské mená s alternáciou *sk/šť: Valaská — Valašťan, Pruské — Prušťan, Konské — Konšťan, Uhorské — Uhoršťan*. Od prídavných mien sú utvorené slová *nebeský — nebešťan, pozemský — pozemšťan*.[12] Ide o tvorenie zo staršieho obdobia jazyka, keď sa obyv. mená tvorili príponou *-an*. Vo väčšine prípadov ide o deriváty od slov, v ktorých sa prekrývajú koreňná a odvodzovacia morféma. Tvorenie *Konské — Konšťan* nepredstavuje pritom nijakú výnimku, ako to podáva Š. Koperdan, ale pravidelne utvorené pomenovanie, pravda, pravidelné z hľadiska pravidiel tvorenia takýchto pomenovaní v čase, keď vznikali. Š. Koperdan uvádza ešte tvorenie so zmenou *sk/šť* v týchto prípadoch: *Osuské — Osušťan, Ploské — Plošťan, Oreské — Orešťan*. Aj tu ide o deriváty od slov s prekrývajúcimi sa morfémami. Alternácia *sk/šť* sa pritom vyskytuje aj v príbuzných slovách, napr. *ploský — sploštiť*, prípadne sa vyskytuje v príbuznom slove aspoň jedna z týchto spoluhlások: *Prus — Prušiak*.

V novších slovách sa už uplatňuje odvodzovacia prípona *-čan*, pričom sa prípona pridáva ku koreňu slova ako odvodzovaciemu základu, napr. *Smolinské — Smolinčan, Partizánske — Partizánčan*. Rovnako treba podľa mojej mienky postupovať aj pri tvorení obyv. mien od podobne utvorených slovanských (inoslovanských) miestnych názvov adj. formy, napr. *Cymľanskaja — Cymľančan, Proletarskaja — Proletarčan*,[13] *Pavlovskaja — Pavlovčan, Kaspijskij — Kaspijčan, Okťabrskij — Okťabrčan, Berezovskaja — Berezovčan, Berezovskij — Berezovčan* (homonymné formy), *Nikoľskoje — Nikoľčan* (homonymné s *Nikoľsk — Nikoľčan*), *Nikolajevskij — Nikolajev-*

[12] Pre češtinu sa uvádzajú tieto slová v práci *Tvoření slov v češtině 2 — Odvozování podstatných jmen*, Praha 1967, 412. J. Horecký spomína (c. d., 94), že u Loosa je zaznačené pomenovanie *podzemčan*.

[13] Názvy *Cymľanskaja, Proletarskaja* sa spomínajú v *Pravidlách slovenského pravopisu* v kapitole o skloňovaní cudzích slov (pozri napr. v 8. vyd. z r. 1967 na str. 67).

čan (homonymné s *Nikolajevsk — Nikolajevčan, Nikolajev — Nikolajevčan), Krymskaja — Krymčan* (homonymné s *Krym — Krymčan*),[14] *Petrovskoje — Petrovčan* (homonymné s *Petrovsk — Petrovčan*), *Krasnogvardejskoje — Krasnogvardejčan, Pavlovskaja — Pavlovčan* (homonymné s *Pavlovo — Pavlovčan, Pavlovce — Pavlovčan, Pavlovsk — Pavlovčan*), *Dubovskoje — Dubovčan* (homonymné s *Dubovka — Dubovčan*), *Novobogatinskoje — Novobogatinčan, Novokijevskij — Novokijevčan, Sandanski — Sandančan, Imotski — Imotčan.* V doterajšej literatúre sa o takýchto menách nehovorí. Ani Š. Koperdan sa o nich nezmieňuje, hoci sám svojho času žiadal (zaiste právom), aby sa pri koncipovaní poučiek prihliadalo na všetky slovanské mená adj. formy.[15]

Osobitným prípadom je tu otázka derivátu k názvu *Strážske.* E. Pauliny uvádza derivát *Strážan,* Š. Koperdan *Strážťan.* Zdá sa, že analogicky podľa starších derivátov od názvov na *-ský, -ská, -ské* a aj analogicky podľa derivátu *Važťan* možno dať prednosť podobe *Strážťan.* Vyžaduje si to aj potreba diferencovať derivát od názvu *Stráže (Šaštínske Stráže)* a derivát od názvu *Strážske: Stráže — Strážan, Strážske — Strážťan.* Z inoslovanských mien treba zaznamenať názov *Privolžskij,* ku ktorému by podľa toho mohla byť podoba obyv. mena *Privolžťan.*

2. Deriváty od slov s príponou *-sko, -isko.*

Alternácia *sk/šť* sa uplatňuje pri odvodzovaní *Rovensko — Rovenšťan* (uvádza V. Uhlár) a *Lipsko — Lipšťan* (zaznamenáva Š. Koperdan). Myslím však, že by sa pri inoslovanských názvoch malo uplatňovať tvorenie s príponou od koreňa miestneho názvu, ako to žiada Š. Koperdan: *Blansko — Blančan, Drábsko — Drábčan, Pragersko — Pragerčan, Primorsko — Primorčan, Radomsko — Radomčan, Milevsko — Milevčan.*

Inak pri tvorení obyv. mien od názvov krajov, krajín na *-sko* sa dnes uplatňuje tvorenie príponou *-čan,* ktorá sa pripína ku koreňu slova: *Boli tu* Savojčania (Saboul — Krajčovič, Doležal) — *A zdá sa, že títo* Grónčania *nie sú ani natoľko poľutovaniahodní ako robotníci našich veľkých miest* (May — Ušák). Podobne je *Štajersko — Štajerčan, Aragónsko — Aragónčan* (i *Aragónec*), *Sedmohradsko — Sedmohradčan, Tirolsko — Tirolčan.*[16]

Pri tvorení obyv. mien od miestnych názvov na *-isko* býva alternácia *sk/šť: Hradisko — Hradišťan* (forma je homonymná s obyv. menom od názvu *Hradište), Košariská — Košarišťan, Lazisko — Lazišťan.* Podobne je aj *sídlisko — sídlišťan: Utešený pohľad na „zeleno-červenú" Februárku — sen ostatných sídlišťanov* (Večerník, 15. 8. 1964, str. 1).

[14] Pozri v cit. mojej štúdii na str. 173.

[15] Š. Koperdan, *Poznámky ku skloňovaniu podstatných mien v návrhu na nové Pravidlá,* SR 18, 1952/53, 240.

[16] Pozri v Slovníku slovenského jazyka. Že ide o živé tvorenie, dokazuje aj fakt, že dokonca k názvu *Írsko* sa analogicky používa forma muž. obyv. mena *Írčan* namiesto *Ír,* podobne k názvu *Valonsko* forma *Valončan* a nie *Valon* (pozri v cit. mojej štúdii na str. 174).

3. Deriváty od ruských a poľských mien na *-sk.*

Podľa Š. Koperdana obyv. mená tu tvoríme príslušnou príponou (podľa charakteru zakončenia derivačného základu) po odtrhnutí koncového *-sk.* Toto určenie je správne, pokiaľ ide o názvy s predchádzajúcim konsonantom, t. j. názvy s konsonantom na konci odvodzovacieho základu, napr. *Krasnojarsk — Krasnojarčan, Kursk — Kurčan, Gdansk — Gdančan, Dnepropetrovsk — Dnepropetrovčan, Minsk — Minčan, Tomsk — Tomčan, Omsk — Omčan, Vitebsk — Vitebčan, Murmansk — Murmančan, Akmolinsk — Akmolinčan, Bobrujsk — Bobrujčan, Bratsk — Bratčan, Ochotsk — Ochotčan, Novosibirsk — Novosibirčan, Novouzensk — Novouzenčan, Lipsk — Lipčan, Nolinsk — Nolinčan, Možajsk — Možajčan, Czersk — Czerčan, Nasielsk — Nasielčan.* Ak sa odvodzovací základ končí na spoluhlásku *s,* býva tiež prípona *-čan: Čerkessk — Čerkesčan, Novočerkassk — Novočerkasčan.* Mohlo by sa namietať, že je tu skupina *sč,* ktorá sa v menách typu *Valaská* menila na *šť.* Ale dnes sa už pri derivácii často vyskytuje toto spojenie, a to pri odvodzovaní pomenovaní na *-čan* od mien zakončených na *s,* pričom *sč* sa nemení (akiste tu silno pôsobí dnes písaná forma jazyka).[17]

Máme tu však aj názvy, v ktorých pred koncovým *-sk* je samohláska. Ak by sme postupovali rovnako, ako v predošlom prípade, dostali by sme formy *Grodzisk — Grodzičan, Pultusk — Pultučan,* pripomínajúce odvodzovanie *Baku — Bakučan.* Myslím, že v týchto prípadoch treba postupovať tak, ako pri odvodzovaní obyv. mien od názvov *Valaská, Hradisko,* t. j. uplatniť tu alternáciu *sk/šť: Grodzisk — Grodzišťan, Pultusk — Pultušťan* (skupina *šť* sa tu rozdeľuje do dvoch slabík).

4. Deriváty od iných mien s kmeňom zakončeným na *sk.*

Š. Koperdan tu žiada všade uplatňovať alternáciu *sk/šť.* Okrem tvaru *Hanišťan,* ktorý osobitne uvádza, možno tu spomenúť podobu *aľašťan,* použitú najnovšie na označenie jedného z plemien králikov (v tomto názvosloví sa používajú aj iné podobné mená, napr. *sibírčan, marburčan, havanec).*[18] Predkladáme na uváženie otázku, či aj tu sa podobne ako pri derivátoch *Valaská — Valašťan, Pruské — Prušťan* a pod. neuplatňuje alternácia *sk/šť* skôr len v istých osobitných prípadoch, ktoré možno chápať

---

[17] Niekoľko príkladov: *Väčšina je svojím jazykom a svojimi zvykmi príbuzná* s Laosčanmi (Príroda a spoločnosť 1963). — *Canne vôbec sa nebúri proti každodenným priestupkom buržoázie páchaných na štrajkujúcich baníkoch,* Tusisčanoch (Slovenské pohľady 1959). — Tbilisčania *takmer každoročne útočia na prvenstvo* (Pravda 1964). — Xenthosčania *povedali, že ste Australos* (Aldridge — Gregorová). — *V ich reči badať nevykoreniteľný južný prízvuk, podľa ktorého ľahko spoznať bývalého* Odesčana (Kozačinskij — Moravčíková). Pravda, používajú sa tu aj formy s príponou *-an: Tunisan, Odesan, Tbilisan* a pod. Tvary typu „Laošťan", „Tbilišťan", „Tunišťan" však tu nie sú známe.

[18] Pozri R. Mucha, *Názvoslovie plemien králikov,* Slovenské odborné názvoslovie 5, 1957, 176. Pri názve *Aľašťan* ide o derivát od názvu *Aľaska,* ktorý sa používa aj v podobe *Alaska* (dnešná oficiálna forma v USA, kam toto územie dnes patrí) alebo *Aljaška* (nesprávny prepis z ruštiny; pôvodne patrilo toto územie ako je známe, do ruskej ríše).

ako deriváty zo staršieho obdobia nášho jazyka. Tak v osobitnej štúdii o odvodzovaní obyv. mien od názvov cudzieho pôvodu zakončených v kmeni na *-nt* sme upozornili, že pri názve *Korint* máme derivát *Korinťan* (s príponou *-an*), upevnený najmä používaním v biblických textoch, kým novšie sa takéto deriváty tvoria príponou *-čan*, napr. *Taškent — Taškentčan, Toronto — Torontčan* a pod.[19] (V niektorých prípadoch takéto tvorenie sa dnes uplatňuje aj na úkor staršieho s príponou *-an*, napr. *Florencia — Florentčan* popri *Florenťan.*)[20] Podobne by bolo tvorenie s alternáciou *sk/šť* pri názve *Damask — Damašťan*, kým pri iných názvoch tvorenie s alternáciou *k/č*, napr. *Volosco — Volosčan, San Francisco — Sanfranciščan* (o výskyte skupiny *sč* v novších obyv. menách na *-an* sme už hovorili vyššie). Formy na *šť* sa mi v prípadoch typu *Volosco — Vološťan* zdajú trochu neprirodzené. Na bezpečnejšie závery chýba nám tu konkrétny dokladový materiál.

Nakoniec sa stručne dotkneme otázky príd. mien k názvom, ktoré sme tu prebrali.

Podľa E. Jónu príd. meno k názvu *Jesenské* je *jesenštiansky* podľa mena *Jesenšťan*, k názvu *Partizánske* je *partizánšťanský*, teda na *-anský* nie *-iansky*, pretože predchádza dlhá slabika. Formulácia nie je úplne zreteľná, pokiaľ ide o otázku, či ide o deriváty od obyv. mena, alebo priamo od miestneho názvu. E. Paulíny zaznamenáva formy *Partizán-čan* a *partizán-čanský*. Š. Koperdan odmieta tvoriť adjektíva pri miestnych názvoch na *-ský, -ská, -ské, -sko, -sk*. Hovorí, že „adjektívne tvary sa tu osobitne netvoria, keďže sú už vlastne obsiahnuté v pomenovacom základe: *smolinský, partizánsky, drábsky, gdanský* a pod. J. Horecký,[21] ktorý pri derivátoch *račiansky, bytčiansky, heľpiansky, nitriansky* hovorí o prípone *-iansky*, sa zmieňuje o tom, že nie celkom pravidelne sú utvorené príd. mená *važtiansky, turčiansky, pruštiansky, trenčiansky*. Najpodrobnejšie rozobral túto otázku V. Uhlár. Zdôrazňuje potrebu rozlíšiť pôvodné príd. meno, ktoré je obsiahnuté v príslušných miestnych názvoch *(valaský, konský*, resp. *valaská, konské)*, od príd. mien k obyv. menám. Preto sa príd. mená tvoria od obyv. mien: *Valašťan — valaštiansky, Konšťan — konštiansky, Prušťan — pruštiansky, Rovenšťan — rovenštiansky*. Ak však takáto významová diferenciácia nie je potrebná, tvorí sa podľa neho príd. meno priamo z kmeňa: *Smolinské — smolinský (chotár), smolinské (polia)*, hoci je tu k dispozícii tvar *smolinčiansky*.

Formulácia Š. Koperdana podľa mojej mienky neobstojí. Od mien zakončených na *-sko, -isko, -sk*, ktoré sú aj formálne jednoznačné substantíva, sa adjektívne tvary tvoria práve tým, že sú tu príslušné prípony príd. mien: *Lipsko — lipský, Gdansk — gdanský, Lipsk — lipský* (pravda, sú tu aj homonymie, ako vidíme z príd. mena *lipský*, ale to na veci nič nemení; tvar *lipský* je jednoznačne príd. menom vo vzťahu k substantívnemu

[19] Pozri L. Dvonč, *Taškent — Taškenťan, či Taškentčan?*, Kultúra slova 1, 1967, 46—48.

[20] Pozri L. Dvonč, *Florencia — Florenťan, Florenčan, Florentčan, či Florentínčan?* SR 32, 1967, 255—256.

[21] J. Horecký, c. d., 154.

názvu *Lipsko* alebo *Lipsk*). Systém adjektívnych prípon jednoznačne signalizuje zaradenie slova do osobitného slovného druhu — adjektív. Názvy *Partizánske, Smolinské* a pod. sú substantíva s adjektívnou formou, v ktorých pôvodné kongruentné kategórie pri substantivizácii nadobúdajú platnosť substantívnych kategórií, pričom sa rod nemení.[22] Pripusťme, že k týmto názvom máme používať príd. mená *partizánsky, -a, -e, smolinský, -á, -é* atď. Tu by išlo akoby o vytváranie príd. mena k uvedeným názvom *Partizánske, Smolinské* (tieto sa používajú len v strednom rode, kým prídavné meno vo všetkých rodoch a aj číslach), homonymného s príd. menami *partizánsky, -a, -e, smolinský, -á, -é,* z ktorých — pravda, len z jednej rodovej podoby, napr. strednej — vznikli uvedené vlastné mená typu *Partizánske, Smolinské.* Jazyk sa týmto ťažkostiam vyhol práve tvorením príd. mien typu *partizánčanský, smolinčiansky,* podobne aj *valaštiansky* (na rozdiel od *valaský), pruštiansky* a pod. (pričom zase nemožno prípady typu *Partizánske* odtrhávať od názvov *Valaská, Konské* a pod., ako to robí Š. Koperdan), či už takéto deriváty vykladáme ako príd. mená s príponou *-iansky* (od koreňa *Smolin-* z názvu *Smolinské*) alebo ako deriváty s príponou *-ský* (od obyv. mena *Partizánčan, Smolinčan* atď.; pri tomto výklade sa však tvary *pruštiansky, valaštiansky,* podobne aj *Trenčan — trenčiansky, Važťan — važtiansky, Turčan — turčiansky* stávajú celkom pravidelné). Okrem toho zaiste zavážila aj skutočnosť, že sa takto môžu veľmi dobre diferencovať príd. mená odvodené od substantív *partizán* a *Partizánske,* čím sa odstraňuje homonymia (jazyk, kde je to len možné, takúto príležitosť využíva): *partizánske veliteľstvo* (v. partizánov) — *partizánčanské veliteľstvo* (v. v Partizánskom). Ak teda máme tvorenie *Detva — detviansky, Heľpa — heľpiansky,* kde len isté formálne dôvody znemožňujú utvárať bežné formy na *-ský* od základov *Detv-, Help-,* je tým skôr odôvodnené utvárať osobitné formy typu *partizánčanský, smolinčiansky, záborčiansky.*

Záver.

Alternácia *sk/šť* pri tvorení mužských obyv. mien sa dnes obmedzuje väčšinou na staršie deriváty, pričom ide zväčša o odvodzovanie od výrazov s prekrývaním morfém *(Valaská, Pruské, nebeský)* alebo o odvodzovanie od pomenovaní s príponou *-isko (Lazisko, Hradisko, sídlisko),* takže skupina *šť* stojí po predchádzajúcich samohláskach *(Valašťan, Prušťan, Laziš-ťan).* Zriedkavejšie sa uplatňuje v takých prípadoch, v ktorých alternujúce *šť* stojí po predchádzajúcej koreňovej morféme zakončenej na spoluhlásku: *Konšťan, Rovenšťan* (pri deriváte *Strážťan* ide o zjednodušenie dvoch *š* zo *Stráž-šť-an* s výslovnosťou *Stráš-šť-an* a ďalej *Strášťan,* pravopisne *Strážťan* so zachovaním grafickej podoby koreňa so *ž*). Vytváranie ďalších podob-

[22] Pozri *Morfológiu slovenského jazyka,* Bratislava 1966, 194.

ných derivátov od iných miestnych názvov s koreňmi zakončenými na spoluhlásky, napr. *Smolinské, Partizánske, Záborské,* bolo by viedlo v dnešnom čase, keď sa mnohé deriváty neutvárajú od celého kmeňa, ale len od koreňa *(Humenné — Humenčan),* k prehodnoteniu prípadných tvarov *Smolinšťan, Partizánšťan, Záboršťan* a aj starších tvarov *Konšťan, Rovenšťan* a pod. na tvary s odvodzovacou príponou *-šťan,* ďalej už nedeliteľnou. Z obavy pred asociáciami takýchto pomenovaní a ďalších odvodených ženských foriem s niektorými silne expresívnymi výrazmi, ako aj preto, že v novšom čase sa už pri tvorení mužských obyv. mien najviac uplatňuje odvodzovacia prípona *-čan,* ktorá preniká všade, kde je to len možné, jazyk sa vyhol ďalšiemu tvoreniu derivátov s alternáciou *šť* a uplatnilo sa v takýchto prípadoch tvorenie s odvodzovacou príponou *-čan (Smolinčan, Partizánčan, Záborčan).* Pri tvorení muž. obyv. mien nie je už dnes alternácia *sk/šť* produktívnym prvkom v tom rozsahu, ako to bolo v minulosti. Jednotlivé deriváty s alternáciou *sk/šť* možno už dnes pokladať skôr za hotové jazykové útvary, ktoré sú síce v dešnom jazyku ustálené, ale ich počet sa už vcelku podstatnejšie nerozmnožuje.

Ján Holý

K PROBLÉMU KLASIFIKÁCIE VIET

V našich gramatikách sa jednoduché vety triedia dichotomicky, a to na vety dvojčlenné a jednočlenné.[1] S takýmto triedením sú však isté ťažkosti. Úlohou tohto príspevku je poukázať na niektoré problémy a naznačiť možnosť ich riešenia.

V súvislosti s riešením určenej úlohy žiada sa najprv poukázať na problematiku komplexného definovania vetného člena.

Názory súvisiace s touto otázkou sú dosť rozporné. Napr. I. Poldauf rozlišuje tri syntaktické plány podľa toho, či ide o štruktúru gramatického jadra vety (prvý syntaktický plán), či o štruktúru ďalších potenciálnych alebo obligátnych vetných členov (druhý syntaktický plán), alebo či ide o vyjadrenie rozličných druhov záujmu podávateľa alebo inej osoby o komunikovaný obsah vety (tretí syntaktický plán).[2] Podľa F. Daneša treba v syntaxi rozlišovať tri roviny (plány): 1. rovinu gramatickej štruktúry vety, 2. rovinu sémantickej štruktúry vety a 3. rovinu organizácie prejavu.[3]

[1] E. Pauliny — J. Ružička — J. Štolc, *Slovenská gramatika,* 4. vyd., Bratislava 1963, 362 n.
[2] I. Poldauf, *The Third Syntactical Plan,* Travaux linguistiques de Prague 1, Prague 1964, 241 n.
[3] F. Daneš, A *Three-Level Approach to Syntax,* TLP 1, Prague 1964, 225 n.

Už z porovnania uvedených dvoch koncepcií vyplýva, že v syntaxi treba rozlišovať viac ako tri roviny (plány), napr. plán logickovýznamových vzťahov, plán morfologických vzťahov, plán syntaktických funkcií, plán modálny, plán organizácie prejavu, prípadne aj ďalšie (štylistický, obsahovoslohový a pod.).

V problematike nášho príspevku ide o prvé tri plány.

V prvom pláne (v pláne logickovýznamových vzťahov) ide o to, do ktorých vzťahov dáva hovoriaci (podávateľ) javy vonkajšieho sveta, ako ich chápe a usúvzťažňuje v istej prehovorovej situácii. Napr. vo výpovedi *Chlapci, ide sa na vodu!* sa pojem voda chápe v jednej prehovorovej situácii ako miesto, na ktorom sa možno pohybovať (napr. na člnoch), kým v inej prehovorovej situácii sa voda chápe ako spotrebná vec (nápoj, prostriedok na umývanie, varenie atď.). Ako vidieť, tá istá sieť morfologických kategórií (neosobný slovesný tvar s predložkovou akuzatívnou väzbou) a ich syntaktických funkcií (vetný základ s okolnostným určením) má v rozličných prehovorových situáciách rozličnú logickovýznamovú štruktúru.

Na druhej strane napr. vo výpovediach *Vrátil sa do lona vlasti* a *Vrátil sa v lono vlasti* použité lexikálne prostriedky majú rovnakú logickovýznamovú i syntaktickofunkčnú štruktúru, ale sa odlišujú morfologickým stvárnením (genitívna predložková väzba proti akuzatívnej). A zasa vo výpovediach *Počula Hana otca prísť?* a *Počula Hana, ako otec prišiel?* majú rovnakú logickovýznamovú štruktúru (Hana, otec — pôvodcovia činností; počuť, prísť — prisúdené činnosti), ale sa odlišujú jednak použitím morfologických kategórií príslušných slov, jednak sieťou syntaktických funkcií (napr. slovo *otec* má v prvom útvare funkciu predmetu, v druhom útvare funkciu podmetu).

Komplexné syntaktické vymedzenie vetného člena obsahuje teda definície z troch hľadísk: 1. z hľadiska logickovýznamovej funkcie, 2. z hľadiska syntaktickej funkcie a 3. z hľadiska morfologickej realizácie uvedených funkcií (logickovýznamovej a syntaktickej).

Napr. v sklade *prísť do školy* sa vetný člen *do školy* definuje takto: 1. jeho logickovýznamovou funkciou je vyjadriť inkluzívne cieľové miesto deja; 2. syntaktickou funkciou je príslovkové (okolnostné) určenie, lebo ide o rozvíjanie slovesa okolnosťou deja; 3. z týchto funkcií vyplýva gramatická forma príslušného pomenovania logického javu. Komplexná definícia tohto vetného člena je potom: okolnostné určenie inkluzívneho cieľového miesta deja vyjadrené predložkovou genitívnou väzbou.

Ukazuje sa, že gramatická forma vetného člena je v prvom rade určená logickovýznamovou funkciou slova vo vete, až sekundárne funkciou syntaktickou. Ak totiž zmeníme verbálny sklad na nominálny, napr. *príchod do školy*, výraz *do školy* sa nezmení z hľadiska logickovýznamovej funkcie

a gramatickej formy, zmení sa len jeho syntaktická funkcia. Bude to prívlastok cieľového miesta deja vyjadrený predložkovou genitívnou väzbou.

Po tomto krátkom odbočení sa vrátime k naznačenej problematike o klasifikácii viet. Demonštračným materiálom nech sú napr. tieto syntaktické útvary: (I) *Družstevníci pocestujú autobusom Ikarus po celom Slovensku.* — *(II)* a) *Pocestuje sa autobusom Ikarus po celom Slovensku.* b) *Cesta autobusom Ikarus po celom Slovensku.* — (III) *Autobusom Ikarus po celom Slovensku.*

Vety sa triedia podľa tzv. gramatického jadra. Za gramatické jadro pokladáme tú časť vety, ktorá má základnú vetotvornú funkciu a nereprezentuje žiaden rozvíjací vetný člen.

V prípade (I) gramatickým jadrom vety je predikačný sklad *družstevníci pocestujú.* Zdalo by sa, že keď sa sloveso *pocestujú* zhoduje s podstatným menom *družstevníci* v osobe, čísle a potenciálne aj v mennom rode (napr. *družstevníčka cestovala),* gramatickým jadrom vety by malo byť len podstatné meno *družstevníci.* No nemôže to byť tak najmä z dvoch dôvodov.

1. Z relačných kategórií[4] (ktorými sa vyjadrujú rozličné vzťahy vo vete a v prehovorovej situácii) sloveso *pocestujú* uplatňuje vo vzťahu k podstatnému menu *družstevníci* len tri (osobu, číslo a menný rod). Ostatné slovesné kategórie s gramatickou formou podmetu nemajú nič spoločné. Je to slovesný rod, spôsob a čas. To značí, že sloveso ako prísudok prináša do vetnej konštrukcie aj také prvky, ktoré nevyplývajú z jeho tvaroslovného vzťahu k podmetu.

2. Nominatívna platnosť gramatickej formy podmetu vyplýva v niektorých situáciách len zo vzťahu podmetu k určitému tvaru slovesa v prísudku. Napr. pomenovanie *družstevníci* mohlo by mať v inej situácii hodnotu vokatívu *(Družstevníci, choďte! Človeče, choď!).* V sklade *družstevníčky pocestujú* slovo *družstevníčky* by mohlo reprezentovať v inom útvare aj akuzatívnu formu. O tom, že v našom prípade ide výlučne o hodnotu nominatívu, svedčí vzťah slova *družstevníčky* k určitému slovesnému tvaru.

Gramatické jadro, ktoré sa skladá z podmetu a prísudku (aj keď je niektorá z týchto častí, alebo aj obidve, v istom kontexte zamlčaná, nevyjadrená, ale z kontextu jednoznačne vyplýva), nazýva sa rozčlenené alebo dvojčlenné. Ide teda o typ viet s rozčleneným, dvojčlenným jadrom. V praxi sa takéto vety nazývajú dvojčlenné. Gramatický tvar prísudku sa potom nazýva osobný.[5]

[4] Pozri napr. *Morfológiu slovenského jazyka,* Bratislava 1966, 38; A. A. Reformatskij, *Vvedenije v jazykoznanije,* Moskva 1955, 196 n.

[5] Vec neslobodno chápať tak, že osobitný gramatický tvar sa vzťahuje len na predmet označujúci prirodzenú osobu (napr. *chlap prišiel, žena prišla, dieťa prišlo*), ale tak, že sa osobný slovesný tvar vzťahuje na lexikálne vyjadrenú gramatickú osobu (prvú, druhú alebo tretiu; napr. *ja píšem, ty rastieš, strom rastie*), ktorá má syntaktickú funkciu podmetu.

V súvislosti s gramatickou osobovosťou prísudkového slovesa dochádza niekedy k rozporným názorom. Máme napr. vetu *strieľať je nebezpečné.* Aj tu ide o osobný tvar slovesa *byť.* Všetky neohybné slovné druhy, ktoré majú vo vete funkciu podstatného mena, nadobúdajú totiž vo vete hodnotu stredného rodu. Pomôžu nám tu vhodné príklady s použitím transformácie alebo substitúcie: *streľba je (bola) nebezpečná; strieľanie je (bolo) nebezpečné; zaznelo bolestné joj* atď. Teda aj: *strieľať je (bolo) nebezpečné.* Neurčitok *strieľať* má funkciu podmetu, výraz *nebezpečné* funkciu zloženého menného prísudku, v ktorom sponová časť je v osobnom tvare, lebo sa vzťahuje na formálne vyjadrený podmet stredného rodu.

Osobitným prípadom viet s dvojčlenným gramatickým jadrom sú také útvary, v ktorých sa časti jadra lexikálne vyjadrujú, ale jedna z nich (prísudok) sa zo štylistických alebo citovoexpresívnych dôvodov gramaticky úplne nerealizuje. Napr. *Tak sa ten chlapec domazať!* (= domazal sa) — *Ja mať tvoje roky!* (= keby som mal) atď. Neurčitok je v týchto útvaroch v pozícii osobného slovesného tvaru.

V tejto súvislosti možno uviesť aj konštrukcie s genitívnym podmetom typu: *Nahrnulo sa sem ľudí a ľudí. Na pohreb prišlo ľudí a ľudí.* Aj tu by sme mohli hovoriť skôr o osobnom tvare, lebo podstatné meno v genitíve (prípadne v iných pádoch) nadobúda v úlohe podmetu hodnotu stredného rodu (napr. *to „priateľovi" je napísané nižšie*).

V prípade (II) vetotvorným gramatickým jadrom sú výrazy *pocestuje sa* (a) *a cesta* (b). Takéto gramatické jadro sa nazýva nerozčlenené alebo jednočlenné. Ide teda o typ viet s nerozčleneným, jednočlenným jadrom. V praxi sa takéto vety nazývajú jednočlenné.

Ak je takéto jadro reprezentované plnovýznamovým slovesom (napr. *pršalo, hovorilo sa o tom*), alebo ak obsahuje pomocnú slovesnú zložku (napr. sponu; *ťažko mu veriť, neskoro bolo ľutovať ho*), ide o neosobný slovesný tvar. Modálnymi zložkami takéhoto jadra bývajú najmä vetné príslovky[6] čiže predikatívy (napr. *bolo privčas odísť, je čas vrátiť sa, je zima tu sedieť, netreba ho ľutovať, neradno mu pomáhať* atď.). V týchto konštrukciách nemožno transformovať plnovýznamový neurčitok na podstatné meno (napr. „bolo privčas nariekanie"). O hodnotiacej modálnej funkcii vetných prísloviek typu *tma, zima* svedčí aj to, že sa ich význam stupňuje (napr. *je pritma vyšívať, je prizima tu sedieť*).

Syntaktická funkcia rozvíjacích vetných členov jednočlenného jadra závisí od toho, ktorým slovným druhom je gramatické jadro vyjadrené. V prípade (IIa) výrazy *autobusom* a *po Slovensku* majú syntaktickú funkciu príslovkových určení, lebo sa nimi rozvíja sloveso. V prípade (IIb)

[6] V *Morfológii slovenského jazyka* (str. 671) sa nazývajú obsahovými a rozčleňujú sa na stavové (napr. *teplo, zima, veselo, nevoľno* a i.) a modálne (napr. *treba, slobodno, možno* a i.).

výrazy *autobusom* a *po Slovensku* majú syntaktickú funkciu postupných prívlastkov, lebo sa nimi rozvíja podstatné meno.

V konštrukciách typu (III) sa gramatické jadro nevyjadruje a ani z kontextu jednoznačne nevyplýva. Veta obsahuje len rozvíjacie členy, ktorých gramatické formy sú určené ich logickovýznamovými funkciami (funkcia prostriedku činnosti — *autobusom;* funkcia postupného miesta deja — *po Slovensku*).

Pravda, v útvaroch tohto typu sa predpokladá gramatické jadro s istým významom, napr. s významom pohybového deja, lenže ani zo samej konštrukcie ani zo situácie nevyplýva morfologická kategória tohto predpokladaného jadra. Mohlo by ísť o jadro slovesné (ako v prípade IIa) alebo o jadro menné (ako v prípade IIb). To značí, že primárne rozvíjacie vetné členy (ktorými sa rozvíja hlavný vetný člen) z hľadiska syntaktickej funkcie nie sú jednoznačne definovateľné.

Ďalej treba pripomenúť, že v predpokladanom gramatickom jadre máme na zreteli nielen problém slovesného alebo menného vyjadrenia, ale aj možnosť voľby jednočlenného alebo dvojčlenného jadra. To značí, že útvary tohto typu nemajú také syntaktické príznaky, podľa ktorých by sme ich mohli zaradiť do niektorej z tradičných kategórií.

Táto skutočnosť nás vedie k názoru, že dichotomické triedenie viet na jednočlenné a dvojčlenné nie je úplné a že sa žiada rezervovať ďalšiu syntaktickú kategóriu pre vety práve skúmaného tretieho typu. To sú vety bez gramatického jadra, resp. vety s nulovým gramatickým jadrom. Z domácich termínov, ktoré sa v minulosti používali na označenie neúplných vetných konštrukcií, najlepšie by vyhovoval termín kusé vety.

S klasifikáciou jednoduchých viet, pravdaže, súvisí aj terminologické vymedzenie týchto útvarov, ktorých gramatické jadro sa eliduje z dôvodov štylistickej ekonomiky a estetiky prejavu. Napr. *Kam odišli rodičia? Do kina.* — Alebo: *Kam sa ide? Do kina.* Aj tu ide o neúplné konštrukcie *(Do kina),* lenže gramatické jadro jednoznačne vyplýva z kontextu. Pre útvary tohto druhu by vyhovoval termín neúplné vety. Vychádzame totiž z praktického významu slova *neúplný.* Spravidla sa používa na označenie takého súboru vecí, v ktorom niektoré súčiastky chýbajú, avšak sú jednoznačne známe a definovateľné.

Trichotomická sústava viet dvojčlenných, jednočlenných a kusých je podobnou nevyhnutnosťou ako trichotomická sústava morfologických vzťahov v syntagme (zhody, väzby a primkýnania). Aj tu ide síce o dva vzťahy morfologicky príznakové (zhodu a väzbu), ale v istých prípadoch nie je jednoznačne zjavné, či bezpríznakovo vyjadrený podradený člen je v pozícii zhody alebo väzby (napr. *počula ho odísť; tam je*).

Ako vidieť, presvedčivých dôvodov na trichotomickú klasifikáciu jednoduchých viet na dvojčlenné, jednočlenné a kusé je dostatok.

Ján Findra

HOLÝ A ROZVITÝ VETNÝ ČLEN

V normatívnych gramatikách a jazykových príručkách sa tradične rozlišujú tri druhy vetných členov: holý, rozvitý a viacnásobný vetný člen. Kým pojem viacnásobný vetný člen je v našej gramatickej literatúre presne vymedzený,[1] zatiaľ charakteristiky holého a rozvitého vetného člena si vyžadujú niektoré spresnenia.

Termín holý vetný člen sa vyskytuje takmer v každej syntaktickej práci, i keď sa iba v niektorých podáva aj jeho definícia. V gramatikách sa definuje ako vetný člen, ktorý pozostáva z tvaru jedného slova.[2] V tej súvislosti sa obvykle osobitne uvádza, že sa obyčajne hovorí len o holých základných vetných členoch (podmet, prísudok, vetný základ).[3] V niektorých gramatikách sa však pripomína, že každý vetný člen môže byť holý.[4] Pravda, táto poznámka je málo presvedčivá, lebo sa uvádza len akoby mimochodom v súvislosti s viacnásobným vetným členom[5] a tiež preto, že v týchto gramatikách sa krátko predtým hovorí len o holom podmete, prísudku a vetnom základe.[6] V súvislosti s holým vetným členom treba teda predovšetkým rozhodnúť, či ho budeme rozlišovať len pri základných vetných členoch, alebo či holým môže byť každý vetný člen, základný aj rozvíjací. Pokladáme za správnu druhú alternatívu, a to tak vzhľadom na vymedzenie (definíciu) pojmu holý vetný člen, ako aj vzhľadom na súvzťažnosť pojmov holý vetný člen — rozvitý vetný člen. Vo vete *Malí žiaci sa hrajú* ide o rozvitý podmet, o holý prísudok a holý zhodný prívlastok. Túto tému bližšie osvetlíme v súvislosti s rozvitým vetným členom.

Rozvitý vetný člen sa v gramatikách definuje ako taký vetný člen, ktorý sa skladá z tvarov dvoch slov, ktoré sú spojené určovacím vzťahom.[7] Ukazuje sa, že táto definícia je úzka. Zahŕňa iba tie prípady, keď jeden vetný člen (holý alebo rozvíjací) je bližšie určený iným rozvíjacím vetným členom, s ktorým tvorí určovací sklad, napr. *malí žiaci (sa hrajú)*. Pravda,

[1] Podrobnú analýzu a klasifikáciu viacnásobného vetného člena podal v osobitnej štúdii J. Ružička, *Viacnásobný vetný člen*, Jazykovedné štúdie I, Bratislava 1956, 153–178.

[2] E. Pauliny – J. Ružička – J. Štolc, *Slovenská gramatika*, 4. vyd., Bratislava 1963, 344; R. Schnek – Š. Krištof – J. Holý, *Učebnica slovenského jazyka II*, Bratislava 1962, 31; P. Baláž – J. Findra – J. Holý – J. Ružička, *Slovenská gramatika a sloh pre III. a IV. ročník pedagogických škôl*, Bratislava 1965, 24.

[3] Pauliny – Ružička – Štolc, c. d., 344.

[4] B. Havránek – A. Jedlička, *Česká mluvnice*, Praha 1960, 285; E. Pauliny, *Krátka gramatika slovenská*, Bratislava 1960, 136

[5] Havránek – Jedlička, c. d., 285.

[6] Havránek–Jedlička, c. d., 284, 288.

[7] Pauliny–Ružička – Štolc, c. d., 345.

v konkrétnej dorozumievacej praxi sú pomerne časté také vety, v ktorých ide o zložitejšie zreťazenie závislostí, pričom podmet (podmetová časť), resp. prísudok (prísudková časť) je bohatšie rozvitý, napr. *Zraky robotníkov na výrobných pásoch poškuľujú po ľuďoch z vývojového oddelenia.* Uvedená definícia rozvitého vetného člena nepostihuje v celej komplexnosti ten fakt, že rozvitým podmetom je celý výraz (spojenie) *zraky robotníkov na výrobných pásoch* a rozvitým slovesným prísudkom spojenie *poškuľujú po ľuďoch z vývojového oddelenia,* pretože rozvitý vetný člen vymedzuje iba ako spojenie tvarov dvoch slov; v tomto prípade by teda rozvitým podmetom bolo iba spojenie (dvojica) *zraky robotníkov.* Formálne sa síce na základ podmetovej časti vzťahuje iba nezhodný prívlastok *robotníkov,* ale významove ho rozvíja celý výraz *robotníkov na výrobných pásoch.* Ide pritom o zreťazenie významových závislostí: základ podmetovej časti je sprostredkovane rozvitý aj tým slovom,[8] ktoré sa naň bezprostredne (formálne) nevzťahuje, a to prostredníctvom slov, ktoré sú mu priamo alebo nepriamo nadradené. Podstata zreťazenia významových závislostí spočíva teda v tom, že závislé členy určovacích skladov smerom k základu bohatšie rozvitého vetného člena sa stávajú nadradenými členmi určovacieho skladu smerom k ostatnému rozvíjaciemu vetnému členu. Akékoľvek rozsiahle spojenie slov, napr. v podmetovej časti, ktoré sú takto zreťazené od základu podmetovej časti až k ostatnému rozvíjaciemu vetnému členu, ktorý už nie je nadradeným členom ďalšej dvojice (určovacieho skladu), vytvára jeden vetný člen, rozvitý podmet. V našom prípade sa zhodný prívlastok *výrobných* formálne spája iba so základom rozvitého nezhodného prívlastku *na pásoch,* významove však bližšie určuje nielen ďalší nezhodný prívlastok *robotníkov,* ale cezeň, sprostredkovane, aj základ podmetovej časti *zraky.* Pritom základ rozvitého podmetu *zraky* je významovo i formálne bezprostredne spätý iba s nezhodným prívlastkom *robotníkov,* tvorí s ním determinatívnu syntagmu.

Je prirodzené, že vo vnútri bohatšie rozvitého vetného člena sa vydeľujú ďalšie rozvité vetné členy, pričom ide opäť o stupňovité odvíjanie reťaze závislostí až po ostatný (holý) rozvíjací vetný člen. V našej vete ide o takúto postupnosť (významovú a formálnu zreťazenosť): rozvitý podmet — rozvitý nezhodný prívlastok — rozvitý nezhodný prívlastok — holý zhodný prívlastok; rozvitý prísudok — rozvitý nepriamy podmet — rozvitý nezhodný prívlastok — holý zhodný prívlastok.

Takýto pohľad na významové i formálne súvislosti vo vnútri bohatšie rozvitého vetného člena je opodstatnený aj z hľadiska školskej praxe. Dôležité je najmä to, že sa takto analýza neodtŕha od syntézy, že pri vy-

[8] Slovo tu nechápeme ako fonologickú jednotku, ale ako jednotku gramatickú (gramatický tvar). Pozri J. Ružička, *Základné sporné otázky slovenskej skladby,* Jazykovedné štúdie IV, Bratislava 1959, 8.

deľovaní častí sa nestráca zo zreteľa ich začlenenie, miesto a funkcia v celku.

V tejto súvislosti sa ukazuje ako veľmi užitočný pojem vyššie skladobné dvojice.[9] Do vyššej skladobnej dvojice sa spájajú jednotlivé vetné členy vo vnútri bohatšie rozvitého vetného člena, napr. *zraky robotníkov / na výrobných pásoch* alebo: *poškuľujú po ľuďoch / z vývojového oddelenia.* Pojem vyššia skladobná dvojica umožňuje vidieť jednotlivé komponenty vety celostne, v ich spätosti s ostatnými komponentmi, najmä pokiaľ ide o významové súvislosti. Okrem toho je potrebný aj vzhľadom na školskú prax,[10] pretože najmä v škole sa pri syntagmatickej a syntaktickej analýze občas berú jednotlivé jednotky izolovane, bez ohľadu na ich významové a formálne vzťahy v štruktúre vety.

Z doterajších výkladov vyplýva, že definíciu rozvitého vetného člena bude treba spresniť (rozšíriť), ak sa nemá vzťahovať len na tie prípady, keď je istý vetný člen rozvitý len jedným (holým) vetným členom, ale aj na tie prípady, keď sa rozvitý vetný člen skladá najmenej z tvarov troch slov. Potom by sme ho mohli definovať takto: Rozvitý vetný člen sa skladá z tvarov dvoch slov, ktoré sú spojené určovacím vzťahom, alebo z tvarov niekoľkých slov, ktoré vytvárajú jednu alebo viacero vyšších skladobných dvojíc. Alebo: Rozvitý vetný člen sa skladá z tvarov dvoch alebo viacerých slov, ktoré sú formálne i významovo zreťazené v určovacom sklade alebo vo vyššej skladobnej dvojici (vyšších skladobných dvojiciach). Pri druhom variante definície by bolo potrebné podstatu významovej a formálnej zreťazenosti vysvetliť v tom zmysle, že tu ide o dvojsmernú súvzťažnosť, keď sú tie isté slová jedným smerom v zvislom a druhým smerom v nadradenom postavení.

Po takomto vymedzení a definovaní pojmu rozvitý vetný člen sa znova vrátime k termínu holý vetný člen. Je totiž namieste otázka, ktoré vetné členy hodnotiť ako holé. F. Trávníček vo vete *Žiak píše úlohu* hodnotí ako holý vetný člen podmet, predmet aj prísudok.[11] Ak však dôsledne vychádzame z definície (holý vetný člen pozostáva z tvaru jedného slova) a súčasne presne rozhraničujeme medzi oblasťou javov, ktoré spadajú pod termín rozvitý vetný člen a termín holý vetný člen, potom ako holý budeme hodnotiť len podmet a predmet, kým prísudok je rozvitý *(píše úlohu),* a teda nemôže byť súčasne aj holý. Z toho vyplýva, že termín holý vetný člen rezervujeme len pre tie vetné členy, ktoré už ďalej nie sú determinované. Pre pomenovanie základnej časti, jadra rozvitého vetného

---

[9] V. Šmilauer, *Novočeská skladba,* Praha 1966, 55.

[10] V tomto zmysle upozorňuje naň J. Ružička v recenzii Šmilauerovej Novočeskej skladby, SR 32, 1967, 117.

[11] F. Trávníček, *Mluvnice spisovné češtiny II,* Praha 1951, 796. Podobne Šmilauer, c. d., 56, hovorí, že vo vete *Počátky slovanských dějin na našem území proběhly...* je výraz *počátky* holým podmetom.

člena by sme namiesto termínu holý vetný člen, ktorý sa v tejto súvislosti občas nesprávne používa, navrhovali termín základ rozvitého vetného člena,[12] napr. základ rozvitého predmetu a pod. Prijatím tohto termínu by sa jednoznačne ohraničil pojem holý vetný člen vo vzťahu k pojmu rozvitý vetný člen, odstránila by sa duplicita a prekrývanie (nemuseli by sme súčasne hovoriť o rozvitom a holom podmete).

Základ rozvitého vetného člena by sme mohli charakterizovať ako slovo (tvar slova), ktoré je významovo, resp. aj formálne nadradené inému slovu alebo rozvitému výrazu. Táto definícia zahrňuje jednak tie prípady, keď je rozvitý vetný člen dvojčlenný (určovací sklad), a jednak tie prípady, keď je bohatšie rozvitý, teda keď v ňom ide o stupňovité zreťazenie závislostí. V tomto druhom prípade sa v rámci vyšších skladobných dvojíc vytvárajú determinatívne syntagmy spojením základov rozvitých vetných členov. Celú situáciu napr. v podmetovej časti našej vety možno schematicky zachytiť takto:

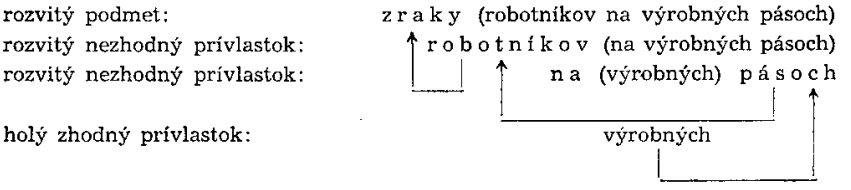

Takéto chápanie a vymedzenie vzťahov medzi pojmami holý vetný člen — rozvitý vetný člen — základ rozvitého vetného člena je opäť výhodné aj z hľadiska školskej praxe, a je to jednak preto, že je systémové, a jednak preto, že v syntagmatickej a syntaktickej analýze vety je implicitne prítomná aj syntéza (signalizuje sa proces vzniku vety i postupné zreťazenie závislostí, inými slovami vytváranie syntagiem a vyšších skladobných dvojíc).

V tomto príspevku sme sa zamýšľali nad vymedzením pojmov holý vetný člen a rozvitý vetný člen. Vyslovili sme názor, že holý môže byť každý vetný člen, základný i rozvíjací, ak už ďalej nie je determinovaný. Rozšírili sme definíciu rozvitého vetného člena, ktorý charakterizujeme ako vetný člen, skladajúci sa z tvarov dvoch alebo viacerých slov spojených v určovacom sklade alebo vo vyššej skladobnej dvojici (vyšších skladobných dvojiciach). Pre pomenovanie slova, ktoré v rámci daného rozvitého vetného člena je iba v nadradenom postavení, navrhujeme termín základ rozvitého vetného člena.

---

[12] U Š m i l a u e r a, c. d., 56, nachádzame termín základ rozvitého výrazu; T r á v n í č e k (c. d., 798) hovorí o základnom člene rozvitej vetnej časti.

ZPRÁVY A POSUDKY

Zpráva o činnosti Komisie pre dejiny slovenčiny

Keď sa po oslobodení r. 1945 vedeckovýskumná činnosť v oblasti spoločenských vied popri vysokých školách začala sústreďovať vo vtedajšej Slovenskej akadémii vied a umení a orientovať sa na vypracovanie základných príručiek z oblasti spoločenskovedných disciplín, uvažovalo sa, ako zapojiť do prípravných prác a najmä do vypracovania a posúdenia koncepcie i pracovného a časového plánu týchto výskumných úloh čo najširší okruh príslušných odborníkov. Vtedy sa začali zriaďovať odborné komisie, zložené z externých spolupracovníkov akademických pracovísk a z interných vedeckých pracovníkov Akadémie. Tak v bývalom Jazykovednom ústave SAVU[1] vznikla r. 1950 popri iných komisiách aj odborná Komisia pre dejiny slovenčiny, ktorá mala za úlohu organizovať a koordinovať výskum v oblasti dejín slovenského jazyka a onomastiky, vypracovať celkový plán výskumu v týchto disciplínach, prediskutovať a schváliť základnú koncepciu jednotlivých výskumných úloh, stanoviť poradie ich dôležitosti a v neposlednom rade dbať aj na užšiu spoluprácu a delimitáciu výskumných úloh z oblasti slovenského jazyka medzi jazykovedné pracovisko Akadémie a jazykovedcov vykonávajúcich individuálny výskum dejín slovenského jazyka na Filozofickej fakulte vtedajšej Slovenskej univerzity (dnes Univerzity Komenského) v Bratislave.

Komisia pre dejiny slovenčiny sa od svojho vzniku r. 1950[2] viac-menej pravidelne schádzala 1–3 razy do roka na pracovné zasadnutia pod predsedníctvom prof. E. Paulinyho, ktorý túto funkciu vykonáva dosiaľ.

Organizačne činnosť komisie zabezpečoval interný pracovník Akadémie (spočiatku prof. E. Jóna – do r. 1953; neskôr dr. L. Dvonč – do r. 1955, dr. K. Habovštiaková – do r. 1958 a nakoniec dr. I. Kotulič – od r. 1958 dosiaľ).

Členmi Komisie spočiatku boli doc. V. Blanár, J. Garaj (do r. 1960), dr. J. Horecký, prof. E. Jóna, prof. E. Pauliny, dr. Š. Peciar, doc. J. Ružička, prof. J. Stanislav, prof. J. Štolc; neskôr (od r. 1958) bola Komisia rozšírená o mladších pracovníkov (dr. K. Habovštiaková, dr. I. Kotulič, doc. R. Krajčovič, doc. Š. Ondruš, dr. J. Doruľa) a pravidelne boli na pracovné zasadnutia Komisie prizývaní aj ďalší pracovníci, najmä z radov historikov a literárnych vedcov (doc. P. Ratkoš, dr. J. Mišianik a i.).

Komisia sa v prvých rokoch svojej činnosti (1950–53) zameriavala najmä na správne postavenie výskumného plánu v oblasti dejín slovenského jazyka a onomastiky a na organizovanie a získavanie pracovníkov a prostriedkov na realizovanie svojich zámerov. Vzhľadom na potreby rozvoja našej historickej

[1] R. 1952 bolo toto pracovisko premenované na Ústav slovenského jazyka; od r. 1967 nesie názov Jazykovedný ústav Ľ. Štúra.

[2] Pretože dosiaľ nebola publikovaná zpráva o činnosti komisie, podávame súborný prehľad o jej práci od vzniku r. 1950 až do polovice r. 1967.

jazykovedy i školskej praxe sa Komisia hneď na začiatku svojej práce rozhodla odporúčať akademickému jazykovednému pracovisku, aby sa výskumná činnosť oddelenia dejín slovenčiny orientovala na prípravné práce a) na dejinách spisovnej slovenčiny, b) na slovenskom historickom slovníku, c) na slovníku osobných a miestnych mien a aby sa do tejto práce zapojil čo najväčší počet externých spolupracovníkov z radov jazykovedcov, historikov, archivárov, geografov ap.

V súvislosti s týmto zámerom Komisie sa začalo v ÚSJ SAV s excerpciou literárnej produkcie písanej v Štúrovej spisovnej slovenčine, ako aj knižnej a časopiseckej tvorby z obdobia 1850—1860, v ktorom sa po tzv. hodžovsko-hattalovskej reforme ustaľovala dnešná podoba spisovnej slovenčiny. Neskôr sa pre spracovanie dejín spisovnej slovenčiny začala excerpovať aj literárna produkcia písaná v Bernolákovej spisovnej slovenčine. Paralelne sa excerpovali aj významnejšie edície starých uhorských listín (Knauz, Wenzel, Lukinich a ďalší), ako aj niektoré rukopisné, dovtedy nepublikované listiny a písomnosti najstaršieho obdobia (11.—15. stor.) pre plánované historické slovníkové práce. Nedostatok pracovníkov (interných aj externých) a obmedzenosť finančných prostriedkov, ako aj skutočnosť, že maďarskí slavisti r. 1954 začali nezávisle konať prípravné práce na slovenskom historickom slovníku,[3] ktorý mal byť vypracovaný na základe slovenských jazykových pamiatok nachádzajúcich sa v maďarských archívoch a knižniciach, viedli Komisiu k tomu, že sa rozhodla obmedziť excerpciu dokladového materiálu pre historické slovníkové práce (slovenské apelatíva a vlastné mená zo stredovekých latinských listín) a orientovať prípravné práce v oddelení dejín slovenčiny ÚSJ SAV na excerpciu materiálu z bernolákovského a štúrovského obdobia pre spracovanie dejín spisovnej slovenčiny.

Keď však r. 1958 maďarskí slavisti pre kádrové i finančné ťažkosti natrvalo prerušili prípravné práce na slovenskom historickom slovníku (medzitým začali vychádzať aj prvé zväzky slovenskej historickej gramatiky prof. J. Stanislava[4] a začali sa práce na fonologickom vývine slovenčiny a na stručných syntetických dejinách spisovnej slovenčiny — prof. E. Paulinyho[5]), Komisia sa rozhodla znovu posúdiť naliehavosť a poradie veľkých materiálových prác z dejín slovenského jazyka a dospela k záveru (r. 1959), aby sa oddelenie dejín slovenčiny akademického jazykového pracoviska zameralo a) na systematický výskum a súpis slovenských jazykových pamiatok z 15.—18. stor. v domácich i v zahraničných archívoch a knižniciach,[6] b) na budovanie kartotéky dokladov pre slovenský historický slovník,[7] c) na vypracovanie koncepcie historického slovníka.

[3] Porov. P. Király, *Zehn Jahre slawischer Sprachwissenschaft in Ungarn (1945—1955)*, sb. Beogradski međunarodni slavistički sastanak, Beograd 1957, 472.

[4] J. Stanislav, *Dejiny slovenského jazyka I* (Hláskoslovie — 1956), *II* (Tvaroslovie — 1958), *III* (Texty — 1957); *IV* (Syntax) (v tlači).

[5] E. Pauliny, *Fonologický vývin slovenčiny*, Bratislava 1963; tenže, *Dejiny spisovnej slovenčiny I*, Bratislava 1966. Na II. zväzku tohto diela pracuje kolektív autorov: V. Blanár, E. Jóna, J. Ružička.

[6] Výskum slovenských jazykových pamiatok zo 16.—18. stor. v maďarských archívoch a knižniciach sa koná v spolupráci s Jazykovedným ústavom MAV. Materiál získaný výskumom v domácich i zahraničných archívoch sa spracúva vo forme katalógu slovenských jazykových pamiatok z 15.—18. stor. Všetky texty z 15.—16. stor. a vo výbere aj texty zo 17.—18. stor. sa transliterujú z rukopisov pre úplnú a výberovú excerpciu, ako aj pre ďalšie práce z dejín slovenského jazyka.

[7] Od začiatku sa budovala osobitne kartotéka apelatív a kartotéka vlastných mien (zvlášť osobných a zvlášť miestnych).

Od r. 1960 sa na uvedených úlohách sústavne pracuje a Komisia každoročne hodnotí postup prác a dosiahnuté výsledky. Najväčšiu pozornosť však Komisia sústreďuje na vypracovanie a prediskutovanie základných otázok koncepcie slovenského historického slovníka (chronologický rámec, typ slovníka, pramenná základňa historického slovníka, podoba heslového slova, otázka udomácňovania prevzatých slov, miesto lexikálnych bohemizmov vo vývine slovnej zásoby kultúrneho jazyka slovenskej národnosti, vzťah slovenčiny a češtiny v slov. písomnostiach ap.), kde ostáva ešte mnoho otázok nedoriešených a otvorených pre ďalšiu diskusiu.

V posledných rokoch (1964–1966) sa po viacerých diskusiách vykryštalizovali názory na niektoré základné otázky koncepcie historického slovníka.

Oproti pôvodnému plánu vypracovať historický slovník tezaurového typu, ktorý by obsiahol a lexikograficky spracoval písomne doloženú slovnú zásobu slovenčiny 11.–18. stor. (apelatíva i vlastné mená), sa rozhodlo: a) vypracovať stredný typ historického slovníka, b) obmedziť chronologický rámec na 15.–18. stor., c) v historickom slovníku spracovať len apelatíva (vlastné mená – osobné a miestne – spracovať v osobitnom diele), d) heslové slovo uvádzať v podobe transkribovanej do dnešného spisovného jazyka, e) popri heslovom slove uvádzať iba jeho základné hláskoslovné varianty, f) obmedziť na nevyhnutnú mieru informácie o gramatickej stránke a nepodávať vôbec informácie o pravopisnej variabilite heslového slova (historický slovník nemôže podať úplnú informáciu o každom slove), g) obsiahnuť podľa možnosti všetky slová domáce, ako aj tie, ktoré dosahovali istý stupeň udomácnenia v kultúrnom vyjadrovaní Slovákov (prípadný výber slov urobiť uvážene a s prihliadnutím na začlenenosť slova do systému slovnej zásoby slovenčiny 15.–18. stor. – historický slovník má mať pramenný a materiálový charakter), h) úsporne riešiť uvádzanie jednotlivých významov heslového slova (zreteľne sa vyčleňujúcich) i citovanie dokladového materiálu ap.

Tieto a ďalšie otázky koncepcie slovenského historického slovníka sa postupne rozpracúvajú a diskutuje sa o nich v pracovnom kolektíve historického slovníka, v Komisii i na stránkach jazykovedných časopisov.

Roku 1964 sa z náplne činnosti Komisie pre dejiny slovenčiny vyčlenila problematika onomastického výskumu, ktorý teraz vedie a koordinuje Slovenská onomastická komisia (porov. zprávu o jej činnosti v SR 32, 1967, 179–180).

I. Kotulič

Presila veľkých písmen a úvodzoviek

1. V r. 1966 Vydavateľstvo politickej literatúry vydalo knihu Martina Hnilického *Dráma v Indonézii*. Autor sa podujal osvetliť krivku politického vývinu v Indonézskej republike za posledné roky, najmä informovanosť čitateľa o udalostiach spojených s pučistickým vystúpením tzv. Hnutia 30. septembra alebo inak nazývaného Hnutia 1. októbra, na čele ktorého stál veliteľ osobnej stráže prezidenta Indonézskej republiky dr. Ahmada Sukarna. Vydanie tejto knihy predstavuje vlastne dvojaký úspech. V prvom rade ide o úspešné vystúpenie autora, ktorý čitateľovi približuje v každom smere zaujímavú, inak zložitú a nejednoznačnú postavu dr. Sukarna, uskutočňovateľa myšlienky riadenej demokracie ako systému, ktorý má hlboké korene v špeciálnej povahe indonézskej spoločnosti. Ide však aj o vydavateľský čin, pretože publikácia sa

dostala na knižný trh veľmi rýchlo, a to v čase, keď sa pozornosť svetovej politickej verejnosti sústreďovala na udalosti v tomto štáte.

Pri čítaní tejto zaujímavej knihy sme si povšimli aj jej jazykovú stránku. V publikácii sa vyskytujú niektoré nedostatky, na ktoré tu chceme upozorniť.

2. Najprv si všimneme niektoré menšie nedopatrenia a chyby, ktoré možno pripísať na účet rýchlosti, s ktorou sa táto kniha pripravovala a vydávala.

Z oblasti hláskoslovia treba upozorniť na chybný tvar *podriemávať* (str. 10) namiesto *podriemavať;* v slovesách na *-ávať* platí podľa kodifikácie rytmický zákon. — Nejednotne sa tu používa názov hlavného mesta Japonska: *Tókju* (49), *tókijské* (77); v spisovnej slovenčine nepoužívame však ani znenie *Tókjo,* ani *Tókio* (na čo ukazuje derivát *tókijské*), ale *Tokio,* ktoré je už dávnejšie ustálené.

Z jednotlivých pravopisných nedôsledností možno upozorniť na rozličné písanie veľkých písmen v prípadoch *Palác Slobody* (24) a *paláca Slobody* (144). Ak vychádzame z platnej kodifikácie Pravidiel, malo by sa písať *palác Slobody.* Ale pri názvoch budov, palácov a pod. sa už dávnejšie ustaľuje písanie, aké býva pri názvoch rozličných inštitúcií, organizácií a pod., t. j. písanie s veľkým písmenom na začiatku celého názvu. Podľa toho bude správne písať *Palác slobody,* teda podobne ako pri názve *Dom mládeže* (27). Z prípadov nesprávneho rozdelenia slov treba upozorniť na etymologické delenie *dva-dsaťpäťročný* (123) namiesto delenia *dvad-saťpäťročný.* Prípady typu *dvadsať, tridsať* atď. by sa zišlo uviesť aj v Pravidlách, aby sa zbytočne nedelili také slová podľa etymológie; pretože v tomto prípade si už pôvodné zloženie slova bežný používateľ jazyka neuvedomuje, prichádza tu do úvahy iba delenie *dvad-sať, trid-sať* a pod. — V niektorých prípadoch treba dve osobitné slová písať spolu: *novo vznikajúcich* (133; *novovznikajúcich,* ako je to na str. 23 a 167), *päťdesiat minútovej* (137; *päťdesiatminútovej), tridsať šesť* (159; *tridsaťšesť).* — Niekedy sa nadbytočne uvádzajú čiarky: *Vo všetkých orgánoch štátnej moci sú teda nielen predstavitelia kompradorov, byrokratických kapitalistov a veľkostatkárov, ale aj ľudia, vystupujúci na podporu robotníkov, roľníckej revolučnej inteligencie a iných demokratických elementov* (40; *ľudia vystupujúci); Na mnohých medzinárodných konferenciách predstavitelia Indonézie hlasovali proti rezolúciám, navrhovaným európskymi socialistickými krajinami* (62); *V súvislosti s „konfrontáciou" Malajzie, komunistická strana žiadala okamžité vyzbrojenie robotníkov a roľníkov* (70); *Namiesto očakávaných zmien doprava, prezident urobil presuny doľava* (146); atď. Naopak, v niektorých prípadoch čiarky chýbajú (uvádzame ich v zátvorke): *Predstavitelia týchto kruhov vnikali do veľkých politických strán a organizácií, kde mohli ovplyvňovať široké masy(,) a kde mohli, tam všade vytvárali kontra-skupiny a kontra-organizácie* (85); *Študenti, podporovaní politickými stranami a ostatnými masovými organizáciami(,) zorganizovali nové masové akcie* (147); *Súd prešiel tvrdenie Untunga o „Rade generálov" a o tom, že redakcii prisľúbili finančnú pomoc zo zahraničia(,) bez povšimnutia* (153). — Zbytočne sa píšu spojovníky v týchto dvoch prípadoch: *kontra-skupiny, kontra-organizácie* (85; správne *kontraskupiny, kontraorganizácie*).

Pripomienky možno mať aj k používaniu niektorých slov, za ktoré bežne používame iné, vhodnejšie výrazy. Napr. *zvyknú podriemavať alebo spať* (10; *obyčajne podriemavajú alebo spia*); *Vláda bola prinútená „odsúhlasiť" samovoľné akcie mládeže* (76; *súhlasiť so samovoľnými akciami mládeže); divokou hudbou* (77; *divou*); *žiadal kľud* (103; *pokoj, upokojenie*); *nenašiel očakávanú*

odozvu (113; *ozvenu*); *pádnejšie dôkazy* (113; *presvedčivejšie, rukolapnejšie*); *Vyčkával však na vhodný okamih, ktorý sa práve dostavil* (145; *práve nastal*). Podoba slova *vďak* nie je správna (134); malo byť *vďaku* (akuz. sg.).

V oblasti odvodzovania slov môžeme však publikáciu pochváliť, pretože sa tu používajú správne podoby odvodených príd. mien od názvov na *-ng: bandunskej* (76), *bandunských* (77), *pekinského* (110), *pekinský* (111).

Za štylisticky neprimeraný pokladáme plurálový tvar *socializmy: Obidva socializmy sú spoločnosťou bez vykorisťovania človeka človekom* (73; *socialistické sústavy, koncepcie socializmu, smery socializmu, socialistické smery*).

Z oblasti syntaxe možno upozorniť na „tradičné" používanie spojky *kedy* namiesto *keď: Untung vraj dostal už pred týždňom informácie, že generalita chystá prevrat proti prezidentovi Sukarnovi, a to na 5. októbra, na Deň indonézskej armády, kedy do Djakarty chceli stiahnuť vojská aj z ostatných vojenských okruhov Indonézie* (10); *Bezzemkovia mali takto dostať do konca roku 1953, kedy sa mala reforma ukončiť, asi jeden milión hektárov pôdy* (46); *Niektoré hlasy prirovnávajú súčasnú situáciu v Indonézii k obdobiu rokov 1957—1959, kedy krajina len-len vyviazla z nebezpečenstva ultrapravicových vojenských povstalcov* (165). — Nesprávne sa tu spája predložka *mimo* s akuzatívom: *Situáciu mimo ostrov Jáva nepovažoval za veľmi priaznivú* (119), hoci sa tu inak používa táto predložka aj správne s genitívom: *Veď je už dva dni preč, mimo Djakarty!* (18); *Mimo socialistického tábora bola najsilnejšou komunistickou stranou na svete* (79). — Namiesto väzby s inštrumentálom pri slovese *menovať* by sme radšej videli väzbu s predložkou *za* a akuzatívom: *V tento deň menoval generála Suharta novým ministrom pozemných síl* (101). — Osobitným prípadom je otázka väzby pri slove *konfrontácia* vo význame, v akom ho používal Sukarno. V knihe sa raz používa väzba s genitívom, inokedy s predložkou *proti* a datívom (analogicky podľa väzby slova *boj: boj proti Malajzii);* napr.: *„konfrontácia" Malajzie* (52), *„konfrontáciou" Malajzie* (70), *„konfrontácia proti Malajzii"* (49). Tu by mala byť väzba s datívom po predložke *proti.* — V jednom prípade chýba spojka *že: Pohrozil však, [že] ak sa ujmú takejto funkcie a do troch mesiacov rast cien nezastavia, dá ich popraviť* (128). — Nesprávne je spájanie dvoch predložiek s jedným pádom, ak každá z nich vyžaduje iný pád: *Situáciu za kampane pre a proti „Sukarnovmu frontu" čiastočne ovplyvnila aj ďalšia skutočnosť...* (132; *kampaň pre „Sukarnov front" a proti nemu).*

3. Osobitne si tu chceme povšimnúť z pravopisných javov používanie veľkých písmen pri skratkách a značkách, resp. značkových slovách a používanie jednotlivých druhov úvodzoviek.

V knihe sa sústavne používajú veľké písmená nielen v skratkách, ale aj v skratkových slovách. Napr.: *Tak isto politika vo vzťahu k druhej afro-ázijskej konferencii a konferencii novovznikajúcich síl (KONEFO), ako aj ku ‚konfrontácii' Malajzie, sa nezmení* (23); *Odmietol abstraktné chápanie NASAKOMu a vyhlásil, že uznáva jedine NASAKOM zložený z nacionalizmu, náboženstva a komunizmu* (37); *Rozpustenie „Výboru" a zákaz MURBY podstatne oslabili umiernené a pravicovonacionalistické skupiny a smery* (59). V niektorých prípadoch dochádza takto k preplneniu strán veľkými písmenami. Napr. v kapitole Znova o NASAKOMe na str. 38—41 je dohromady 21-krát slovo *NASAKOM,* resp. jeho rôzne tvary vysádzané verzálkami; podobne je to ďalej v kapitole Niekoľko slov o Politickom manifeste, kde sú takto vytlačené slová *MANIPOL* a *NASAKOM.* Dokonca v niektorých prípadoch sa verzálkami uvádza aj normálne znenie vlastného mena. Napr.: *Komunistická strana Indonézie*

mala niekoľko dôležitých masových organizácií. Známe boli napríklad odbory SOBSI, ženské hnutie GERWANI, ľudová mládež PEMUDA RAKJAT, študentská organizácia GGMI, odborový sväz rybárov GNI, organizácia kultúrnych pracovníkov LEKRA, indonézsky roľnícky front BTI a ďalšie. Okrem toho mala značnú autoritu aj medzi nacionalistickými vodcami v najväčšej indonézskej strane PARTAI NASIONAL (Národná strana), v Indonézskej strane (PARTINDO) a v moslimskej strane PERTI. Pri takomto spôsobe sústavného používania veľkých písmen sa však do značnej miery stiera rozdiel medzi skratkami, skratkovými slovami na jednej strane a plnými normálnymi zneniami vlastných mien na druhej strane. Okrem toho text je na niektorých stranách preplnený veľkými písmenami, čo je podľa našej mienky úplne zbytočné. Nazdávame sa, že s veľkými písmenami sa tu mohlo narábať hospodárnejšie.

Ešte vo väčšej miere sa v texte používajú úvodzovky. Pritom sa tu používajú aj tri druhy úvodzoviek; bežné úvodzovky (napr. *„Hnutie 30. septembra"*), jednoduché (čiarky) (napr. *‚Hnutie 30. septembra'*) a šípkovité (*«Hnutie 30. septembra»*). V úvodzovkách sa uvádzajú najmä vlastné mená (zemepisné názvy alebo názvy jednotlivých organizácií), a to takmer pravidelne na všetkých stranách knihy. Napr.: *Pučisti vychádzajú z „Krokodílej diery"* (5); *Opakoval tvrdenie, že „Rada generálov" chystá prevrat* (14); *Prezidentské paláce, t. j. Štátny palác i Palác Slobody, ráno 1. októbra obkľúčili prívrženci „Hnutia"* (24); *Stihol vymenovať „Revolučnú radu"* (31); *Zakázal pod ťarchou prísneho trestu „Sukarnov front"* (130); *Untungov obhajca položil Ruditovi otázku, či vie o cieľoch „Rady generálov"* (152); *Agentúra Čínskej ľudovej republiky „Nová Čína" uverejnila vyhlásenie predsedu Čínskej ľudovej republiky* (106—107). Príkladov na používanie vlastných mien v úvodzovkách by sme mohli priniesť na desiatky. Pritom sa však v jednotlivých prípadoch, nevedno presnejšie kedy, úvodzovky pri vlastných menách nepoužívajú. Napr.: *Krokodília diera. Tak sa volá priestranstvo na okraji Djakarty* (6); *Varoval pekinský rozhlas a agentúru Nová Čína* (111); *Pol roka po slávnom prejave v Ľudovom poradnom zhromaždení v Bandungu...* (134). Okrem toho sa, pravda, úvodzovky (bežné) používajú aj v početných iných prípadoch, napr. aj pri označení niektorých menej bežných výrazov, termínov a pod. Napr.: *Čo je to „sukarnizmus"?* (57). Už používaním bežných, normálnych úvodzoviek je text úvodzovkami doslova prepchatý.

Ďalej sa používajú aj jednoduché úvodzovky. Takéto úvodzovky sa používajú na označenie niektorého slova v rámci textu, ktorý je už v bežných úvodzovkách. Napr. *„Rudito odpovedal, že cieľom ‚Rady' bolo odstrániť prezidenta"* (152). Takéto používanie obidvoch druhov úvodzoviek je síce formálne správne, ale v danom konkrétnom prípade použitie jednoduchých úvodzoviek nebolo nevyhnutné. Okrem toho sa jednoduché úvodzovky používajú v knihe striedavo s bežnými. Napr. *Vyhlásenie podplukovníka Untunga označovalo ‚Hnutie' za záležitosť pozemných síl* (24); *Prvého októbra uverejnili večerné noviny aj zprávu informačného oddelenia ‚Hnutia 30. septembra'* (24). Podobne sa dávajú do zjednodušených úvodzoviek aj rozličné iné výrazy, ktoré vcelku by mohli byť aj bez úvodzoviek. Napr.: *Pantjasila našla vyjadrenie v NASAKOMe, t. j. v jednote nacionalizmu v princípe ‚demokracie', náboženstva v princípe ‚viery v Boha' a komunizmu v princípe ‚sociálnej spravodlivosti'* (36); *Predpokladá fyzické zastúpenie jednotlivých zložiek: ‚nas' = nacionalizmus, ‚a' = náboženstvo a ‚kom' = komunizmus* (36). Zistili sme tiež, že sa takéto zjednodušené úvodzovky používajú rozdielne. Najčastejšie sa prvá časť uvádza na začiatku

názvu dole, niekedy však hore. Napr.: *Nebolo treba veľmi rozoberať ciele ‚Hnutia'* ale: *ak sa priamo nezaplietla do 'Hnutia 30. septembra'* (110).

V jednom prípade sme sa stretli s používaním až troch druhov úvodzoviek: *„Naše vzťahy s Čínskou ľudovou republikou sa dostali v súčasnom období do ťažkostí. Zavinil to dojem, že «Čínska ľudová republika, ak sa priamo nezaplietla do ‚Hnutia 30. septembra', určite s ním sympatizovala.» Tento fakt vyvolal reakciu indonézskeho obyvateľstva ...“* Aj v tomto prípade by sa vystačilo s menším počtom úvodzoviek (názov *Hnutie 30. septembra* sa v úvodzovkách uvádzať nemusel).

V publikácii nachádzame dokonca aj skratku v úvodzovkách, čo je u nás neobvyklé: *Ľavica žiadala zákaz „Výboru na podporu sukarnizmu“, nazývaného „BPS“ (Badan Pendulung Sukarnoisme)* (58). Okrem toho treba poznamenať, že príslušná organizácia sa nenazýva *BPS*, ale *Badan Pendulung Sukarnoisme; BSP* je len skratka pôvodného názvu.

Používaním úvodzoviek je text knihy doslova presýtený. Na nesprávnosť sústavného používania úvodzoviek vo vlastných menách Slovenská reč už viac ráz upozornila (pozri V. Uhlár, *Písať mená kníh, časopisov, novín, článkov, umeleckých diel v úvodzovkách*, SR 17, 1951/52, 162—164; J. Mlacek, *Poznámky k písaniu úvodzoviek*, SR 27, 1962, 349—352). Rovnako bolo potrebné šetriť aj s veľkými písmenami. Text by sa takto ľahšie čítal.

L. Dvonč

Morfológia slovenského jazyka. Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, Bratislava 1966, 896 strán.

Osobitný živý jazyk, najmä spisovný, je najvýraznejším príznakom existencie národa. To nás oprávňuje tvrdiť, že vytvorenie väčšieho, významnejšieho diela o národnom jazyku je národnou udalosťou.

S takýmto presvedčením berieme do rúk skoro 900-stranovú *Morfológiu slovenského jazyka*, ktorej autormi sú vedeckí pracovníci Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV: L. Dvonč, G. Horák, F. Miko, J. Mistrík (teraz pracovník FF UK), J. Oravec, J. Ružička a M. Urbančok. Kolektív pracoval pod vedením J. Ružičku.

Akademická Morfológia je výsledkom dlhodobého výskumu. Preto sa pokladá za vyčerpávajúci opis morfologických prostriedkov súčasnej spisovnej slovenčiny.

Významná je hneď úvodná kapitola *Úvod do morfológie* (str. 21—60). Na pozadí poznatkov všeobecnej jazykovedy vysvetľujú sa základné morfologické pojmy a kategórie, pravda, so zameraním na slovenský jazykový materiál. Takto sa čitateľ zoznámi nielen s príslušnými pojmami všeobecnej morfológie, ale pozná aj podstatu a typologický charakter slovenského jazyka.

Morfológia sa definuje ako jazyková náuka o gramatických tvaroch slov alebo ako náuka o tvarovej rovine jazyka.

Poukazuje sa na to, že morfológia najtesnejšie hraničí so syntaxou a s lexikou. Každá morfologická jednotka je bilaterálna, lebo má dve dialekticky späté stránky: formu a obsah. Gramatický tvar je formálny prostriedok na vyjadrenie gramatického významu. Zdôrazňuje sa, že gramatický tvar má v prvom rade vlastný gramatický význam na vyjadrenie vzťahu, až v druhom rade na-

dobúda vetnočlenskú platnosť. Jednotky morfologickej roviny slúžia na výstavbu viet, syntax má však aj vlastné konštrukčné prostriedky (slovosled a intonáciu). Za hraničné pásmo medzi morfológiou a lexikou sa pokladá stupňovanie prídavných mien a prísloviek (forma — povahy morfologickej, význam — povahy lexikálnej). Predložky majú podobný obsah ako kategória pádu, spojky zasa podobný obsah ako kategórie menných slovesných tvarov, niektoré častice podobný obsah ako kategórie určitých slovesných tvarov alebo prísloviek (str. 25). Vzťah medzi morfológiou a fonológiou sa uplatňuje pri spájaní morfém v slove. Ide napr. o rytmické krátenie, rozličné druhy striedania hlások a i. Zisťuje sa aj vzťah medzi morfológiou a štylistikou, lebo niektoré formy sú príznačné len pre istý štýl. Napr. z dvojtvarov typu *teľce/teľatá* prvé sú staršie a hovorovejšie, druhé sa preferujú v odbornom štýle.

Slovné druhy sa definujú ako „komplexné lexikálno-gramatické triedy slov vyznačujúce sa istými pozitívnymi lexikálnymi, morfologickými a syntaktickými vlastnosťami". Desať tradične evidovaných slovných druhov sa z hľadiska všeobecného lexikálneho významu rozčleňuje na 5 rovín: 1. rovinu základných kvalitatívnych pomenovaní (podstatné mená, prídavné mená, príslovky a slovesá), 2. rovinu základných kvantitatívnych pomenovaní (číslovky), 3. rovinu deiktických pomenovaní (zámená), 4. rovinu gramatických výrazov (predložky, spojky a častice) a 5. rovinu nediferencovaných lexikálno-gramatických prvkov (citoslovcia).

Význam slovného druhu je vždy spätý s istými gramatickými kategóriami. Ich súhra je „existenčnou formou" daného slovného druhu. Na tomto základe sa vysvetľuje napr. konverzia (prechod lexémy do iného slovného druhu; napr. *dobro, dobrý, dobre).*

Poukazuje sa na to, že hranice medzi slovnými druhmi nie sú „nepriepustné". Niektoré pádové alebo iné formy stratia charakter paradigmatickej hodnoty, lexikalizujú sa a prejdú napr. k príslovkám *(krokom, ráno, nakoniec),* k predložkám *(kvôli, začínajúc)* alebo k časticiam (napr. *hádam*). Tak dochádza k viacfunkčnosti slova (napr. *okolo domu, chodiť okolo, okolo päťsto).*

Za hybridné slovné druhy sa pokladajú tie, v ktorých sa kombinujú odlišné prvky lexikálne a gramatické (napr. príčastia a slovesné podstatné mená, zámená vo vzťažnej funkcii, najmä tzv. absolútne čiže generálne zámeno *čo*).

Inak sa slovné druhy rozdeľujú na diferencované (všetky okrem citosloviec) a nediferencované (citoslovcia). Diferencované sa triedia na plnovýznamové (autosémantické) a pomocné čiže gramatické (synsémantické: predložky, spojky a častice), z iného hľadiska na ohybné a neohybné.

Slovné druhy schopné byť vetným členom sa nazývajú autosyntagmatické, ostatné sú syntagmatické (predložky, spojky a častice).

V stati o morfologických kategóriách sa vysvetľujú základné morfologické javy. Žiadna morfologická kategória neexistuje bez pojmového obsahu, preto sú morfologické kategórie len pri autosémantických slovných druhoch.

V Morfológii sa uplatňuje pojem nulového elementu, a to nulová zhoda (napr. vo vzťahu prísloviek k slovesu) a nulová morféma (napr. *chlap-ø,* ale: *chlap-a*).

Najmenšia časť tvaru vydelená významom alebo funkciou je morféma. Slová (tvary) môžu byť jednomorfémové (napr. *a, no, si, ho*) a viacmorfémové (napr. *vod-n-at-ý*). Gramatický tvar má spravidla časť lexikálnu (ňou sa zaraďuje do slovnej čeľade; lexéma) a gramatickú (ňou sa zaraďuje do istého systému tvarov čiže paradigmy). Gramatický tvar má teda bionomickú stavbu. Časti tvaru medzi lexikálnou a gramatickou (relačnou) morfémou sa nazývajú modifikačné

morfémy (napr. *dievč-ať-a; pros-i-ť*). Súhrn lexikálnej a modifikačnej zložky je tvarotvorný základ čiže báza. Tvarotvorné prípony sa nazývajú formanty (napr. *belos-i, volá-m*), slovotvorné predpony a prípony sa nazývajú afixy (napr. *pod-brad-ok-ø*).

Príkladom na redukované lexikálne morfémy sú tzv. zrazené predložkové tvary zámen *(do-ň-ø)* alebo tvary typu *ju, ním (j-u, n-ím)* a pod. Dokladom lexikálneho supletivizmu v gramatickom tvare môžu byť napr. formy: *žeň/hnal, za-ja-ť/s-ňa-ť, človek/ľudia, on/jeho, dobrý/lepší* a i. Zriedkavo sa vyskytujú aj tzv. gramatické prefixy (napr. *letia — poletia = budú letieť*).

Z okrajových elementov morfológie slovenčiny sa uvádzajú tzv. prázdne morfémy (majú formu, ale nemajú obsah; napr. morféma *po-* v tvaroch *poď, poďme; sa,* si v tvaroch *smiať sa, umieniť si* a i.) a nulové morfémy (majú obsah, ale nemajú formu; napr. *chlap-ø*).

Paradigma sa definuje ako súhrn tvarov istej lexémy. Napr. paradigma substantív obsahuje 12 pádových a číselných tvarov, paradigma slovesa má až 160 tvarov.

Za defektné sa pokladajú také lexémy, ktoré nemajú úplnú paradigmu (napr. substantíva typu *chrobač, zber* nemajú plurál, pomnožné substantíva nemajú singulár, sloveso *jať* má len tvary *jal, jatý;* a pod.). Do širšie chápanej defektnosti sa zaraďujú aj vzťahové adjektíva (nemajú stupňovanie), dokonavé slovesá (nevyjadrujú prítomný čas) a i. Azda by bolo správnejšie hovoriť nie o defektnej lexéme, ale o defektnej paradigme istej lexémy.

V súvislosti s tvorením gramatických tvarov sa rozlišujú tri ohýbacie systémy (skloňovanie, časovanie a stupňovanie). Pri triedení slovných druhov na ohybné a neohybné sa príslovky zaraďujú medzi neohybné druhy (31). Za stupňovanie sa pokladá „tvorenie druhého a tretieho stupňa adjektív a adverbií". Hádam by bolo správnejšie definovať stupňovanie ako vyjadrovanie rozličných stupňov obsahu adjektív a adverbií.

V stati *Dynamickosť morfológie* sa jazyk hodnotí ako historická kategória, ktorá má svoj vznik a vývinové obdobia, vyplývajúce jednak zo samej štruktúry jazyka, jednak z vonkajších okolností. V súčasnom morfologickom stave slovenčiny nebadať základné zmeny (zánik alebo vznik morfologických kategórií). Pod vplyvom tvarovej analógie sú však viditeľné tendencie k jednotnej podobe tvarotvorného základu a k uniformite gramatických morfém. Naproti tomu pribúdajú niektoré dvojtvary *(výher — výhier, ukazovatelia — ukazovatele),* vznikajú nové predložkové a spojkové výrazy *(počas, v dôsledku, zatiaľ čo* a i.) Novšie javy sa pokladajú za výbojnejšie a progresívnejšie.

Za významnú možno pokladať aj stať o morfologickom type slovenčiny. V krátkosti sa definuje päť základných morfologických typov jazykov: flektívny (slovanské jazyky), aglutinačný (turečtina, maďarčina), analytický (angličtina, francúzština), introflektívny (arabčina) a polysyntetický (čínština).

V slovenčine sú najvýraznejšie prvky flektívneho jazyka. K aglutinačným prvkom sa zaraďuje tvorenie imperatívu, neurčitku, prechodníka, príčastí, komparatívu, prípadne aj ďalšie javy (napr. *letím — poletím*). Možno uviesť aj také javy, ako slangové *servuste,* nárečové *trebalo by,* prípadne slovesá typu *bačovať, učiteľovať* atď. Analytických morfologických prvkov je viac. Patria sem opisné a zvratné tvary *(volal som, bol som volaný; ide sa),* predložkové väzby a vyjadrovanie slovesnej osoby zámenom *(ja som volal).* Introflektívny typ sa uplatňuje v alternácii tvarotvorného základu (napr. *vojak — vojaci, ruka — rúk;*

pociťuje sa ako jav ústupový). K polysyntetickým prvkom slovenčiny patria univerbizované výrazy ako *kvôli, voči, takže, akoby, sponad* a i.

V kapitole o podstatných menách (str. 61—195) sa podáva roztriedenie podstatných mien podľa tradičných kritérií. Za významnú možno pokladať stať o väzbe podstatných mien. Uznáva sa istý druh tranzitnosti substantív (prechodnosť ich obsahu na iné javy). Vzťah tranzitnosti sa vyjadruje pádovými väzbami (predložkovými alebo bezpredložkovými). Za istý druh väzby sa pokladajú aj syntagmy s príslovkami, neurčitkami, pomenovacím nominatívom alebo spojkami (napr. *cesta domov, román Červené víno, povinnosť odísť; žiadosť, aby sa vec prerokovala).* Na túto stať upozorňujeme najmä učiteľov a autorov učebníc.

V časti o skloňovaní substantív sa podávajú príslušné vzory a odchýlky rozličných typov substantív domáceho i cudzieho pôvodu.

Stať o význame a využití tvarov podstatných mien je venovaná problematike blízkosti, homonymity a výraznosti tvarotvorných prípon podľa troch menných gramatických rodov, pričom sa diferencujú aj ich štylistické hodnoty (napr. *nádej — nádeja, jar — jaro* a i.).

Používanie pádov (okrem nominatívu) sa vysvetľuje závislosťou podstatného mena od intencie slovesa a jeho významu. Tento „vzťah slovesa k pádu, ktorý si sloveso podľa svojej intencie žiada", nazýva sa slovesná rekcia (väzba). Z takéhoto chápania rekcie by vyplývalo, že o pádovej forme substantíva rozhoduje výlučne nadradené sloveso. Ukazuje sa však, že to nie je úplná pravda. Vzťahuje sa len na niektoré slovesá s úzkym významom, v ktorom je už zahrnutá logická funkcia podradeného člena. Väzbou je skôr gramatické vyjadrenie logickej funkcie substantívneho pojmu (slova) pri nadradenom pojme (slove). Inak by sme nemohli vysvetliť také konštrukcie, v ktorých sa pri tom istom slove uplatňujú rozličné väzby *(napr. poslať z rekreácie rodičom odkaz po priateľovi alebo poštou).* To sa ostatne dokazuje v Morfológii aj výkladmi o význame a funkciách pádov podstatných mien, prípadne aj v úvodnej kapitole (o vzťahu morfológie a syntaxe; o podstate gramatického tvaru).

V kapitole o prídavných menách (str. 196—232) sa najprv podáva ich dôkladná systematika. Rozdeľujú sa na akostné a vzťahové. Podľa stupňovateľnosti sa triedia na stupňované, stupňovateľné a nestupňovateľné. Z iného hľadiska (význam a forma) sa členia na vlastnostné (zámenný korelát *aký — taký*) a privlastňovacie (zámenný korelát *čí*). Vlastnostné sa ďalej členia na akostné *(biely)* a vzťahové *(múčny).* Pripája sa aj výklad o väzbe prídavných mien, ich stupňovaní a význame stupňov. Pri skloňovaní adjektív sa ponechávajú tradičné vzory *(pekný, cudzí, páví, otcov).* V závere kapitoly sa upozorňuje na vzťah adjektív k ostatným slovným druhom (napr. *mrcha deň, pľuha cesta, siedme nebo, hurá robota, prešibaný človek* a i.).

Zámená (str. 233—313) sa podľa vecného významu zastúpeného pojmu rozdeľujú na 1. osobné (základné a privlastňovacie), 2. zvratné (základné a privlastňovacie), 3. ukazovacie, 4. opytovacie, 5. neurčité a 6. vymedzovacie. Vymedzovacie sa ďalej triedia na kvalitatívne (stotožňovacie — *ten istý, tamže* a i.; odlišovacie — *iný, inde* a i.) a kvantitatívne (súhrnové — *všetok, každý, vždy* a i.; obmedzovacie — *sám, samý;* popieracie — *nikto, nič, žiaden, nikde* a i.). Podľa gramatického významu sa zámená delia na 1. substantívne *(kto),* 2. adjektívne *(aký),* 3. numerálne *(koľko, toľko),* 4. adverbiálne *(kde, tam, kedy, ako, tak* a i.). V ďalšej časti kapitoly sa výklad zameriava na skloňovanie, význam a syntaktické použitie zámen. V súvislosti s privlastňovacími zámenami 3. osoby

(jeho, jej, ich) sa mohlo uviesť, že analogicky stoja na mieste zhodných prívlastkov *(moja žena, jeho žena)*, ale sú to zmeravené genitívy, a preto sa ako prívlastky primkýnajú. V závere kapitoly sa pripája krátky výklad o prechode iných slovných druhov k zámenám.

Zaradenie všetkých odkazovacích prostriedkov do spoločnej kategórie zámen treba hodnotiť kladne. Problematika zámenných slovných druhov sa jednak zjednodušila, jednak bude mať svoj význam aj v oblasti syntaxe (najmä v školskej praxi).

V kategórii číslovieok (str. 314—359) sa rozlišujú jednak číslovky určité a neurčité, jednak číslovky 1. základné a skupinové, 2. násobné, 3. radové a 4. druhové. Do kategórie základných číslovieok sa zaraďujú aj podstatné mená *polovica, tretina* atď. Pravda, definujú sa ako „zlomkové číslovky substantívneho rázu". Nazdávame sa, že nejde o zlomkové číslovky „substantívneho rázu", ale o substantíva kvantitatívneho rázu (sme v morfológii, nie v sémantike).

Dôkladne sú spracované najmä slovesá (str. 360—564). Delia sa na plnovýznamové a pomocné (fázové, limitné, modálne a sponové). V súvislosti so zvratnými slovesami sa vydeľujú trojaké tvary: 1. zvratné slovesá *(smiať sa, všímať si)*, 2. zvratné podoby nezvratných slovies *(holiť sa — holiť brata)* a 3. zvratné gramatické tvary nezvratných slovies (napr. *hovorí sa, ide sa* a i.).

Z hľadiska zamerania (intencie) deja sa rozlišuje 6 typov slovies: 1. A → D → P; dej (D) vychádza od pôvodcu činnosti (agensa — A) a prechádza na zasiahnutý objekt — paciensa — P (napr. *rúbať, plytvať*); 2. A → Dp; paciens je obsiahnutý v samom deji — Dp (napr. *trúbiť, dýchať);* 3. Ap → D; agens deja je súčasne aj zasiahnutým objektom — paciensom (napr. *bežať, kľaknúť si*); 4. N → D; agens sa redukuje na nositeľa deja — N (napr. *starnúť, bačovať);* 5. D → P; agens sa nevyjadruje (napr. *smädí ho, uľavilo sa mu);* 6. D(a, p); vyjadruje sa len dej, v ktorom je obsiahnutý aj paciens; agens je nepoznateľný (napr. *oteplilo sa, zašlo mu za nechty, svitlo mu v hlave).*

Z hľadiska vyjadrovania agensa triedia sa slovesá na osobné (napr. *hovoril*) a neosobné (napr. *pršalo*), z hľadiska vyjadrovania paciensa na predmetové *(čakať priateľa)* a bezpredmetové *(čakať celú noc).*

Ďalej sa pripája výklad o morfologických prostriedkoch na vyjadrenie vidu (prefixáciou alebo sufixáciou), a to podľa toho, či ide o základné sloveso nedokonavé (napr. *šiť*) alebo dokonavé (napr. *padnúť*). Uporozňuje sa na slovesá obojvidové (napr. *počuť, poznať, vidieť*), jednovidové (napr. *môcť, byť*), supletívne vidové dvojice (*brať — vziať, klásť — položiť, hovoriť — povedať* a i.).

Morfologické kategórie slovies sa demonštrujú na 14 vzoroch pravidelných slovies *(chytať, rozumieť, niesť, hynúť, trieť, brať, česať, žať, chudnúť, žuť, pracovať, robiť, vidieť, kričať)* a 7 nepravidelných slovesách *(byť, jesť, vedieť, chcieť, ísť, stáť;* v úvode kapitoly na str. 443—444 sa uvádza aj sloveso *stať sa).* Pri vydeľovaní slovesných vzorov sa prihliadalo na zakončenie slovesného kmeňa, teda na rozličné kombinácie prézentnej a infinitívnej tematickej morfémy. Zo štylistického hľadiska je podrobne spracovaná najmä časť o používaní slovesných tvarov (504—564).

Vo výklade o príslovkách (565—618) sa venuje pozornosť ich syntaktickej funkcii (vlastná funkcia: príslovkové určenie; ale aj funkcia prísudku — *som ticho,* vetného základu — *je teplo,* prívlastku — *obrat vpravo* a pod.). Osožné sú príklady o výrazoch s viacerými príslovkami. Ide alebo o určovací vzťah — príslovka pri príslovke (napr. *ďaleko vzadu*) alebo o postupné určenie nadradeného slovesa viacerými príslovkami (napr. *ďaleko na severe, dolu pod schod-*

mi). Nadradené sloveso alebo sponové sloveso sa často vynecháva *(vchod vedľa, výplata už zajtra* a i.).

Príslovky sa triedia na okolnostné (napr. *potme, bokom*) a vlastnostné (napr. *prísne, teplo, bratsky).* V rámci vlastnostných prísloviek sa rozlišujú akostné *(hrdo)* a vzťahové *(číselne, jazykovo, vojensky).* Okrem toho sa príslovky členia podľa významu (miesto, čas, atď.). K príslovkám sa zaraďujú aj obsahové príslovky (stavové — *dusno, neskoro;* modálne — *radno, možno* a i.).

Predložky (619—676) sa diferencujú z hľadiska etymologického (pôvodné a nepôvodné, jednoduché a zložené) a funkčného (prvotné a druhotné). Možno upozorniť najmä na stať o prepozicionalizácii predložkových výrazov a iných slovných druhov.

Spojkám je venovaná kapitola v rozsahu strán 676—746. Zaraďujú sa do kategórie gramatických slov na vyjadrovanie syntagmatických vzťahov. Rozlišujú sa spojky a spojovacie výrazy (s druhotnou spájacou funkciou, napr. *ktorý, čo;* prípadne výrazy typu *tu — tu, najprv — potom* atď.). Spojky sa triedia na všeobecné (napr. *že*) a špecifické (*ba, ale, hoci* a i.), parataktické a hypotaktické, členské a vetné.

Častice (747—806) sa definujú ako pomocné slová, ktorými sa vyjadrujú „rozličné významové odtienky jednotlivých výrazov alebo výpovedí". Rozdeľujú sa na uvádzacie (pripájacie a pobádacie) a vytyčovacie (vysvetľovacie, hodnotiace a zdôrazňovacie), z hľadiska formy na primárne a sekundárne, jednoslovné a viacslovné.

Citoslovcia (807—827) sa rozčleňujú na vlastné citoslovcia (interjekcie) a zvukomalebné slová (onomatopoje). Vlastné citoslovcia môžu byť citové (napr. *ach, hm*) a vôľové (*hej, hľa, heš, hajs, nate* a i.). Sekundárnou funkciou citosloviec je zastupovať iné slovné druhy.

Dobrú orientáciu v knihe umožňuje dôkladne spracovaný abecedný index gramatických javov (830—895).

Vcelku treba morfológiu slovenského jazyka hodnotiť ako dielo dôkladné a premyslené. Pretože sa toto kolektívne dielo opiera o výskum používania slovenského jazyka v rozličných štylistických oblastiach a vo viacerých obdobiach (i v najnovšom), odráža sa v ňom celé tvaroslovné bohatstvo spisovnej slovenčiny. S tým, pravda, súvisí zložitý problém vymedzenia gramatických noriem slovenského tvaroslovia. Treba pokladať za správne, že sa do rámca gramatickej normy nášho jazyka začleňujú aj rozličné živé dvojtvary alebo svojrázne tvaroslovné zvláštnosti a že sa pritom poukazuje na ich štylistické využívanie a problematiku ich vývoja.

Pri jednotlivých javoch sa uvádza dostatok príkladov so štylistickým hodnotením, takže Morfológia je aj z tejto stránky obsažná a inštruktívna.

Hoci ide o sedemčlenný autorský kolektív, práca je terminologicky i vecne dobre zladená. Je pochopiteľné, že sa v detailoch vyskytujú aj niektoré rozpory a nedôslednosti (napr. vo vzťahoch zámen a prísloviek, substantív a číslovieok). Niektoré tlačové chyby ostali nezaevidované v pripojených opravách. Možno veriť, že sa akademická Morfológia slovenského jazyka stane východiskovým a oporným dielom pre všetkých vzdelancov, ktorí pracujú so slovenským jazykom či už ako jazykovedci alebo ako učitelia.

J. Holý

A. V. Isačenko — K. König, *Slowakisch-deutsches Wörtebuch*. VEB Verlag Enzyklopädie, Leipzig 1964 — Vincent Blanár, *Deutsch-slowakisches Wörterbuch*. VEB Verlag Enzyklopädie, Leipzig 1965.

Vyjdenie slovensko-nemeckého a nemecko-slovenského slovníka v cudzine nie je každodenná udalosť, ba možno povedať, že je to udalosť skôr mimoriadna. Preto pokladáme za potrebné — i keď azda trocha oneskorene — povedať o oboch týchto slovníkoch niekoľko slov. Slovníky vyšli v edícii vreckových slovníkov vo vydavateľstve Enzyklopädie v Lipsku. V našej poznámke si všimneme každý z nich osobitne.

Ako sa z úvodu dozvedáme, obsahuje Slovensko-nemecký slovník (Slowakisch-deutsches Wörterbuch) asi 14 500 hesiel. Výber slov možno pokladať za vyhovujúci. Pri výbere slov sa bral zreteľ hlavne na najpoužívanejšiu časť slovnej zásoby. Slovník zachytáva hodne nových pomenovaní zo spoločenských a prírodných vied, z ekonómie, z techniky i zo športu. Uvádzajú sa i najdôležitejšie geografické názvy. Z pochopiteľných príčin sa v obmedzenom rozsahu zachytávajú internacionálne slová. V úvode slovníka sa hovorí, že autori sa pri spracúvaní jednotlivých hesiel opierali o prvé tri zväzky Slovníka slovenského jazyka a o Slovensko-ruský prekladový slovník prof. A. V. Isačenka. V pravopisných otázkach poslúžili autorom slovníka Pravidlá slovenského pravopisu.

Jednotlivé heslá sú v slovníku uvedené dôsledne abecedne. Za heslom sa podávajú gramatické údaje. Jednotlivé významy heslového slova sa označujú arabskými číslicami, napr. *ciev/a*, -y f 3a 1. Anat. Gefäss n, Ader f; 2. Schlauch m; 3. Spule f. Rozličné slovné druhy sa v hesle označujú rímskymi číslicami. Číslice, ktoré sú za heslovým slovom, poukazujú na gramatické vzory, podľa ktorých sa príslušné slovo skloňuje, resp. časuje. Tieto vzory sú pripojené k slovníku ako prehľadné tabuľky. V prípade, ak sa heslové slovo neohýba presne podľa príslušného vzoru, uvádzajú sa formy tohto slova hneď pri hesle. Pri každom podstatnom mene sa uvádza 2. pád j. č., prípadne aj 2. pád mn. č. Z praktických príčin sú mnohé heslové slová rozdelené zvislou čiarou. V takýchto prípadoch treba príponu 2. pádu j. č., prípadne 2. pádu mn. č. pridať k tej časti slova, ktorá je pred zvislou čiarou, napríklad *očk/o*, -a n 6c. Ak heslové slovo nie je rozdelené takouto zvislou čiarou, treba príslušnú príponu pridať k základnému tvaru heslového slova, napr. *odboj*, -a m 1b. Pri slovesách sa spravidla uvádza 1. os. j. č., pri neosobných slovesách a pri tých slovesách, pri ktorých sa 1. os. j. č. nepoužíva, uvádza sa 3. os. j. č. Príslušná prípona sa zasa pridáva k tej časti heslového slova, ktorá je pred zvislou čiarou. Takéto riešenie sa nám vidí veľmi vhodné či už pri menách alebo pri slovesách. Priemernému nemeckému používateľovi — a takému je slovník určený — to veľmi uľahčuje orientáciu v slovníku. Pri slovesách sa nemecký ekvivalent uvádza spravidla iba pri nedokonavej podobe slovesa. Dokonavé podoby slovies sa odkazujú na nedokonavé podoby. Ak sa jednotlivé vidové formy niektorých slovenských slovies prekladajú do nemčiny rozličným spôsobom, uvádza sa nemecký ekvivalent príslušného slovesa i pri jeho dokonavej podobe.

V slovníku sa dôsledne zachováva zásada hľadania presných ekvivalentov v druhom jazyku. Nemecké ekvivalenty slovenských slov sú spravidla výstižné a správne.

K slovníku je pripojená stať, v ktorej sa používateľovi slovníka poskytujú informácie o slovenčine, o jej mieste v rodine jazykov, o jej pôvode a súčasnej

úrovni. Ďalej sa v tejto časti slovníka hovorí o slovenských hláskach, uvádzajú sa pravidlá výslovnosti, vraví sa o prízvuku, o dĺžke, o rytmickom krátení, hovorí sa o znelých a neznelých spoluhláskach, o mäkčení spoluhlások, o vypadávaní vokálov a o vkladných vokáloch. Všade sa uvádzajú aj výstižné príklady. Slovník obsahuje i časté upozornenia na slovenskú výslovnosť pri jednotlivých heslách. Výnimky z pravidelnej slovenskej výslovnosti sa uvádzajú osobitne v hranatých zátvorkách. V slovníku sa ďalej dosť podrobne hovorí o slovenskom skloňovaní. Uvádzajú sa skloňovacie vzory podstatných mien a prídavných mien, zámen a číslovieok. Spomínajú sa i zvláštnosti slovenského slovesa a uvádza sa podrobná tabuľka časovania slovenských slovies. Treba povedať, že všetky tieto poučenia a bohaté informácie budú každému používateľovi slovníka vítanou pomôckou.

Nemecko-slovenský slovník (Deutsch-slowakisches Wörterbuch) obsahuje asi 12 000 hesiel. Heslá sa podobne ako v Slovensko-nemeckom slovníku vyberali z hľadiska praktických potrieb. Nemecko-slovenský slovník je zostavený na základe univerzálneho heslára, ktorý vypracovali už vo vydavateľstve. Autor teda hľadá iba ekvivalenty. Tento univerzálny heslár sa uplatňuje pri tvorbe všetkých vreckových nemecko-inojazyčných slovníkov, ktoré vyjdú vo vydavateľstve Enzyklopädie. Na základe tohto heslára sa v slovníku uprednostňovala moderná nemecká slovná zásoba. Dôraz sa kládol na pojmy z oblasti politického a spoločenského života, na slová z oblasti prírodných vied a techniky.

Bohaté gramatické údaje pri nemeckých heslách upozorňujú používateľa na skloňovanie a časovanie jednotlivých slov a tým veľmi uľahčujú používanie slovníka. Za klad slovníka pokladáme označovanie prízvučnej slabiky a vysvetlivky o výslovnosti podľa pravidiel Association Phonétique Internationale. Podobne ako v Slovensko-nemeckom slovníku sú i v tomto slovníku prehľadné tabuľky nemeckých skloňovacích a časovacích vzorov. Číselné údaje za heslovým slovom odkazujú na príslušný skloňovací alebo časovací vzor.

Kladom slovníka je rozpracovanie homoným, napríklad: [1]*Weise* m (mudrc) — [2]*Weise* f (spôsob; nápev, melódia, nôta); [1]*Kiefer* m (čeľusť, sánka) —[2] *Kiefer* f (borovica, sosna); [1]*kehren* (vymetať, zametať) — [2]*kehren* (obracať).

Zodpovedá zásadám modernej lexikografie, že sa slovník neobmedzuje iba na podanie holého slovenského ekvivalentu nemeckého hesla, ale že vo veľmi mnohých prípadoch sa uvádzajú typické a dakde i frazeologické spojenia s výstižnými slovenskými ekvivalentmi. Napríklad pri hesle *arbeiten: jemandem in die Hände arbeiten* = nahrávať niekomu; pri hesle *greifen: jemanden unter die Arme greifen* = podať niekomu pomocnú ruku; pri hesle *Not: mit knapper Not davongekommen* = sotva vyviaznuc; pri hesle *Schein: etwas zum Schein tun* = robiť niečo naoko. Autor slovníka si tu veľmi dobre uvedomil, že dvojjazyčný slovník má za úlohu ukázať, ako a ktoré lexikálne prostriedky prekladajúceho jazyka zodpovedajú lexikálnym prostriedkom východiskového jazyka. Za prednosť slovníka pokladáme i to, že pri nemeckých slovesách sa podávajú slovenské ekvivalenty v oboch vidových podobách, napríklad: *kaufen* = kúpiť, kupovať; *reichen* = podať, podávať a pod. Táto skutočnosť je pre nemeckého používateľa slovníka veľmi dôležitá. Je tiež dobré, že pri slovenských ekvivalentoch podstatných mien sa označuje i rod týchto ekvivalentov.

Nakoniec treba vysloviť potešenie, že oba slovníky vyšli. Sú to slovníky vypracované podľa zásad modernej lexikografie a používateľom z každej stránky dobre poslúžia.

Š. Michalus

ROZLIČNOSTI

Jeden, dva / jedna, dve — jednosto, dvesto — jedentisíc, dvetisíc... — Pri odpočítavaní používame v slovenčine základné číslovky buď v spojení s pomenovaním osoby, veci alebo pojmu, ktoré počítame, buď absolútne, t. j. bez spojenia s pomenovaním počítanej veci. Číslovky, v ktorých sa rozlišuje gramatický rod, obmieňajú sa v spojení s pomenovaním počítanej veci podľa pravidla o gramatickej zhode, čiže dostávajú tvar podľa toho, akého rodu je príslušné meno: *jeden strom, dva, tri, štyri stromy, päť stromov...; jeden žiak, dvaja, traja, štyria žiaci, päť žiakov / piati žiaci...; jedna ryba, dve, tri, štyri ryby, päť rýb...; jedno percento, dve, tri, štyri percentá, päť percent...* Pri odpočítavaní však najčastejšie vynechávame pomenovanie osoby, veci alebo pojmu a používame číslovky absolútne. V takomto prípade môže pri číslovkách rozlišujúcich gramatický rod vzniknúť pochybnosť, v akom rode treba číslovku použiť. Inými slovami: možno zaváhať, či máme počítať *jeden, dva, tri...*, či *jedna, dve, tri...*, poprípade *jedno, dve, tri...*

Akademická *Morfológia slovenského jazyka* (str. 319) tu pripúšťa tvary mužského i ženského rodu. Pravda, môžu vzniknúť situácie, v ktorých sa nám zdá prirodzenejšie použiť mužský rod, a zasa iné situácie, kde skôr používame ženský rod. Tak pri počítaní predmetov mužského rodu (napr. stromov) použijeme spravidla tvary *jeden, dva, tri...* aj vtedy, ak počítaný predmet nemenujeme. Ak by sme počítali osoby muž. rodu, nebolo by nemožné použiť aj tvary *jeden, dvaja, traja, štyria, piati...* (napr. chlapci). Pri počítaní osôb alebo vecí ženského rodu (napr. žien, rýb alebo hrušiek) bude nás jazykový cit zvádzať skôr na použitie tvarov *jedna, dve, tri...* Ustálilo sa spojenie *počítať od jednej* (žen. rod) *do troch, do štyroch* (neurč. r.), *do päť*. Pri počítaní predmetov stredného rodu (napr. zrn, vriec) nebude neprirodzené použiť tvary *jedno, dve, tri...* Ostatne príslušníci starších generácií používali stredný rod základných číslovieok oveľa častejšie ako my (porov. poznámku v Morfológii slovenského jazyka, str. 318). Pred rokmi som napríklad dostal z rodnej dediny do Prahy telegram s udaním adresy „Jenštejnská jedno", t. j. Jenštejnská ulica, č. 1. Pravda, v súčasnej spisovnej slovenčine prevláda spôsob počítania *jedna, dva/dve, tri, štyri...*

Podobná neistota o gramatickom rode a tvare číslovky *jeden* môže vzniknúť pri počítaní stoviek a tisícov. Obyčajne počítame *sto, dvesto, tristo, štyristo, päťsto...; tisíc, dvetisíc, tritisíc, štyritisíc, päťtisíc...* V peňažných ústavoch je však pri odpočítavaní peňazí potrebné jednoznačné označenie sumy 100, resp. 1000. A tu treba používať číslovku *jeden*, resp. zložený číslovkový výraz, ktorého prvú časť tvorí číslovka *jeden*. Aký tvar tu má mať číslovka *jeden*? V praxi sa vyskytuje tvar *jednosto* i *jedensto*. *Slovenská gramatika* E. Paulinyho — J. Ružičku — J. Štolca uvádza tvary *jednosto, dvesto, tristo...* (2. vyd., § 281, str. 210) a *jedentisíc, dvatisíc(!), tritisíc...* (§ 282, str. 211). Iné naše normatívne príručky tvary *jednosto (jedensto), jedentisíc* neuvádzajú.

Vo výraze *jednosto* má číslovka *jeden* tvar stredného rodu v zhode s gramatickým rodom číslovky *sto*. Avšak číslovka *sto* býva v slovenčine častejšie ne-

sklonná, pričom stráca charakter substantíva. Tým sa pri nej oslabuje kategória gramatického rodu. To umožňuje v hovorových prejavoch pri počítaní spájať číslovku *sto* s tvarom mužského rodu číslovky *jeden (jedensto)*, ktorý je v slovenčine základný a najbežnejší (porov. i číslovky typu *dvadsaťjeden, stojeden*). V spisovnom jazyku by sme však dávali prednosť zneniu *jednosto* pred znením *jedensto*.

Znenie čísloviek *dvesto* a *dvetisíc* je ustálené a kodifikované Pravidlami slovenského pravopisu a Slovníkom slovenského jazyka. Morfológia slovenského jazyka zaznamenáva len číslovku *dvesto;* číslovku *dvetisíc* neuvádza. Znenie „dvatisíc" pokladáme v slovenčine za nespisovné.

Š. Peciar

„**Sebarealizovať sa"?** — V súvislosti so zvýšenou pozornosťou, ktorá sa dnes venuje sociológii, psychológii a psychike človeka, začínajú sa aj v neodborných, populárnych článkoch často používať slová *sebavyjadrenie, sebauvedomovanie* a najmä *sebarealizácia.* Chceme upozorniť na pokusy tvoriť k nim odvodené slovesá ako „sebarealizovať sa", „sebavyjadriť sa". Ako príklad uvádzame citát z denníka Smena: *Svoje hlboké psychologické základy má [sláva] v úsilí človeka uspieť, presadiť sa, alebo ako sa to moderne vraví,* sebarealizovať sa. (Šipoš)

Tvorenie slovies zo substantív (alebo aj z iných slovných druhov), tzv. verbalizácia, patrí v slovenčine k normálnym slovotvorným postupom. Avšak odvodené slovesá „sebavyjadriť sa", „sebarealizovať sa" sú v spisovnej slovenčine nenáležité a už aj bez teoretického rozboru varuje pred nimi jazykový cit. Substantíva *sebavyjadrenie, sebarealizácia* vznikli totiž samy zo slovies, a to zo zvratných slovies (vyjadriť sa, alebo s dôrazom na predmet vyjadriť seba; realizovať sa, realizovať seba). Zvratným zámenom sa tu vyjadruje totožnosť predmetu s činiteľom deja. V slovese „sebarealizovať sa" (odvodenom od substantíva *sebarealizácia*) sa zvratné zámeno *sa* vyskytuje pleonasticky dvakrát. V plnom tvare *(seba-)* a v krátkom tvare *(sa).* Pritom treba zdôrazniť, že medzi plnou a krátkou podobou zvratného zámena *sa* nie je nijaký významový rozdiel.

V dvojici *sebarealizácia* — „sebarealizovať sa" ide teda o nadbytočné dvojstupňové, spätné odvodzovanie: zvratné sloveso *(realizovať sa, realizovať seba)* → deverbatívne substantívum *(sebarealizácia;* zvratné zámeno *sa* zmenilo formu a stalo sa súčasťou zloženého slova) → zvratné sloveso („sebarealizovať sa") s dvoma formami zvratného zámena *sa,* teda akoby s dvoma rovnakými predmetmi.

Zo substantív typu *sebarealizácia, sebakritika, sebaobrana* ap. nemožno tvoriť, odvodzovať zvratné (ale ani nezvratné) slovesá. Príslušný slovesný dej treba vyjadriť alebo pôvodným slovesom, z ktorého takéto substantívum vzniklo, teda *realizovať sa (seba), kritizovať sa (seba)* ap., alebo treba použiť opisné vyjadrenie, napr. *dôjsť, dospieť k sebarealizácii, docieliť, uskutočniť sebarealizáciu.* Napokon je tu aj možnosť využiť domáce ekvivalenty, i keď opisné (spresnené adjektívami alebo adverbiami ap.), napríklad *plne, všestranne sa uplatniť, presadiť svoju osobnosť, nájsť, získať, dosiahnuť plné, všestranné uplatnenie osobnosti* ap. Sloveso „sebarealizovať sa", pokiaľ sa používa — a ukazuje sa, že sú tu také pokusy — nemá v slovenčine domovské právo. Zo substantív, ako sú *sebarealizácia, sebakritika, sebaobrana* ap., možno odvodzovať prídavné mená *(sebarealizačný, sebakritický, sebaobranný* ap.), ale nie slovesá.

Mohla by vzniknúť námietka, že slová *sebavyjadrenie, sebarealizovanie,* ako

i *sebazapieranie, sebavzdelávanie, sebapozorovanie* ap. majú formu slovesného podstatného mena (*realizovanie sa, zapieranie sa, vzdelávanie sa, pozorovanie sa* ap.), a teda že sú to vlastne tiež slovesné tvary. Tieto substantíva majú síce významový a tvarový základ v neurčitých slovesných tvaroch *realizovanie, zapieranie, vzdelávanie, pozorovanie* ap., ale sú to samostatné, plnohodnotné substantíva, utvorené skladaním z dvoch základov a nie sú odvodené z nenáležite predpokladaných slovies „sebavyjadriť sa", „sebarealizovať sa", „sebapozorovať sa" ap.

E. Smiešková

Väzba predložky vyše. — Sekundárna predložka *vyše* vo význame polohy (*vyše kolien, vyše pása*) i vo význame miery (*vyše hodiny, vyše práva, vyše hlavy*) viaže sa v slovenčine s 2. pádom. Konštatujú to zhodne všetky základné normatívne príručky súčasnej spisovnej slovenčiny: *Pravidlá slovenského pravopisu, Slovník slovenského jazyka* i *Morfológia slovenského jazyka.* V jazykovej praxi sa toto pravidlo zachováva a len zriedka môže dôjsť k pochybnosti o jeho aplikácii. Takéto pochybnosti sa vyskytli pri spojeniach s číslovkovými výrazmi *dva, tri, štyri milióny; dve, tri, štyri miliardy.* Sú náležité napríklad spojenia *vyrobili vyše dva (tri, štyri) milióny ton ocele; ušetrili sme vyše dve (tri, štyri) miliardy korún,* alebo sú správne iba spojenia *vyrobili sme vyše dvoch (troch, štyroch) miliónov ton ocele; ušetrili sme vyše dvoch (troch, štyroch) miliárd korún?*

Nemožno pochybovať o správnosti spojení *vyše dvoch (troch, štyroch) miliónov ton, vyše dvoch (troch, štyroch) miliárd korún,* keďže predložka *vyše* sa pravidelne spája s genitívom.

Pokúsime sa vysvetliť vznik spojení *vyše dva (tri, štyri) milióny ton, vyše dve (tri, štyri) miliardy korún.* Treba tu hľadať nejakú analógiu. Ide asi o tieto súvislosti. Veľa číslovkových výrazov si zachováva aj po predložkách základnú podobu: *vyše šesťdesiat (sto) rokov, vyše tisíc (dvetisíc) ľudí, vyše päť miliónov, päť miliárd korún.* Takéto spojenia môžu vzbudzovať klamnú predstavu, akoby sa predložka *vyše* vo výrazoch miery spájala s akuzatívom. (Porov. podobný omyl v interpretácii spojenia „pre 14 kapitalistických štátov", v ktorom Š. Michalus hodnotí výraz *kapitalistických štátov* ako akuzatív; v čas. Kultúra slova 1, 1967, 189.) V skutočnosti vo všetkých uvedených spojeniach s predložkou *vyše* ide o tvar genitívu, ktorý sa však zhoduje s tvarom akuzatívu. Spojenia *vyše dva milióny ton, vyše dve miliardy korún* vznikli teda nesprávnou analógiou podľa mylnej interpretácie obdobných spojení typu *päť miliónov ton, päť miliárd korún.* Pritom mohla spolupôsobiť aj tvarová disimilácia: *vyše dvoch miliónov ton ocele* (3 závislé genitívy za sebou) → *vyše dva milióny ton ocele.* Napokon tu pôsobila aj analógia výrazu *viac ako,* synonymného s predložkou *vyše.* Celý tento proces bol uľahčený tým, že sa takéto číselné údaje obyčajne píšu ciframi (2 mld. Kčs ap.), čím sa oslabuje vedomie ich náležitej slovnej formy.

I keď teda vieme vysvetliť vznik spojení typu *vyše dva milióny ton, vyše dve miliardy korún,* nemožno ich v spisovných prejavoch tolerovať, lebo odporujú ustálenej väzbe predložky *vyše* s genitívom.

Š. Peciar

Gibraltar — Gibraltár. — Jednou z aktuálnych otázok medzinárodnej politiky v ostatných rokoch je spor medzi Španielskom a Veľkou Britániou o Gibraltar.

Španielsko sa domáha vrátenia územia Gibraltaru, ktoré musel odstúpiť Veľkej Británii spolu s Minorkou španielsky kráľ Filip V. po dvanásťročnej vojne o španielske dedičstvo (mier v Utrechte r. 1713). Najmä v súvise s rokovaniami o tejto otázke sa na stránkach našej tlače častejšie vyskytuje názov *Gibraltar*. Pritom pozorujeme kolísanie v podobe tohto názvu; popri podobe *Gibraltar*, v ktorej niet kvantity, sa používa aj forma *Gibraltár* s dĺžkou v poslednej slabike slova.

Pôvodná podoba je *Gibraltar*. Stretávame sa s ňou napr. v *Malom atlase sveta* (1. slovenské príručné vydanie, Praha 1960). Podoba *Gibraltar* sa síce aj dnes používa, ale čoraz častejšie sa objavuje forma *Gibraltár*, ba dokonca býva dnes v zreteľnej prevahe. Niekoľko príkladov: *Je všeobecne známe, že sa konajú na palube britského križnika Tiger pri* Gibraltári (Pravda 1966). *Rokovanie o* Gibraltáre (tamže). — *Hlavný* gibraltársky *minister sir Joshua Hassan odletel vo štvrtok z Londýna* (tamže). — *Osud* Gibraltáru (Ľud 1966). — *Môžeme očakávať sériu podnetných zemepisných filmov, vytvorených v spolupráci s* Gibraltárom (tamže). — *Budú rokovať o* Gibraltáre (Pravda 1967). — Gibraltárska *otázka* (Ľud 1967). — *Má za úlohu dostať sa okružnou cestou cez Atlantik a strážený* gibraltársku *úžinu.* (Horizont 1967). — *Mal odletieť do* Gibraltáru (Príroda a spoločnosť 1966). — *Začali sa nazývať* Gibraltárom (S. V. Uzin, *Tajomstvá zemepisných názvov*, prel. R. Tandlmajer, Bratislava 1966, 35). S podobami *Gibraltár, gibraltársky* stretli sme sa naposledy v článku *Čo Herkules netušil* v časopise Život 17, 1967, č. 28, str. 4—5 (len podoby s dĺžkou).

V najnovšom období spisovnej slovenčiny možno pozorovať značné pribúdanie dĺžok, a to najmä v cudzích slovách. Vidíme to zreteľne z porovnania kodifikácie podôb niektorých slov cudzieho pôvodu v jednotlivých vydaniach *Pravidiel slovenského pravopisu*. Tak oproti staršiemu stavu máme dnes dĺžku napr. v slovách na *-agógia (demagógia,* staršie *demagogia),* v slovách na *-dróm (kozmodróm),* v slovách na *-fóbia (androfóbia), -lógia (filológia, antológia), -mánia (megalománia), -nómia (agronómia), -tómia (anatómia)* atď. Dĺžky pribúdajú nielen v slovách cudzieho pôvodu, ale aj v domácich slovách. Na pribúdanie kvantity vo vývine slovenčiny upozorňujeme v osobitnom článku (pozri *K vývinu dlhých samohlások v spisovnej slovenčine,* JČ 18, 1967, v tlači).

V uvedenej situácii zmieňujeme sa aj o tom, prečo v takýchto prípadoch pribúda kvantita. Konštatovali sme, že tu možno dobre využiť na výklad myšlienku Š. Peciara, ktorý hovorí o tom, že „v slovenčine, kde pri distribúcii kvantity platí rytmický zákon, pôsobí rušivo veľký počet krátkych slabík za sebou" (pozri jeho príspevok *Kvantita príd. mien typu nevypočítateľný,* SR 32, 1967, 62). Pod vplyvom rytmického zákona, ktorý vytvára pravidelné, „rytmické" striedanie krátkych a dlhých slabík, pokladá sa za prirodzené, aby všetky slová, najmä dlhšie, mali pravidelne rozloženú kvantitu, t. j. aby sa v nich popri krátkych slabikách vyskytovali aj nejaké dlhé slabiky (v jednom slove aspoň jedna dlhá slabika). Takto sa v systéme spisovného jazyka vytvára „dopyt" po kvantite v slovách, ktoré pôvodne kvantitu nemali.

V prevzatých slovách, v ktorých sa pôvodne nevyskytovala nijaká dlhá slabika, uplatňuje sa dĺžka obvykle v poslednej alebo predposlednej slabike. Zdá sa, že v tomto prípade zohrávajú istú úlohu odvodzovacie prípony. Odvodzovacie prípony bývajú na konci slov, pričom mnohé z nich sú dlhé, napr. *-ár, -áreň, -ák, -ík, -ník, -ún, -úň, -áč* a pod. Takto sa značne zvyšuje počet slov, v ktorých sú koncové slabiky dlhé. Slová s takýmito dlhými morfémami (napr. *bibliotekár, briketáreň, záhradník, neborák, poslucháč* a pod.) stávajú sa takto

vlastne akýmsi vzorom, modelom, podľa ktorého sa uplatňuje kvantita aj v koncových slabikách prevzatých slov. Kvantita v koncových slabikách vystupuje tým viac, že neraz pri odvodzovaní slov s dlhými príponami dochádza ku kráteniu dlhých slabík v odvodzovacom základe, napr. *múr — murár, bibliotéka — bibliotekár, poslúchať — poslucháč* a pod. Pritom, pochopiteľne, dĺžka sa uplatní ľahšie, ak sa slovo svojím zakončením podobá na slová, v ktorých býva v koncových slabikách dĺžka. Tak je to práve pri slove *Gibraltár,* ktoré svojím zakončením na *-ar* je blízky slovám na *-ár,* či už ide o slová s odvodzovacou príponou, alebo o slová, ktoré sú len zakončené na *-ár,* napr. *kaučukár, hangár, preliminár, linonár* a pod. Že s vplyvom podobne zakončených slov treba počítať, ukazuje napr. aj predĺženie poslednej kmeňovej slabiky v názve *Zaragoza* (pozri m ô j príspevok *Zaragoza či Zaragóza,* SR 29, 1964, 369—370); zrejme tu pôsobí ako model kvantita slov typu *laktóza, tuberkulóza* so zakončením *-óza.* Tieto slová vyhovujú uvedenej tendencii, aby popri krátkych slabikách bola aspoň jedna slabika s dĺžkou, a tak podľa nich sa uplatňuje aj podoba *Zaragóza.* Kvantita sa uplatní ešte ľahšie v takých slovách, ktoré sa môžu zaradiť medzi slová istého významového okruhu, ako je to napr. pri angl. sloce *musical,* ktoré v slovenčine dostáva podobu *muzikál* analogicky podľa iných slov na *-ál* z hudobnej oblasti, napr. *chorál, recitál, funebrál* (k tomu pozri m ô j príspevok *Musical, muzical, muzikal, či muzikál?,* SR 30, 1965, 369).

Z nášho rozboru sa ukazuje, že pokladáme za prirodzené prenikanie kvantity v názve *Gibraltar (Gibraltár).* Nie je vylúčené, že časom úplne zvíťazí podoba *Gibraltár* nad pôvodnou podobou *Gibraltar.*

L. Dvonč

INDEX K 32. ROČNÍKU SR

Kurzívou sú vysádzané slová alebo časti slov, ktoré sa podrobnejšie rozoberajú z gramatického, výslovnostného, významového alebo štylistického hľadiska. Nesprávne tvary sú v úvodzovkách.

adnominálny genitív a slovesné podst. meno 72
agens a patiens deja 72—73
alternácia: *e/ø* pri podst. m. zakončených na *-er, -el, -en* 266—273; *sk/št* pri tvorení obyvateľských mien 348—356
bábkoherec, bábkoherečka, bábkohra 253—254
Bernolák A. ako jazykovedec 325—328
Bohemians, číslo 62
Bulletin Ústavu ruského jazyka a literatúry X, recenzia 119—120
Cigeľ, Cigľan/Ciglianka, cigliansky 37—39
cudzie slová: *loggia, loggiový* 124—126; *safe-sejf* 124; *potlach* 122—123; *šau, či šou, show* 64; *telerekordingový záznam* 128; skloňovanie mien typu *Reggio di Calabria* 13—19
čeština a slovenčina: v socialistickej spoločnosti 324; činiteľské mená s príp. *-ca*, tvorenie a kvantita 257—266
činiteľské mená na *-teľ/-iteľ*, tvorenie a kvantita 204—209
číslovka, číslovky: *meru*, význam, rozšírenie a pôvod 89—94; podielové číslovkové výrazy 286—292; *jeden, dva/jedna, dve* 379—380
dláto, podoby v slovenčine 40—43
Dunkerque — dunkerský, Dunkerčan 318—319
dvojtvary *psi/psy, vlci/vlky, vtáci/vtáky* 9—13
Estera — „Ester" 191—192
Florencia — Florenťan, Florenčan, Florentčan, Florentínčan 255—256
gambáč, — gambaňa, tvorenie a používanie 316
generatívna gramatika 5
Gibraltar — Gibraltár, kvantita 381—383
gramatické kategórie pri slovesnom podst. mene 67
Isačenko A. V. — König K., *Slowakisch-deutsches Wörterbuch;* Blanár V., *Deutsch-slowakisches Wörterbuch*, recenzia 377—379
Ivanová-Šalingová M., *Štylistika*, recenzia 51—54
jazyk a štýl: súčasnej prózy pre mládež, zpráva o konferencii 244—248; spisovný a A. Bernolák 326—327; spisovný v socialistickej spoločnosti 321—324
jazyková kultúra: jazykové stĺpčeky v rokoch 1945—1965 300—306. konferencia o kultúre spisovnej slovenčiny, zpráva 169—173
jazykoveda: generatívne metódy v súčasnej jazykovede 3—8
jednoduchá veta a súvetie, hranice medzi nimi 75—76
knihárstvo — kníhareň — „knihväzačstvo" 318
Komisia pre dejiny slovenčiny, zpráva o činnosti 365—367
konferencie: o štylistike a poetike v Moskve, zpráva 174—176; o kultúre spisovnej slovenčiny, zpráva 169—173; o Vajanskom, zpráva 173—174
Koperdan Š., jubilejný článok z príležitosti šesťdesiatky 298—299
Krajčovič R., *Technika jazykovej interpretácie so zameraním na vývin slovenského jazyka*, recenzia 314—315
kvantita: činiteľských mien na *-teľ/-iteľ* 204—209; mužských subst. s príp. na *-č, -ač, -áč/-iač* 134—145; príd. mien na *-teľný/-iteľný* 82—89; v názve *Slanské pohorie* 63—64; príd. mien typu *nevypočitateľný* 61—62; v názvoch *Gibraltar — Gibraltár*, 381—383; *Cigeľ/Ciglianka, cigliansky* 37—39
ľudová pieseň, kvantitatívny výskum lexiky 328—335
Medzinárodná komisia pre slovanskú onomastiku, zpráva 115—116
Medzinárodná komisia pre Slovanský jazykový atlas, zpráva 299—300
Medzinárodná komisia pre výskum gramatickej stavby slovanských jazykov, zpráva 114—115
meru, význam, rozšírenie a pôvod 89—94
miestne názvy: liptovské 294—287; tvorenie 154—161; skloňovanie cudzích vlastných mien typu *Reggio di Calabria* 13—19
Mistrík J. *Slovosled a vetosled v slovenčine* 310—314, recenzia
Morfológia slovenského jazyka, recenzia 371—376
nárečia: tvary *bou, mau* a *dobrô, dobrieho* a spisovná slovenčina 44—50; nárečové podoby slova *dláto* 40—43; pomenovanie rozprávky v nárečiach 94—99; slovko *meru* v nárečiach 92; *pantľa, pentľa* 127—128; nárečové slová v SSJ a ich varianty 28; synonymita slov 273—279; monografický výskum tvorenia slov v slovenských nárečiach 229—233; výskum slovnej zásoby 224—228; Slovenská dialektologická komisia, zpráva o činnosti za roky 1958—1966 56—57; výsledky, perspektívy a prob-

lémy slovenskej dialektológie 216—224
Nicosia — Nikózia, nikózijský, Nikózijčan 190—191
obyvateľské mená typu *Valašťan* 345—356
odvodzovanie príd. mien a obyv. mien od názvov obcí 154—161
O literárnej avantgarde, recenzia 248—251
onomastika: III. zasadanie Medzinárodnej komisie pre slovanskú onomastiku, zpráva 115—116
pád, pády: inštr. pl. subst. vzoru *srdce* 102—109; kategória pádu a citový príznak 165—168
pantľa, pentľa 127—128
Pardel T., *Písaná reč, jej vývin a poruchy u detí*, recenzia 185—188
Peking — pekingský, pekinský 59—61
písanie: *i/y* pri dvojtvaroch *psi/psy, vlci/vlky, vtáci/vtáky* 9—13; názvu Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied a jeho skratky 121—122; slova *show* 64; veľkých písmen 180—182
podmet: nominatívna platnosť gramatickej formy 358
podst. meno, podst. mená: inštr. pl. vzoru *srdce* 102—109; skloňovanie francúzskych mien na *-es* a anglických a francúzskych na *-e* 146—153; činiteľské s príp. *-ca*, tvorenie a kvantita 257—266; cudzích muž. rodu na *-er, -el, -en*, striedanie *e/ø* 266—273; *zimomriavky* 62—63; *Bohemians*, používanie v singulári 62; skloňovanie typu *Reggio di Calabria* 13—19; vid a väzba pri slovesných podst. menách 65—74
potlach, význam, pôvod a výslovnosť 122—123
pravopis: pravopisné dublety v SSJ 29; rozdeľovanie slov v Pravidlách 280—285
predložka, predložky: *vyše* a jej väzba 381; *bez zvyšku, bez sporu, bez zmyslu, bez strachu — „bezo zvyšku"* 254—255
príd. meno, príd. mená: *Peking — pekingský, pekinský* 59—61: kvantita v type *nevypočítateľný* 61—62; *zimomravý, zimomrivý* 62—63; privlastňovacie 72; na *-teľný/-iteľný* 82—89; *loggiový* 124—126; odvodzovanie 154—161; *Viking — „vikingský" — vikinský* 192; *Dunkerque — dunkerský, Dunkerčan* 318—319
prípona, prípony: inštr. pl. subst. vzoru *srdce* 102—109; s gramatickou funkciou 342—345; *-ca* v slovenčine a češtine 257—266; tvorenie muž. subst. s príp. *-č, -ač, -áč/-iač* 134—145
príslovka, príslovky: zámenné *ta-tam, kam-kde*, 32—37; zámenné *ta-tam*, používanie 292—294
prísudok: viacnásobný 74—78
rozdeľovanie slov: v type *nájdem* 234—239; v Pravidlách 280—285
resumé, rezumovať 316—317
rozprávka, nárečové podoby v slovenčine 94—99
safe — sejf, používanie 124
san, skloňovanie v mene *San Juan* 14—19
Sborník prací FF brněnské university XIII, recenzia 118—119
„sebarealizovať sa" 380—381
sémantika slova *žriedlo* 99—101; sémantické diferencie medzi slovami 274—279
Sima F. — Chrenková E. — Kazimírová M., *Maďarsko-slovenský a slovensko-maďarský vreckový slovník*, recenzia 188—189
skloňovanie: francúzskych mien na *-es* a anglických a francúzskych na *-e* 146—153; mien typu *Reggio di Calabria* 13—19
Slanské pohorie, kvantita 63—64
slovenčina: začiatky štúrovskej slovenčiny a J. M. Hurban 198—203; tézy o slovenčine 129—134; konferencia o kultúre spisovnej slovenčiny, zpráva 169—173; bilancia činnosti ZSJ 193—198; Komisia pre dejiny slovenčiny, zpráva o činnosti 365—367; letný seminár 57—58
Slovenská dialektologická komisia, zpráva o činnosti 56—57
Slovenská onomastická komisia, zpráva o činnosti 179—180
slovesné podst. mená: vid a väzba 65—74
slovná zásoba: výskum v nárečiach 224—228
slovník: dublety a varianty v SSJ 25—32; Isačenko A. V. — König K., *Slowakisch-deutsches Wörterbuch;* Blanár V., *Deutsch-slowakisches Wörterbuch*, recenzia 377—379; pripomienky k SSJ 161—165; hodnotenie slov v SSJ 109—113
slovosled: Mistrík J. *Slovosled a vetosled v slovenčine* 310—314
spisovný jazyk a tvary *bou, mau* a *dobruô, dobrieho* 44—50
Studia Academica Slovaca, zpráva 57—58
Styblík V., *Problém reformy českého pravopisu z hlediska školy*, recenzia 54—55
synonymá, synonymické vzťahy 273—279
syntax: holý a rozvitý vetný člen 361—364; klasifikácia viet 356—360; štatistické proporcie vety u Matúšku 20—25
Šmilauer V., *Novočeská skladba*, recenzia 116—117
štýl, štylistika: dĺžka vety pri štylistickej charakteristike 19—25; stredné hodnoty dĺžky vety pri štylistickej typológii 78—82; zákonitosť v distribúcii jazykových prvkov 210—215; konferencia o štylistike a poetike v Moskve 174—

176; *Štylistické rozbory umeleckých textov*, recenzia 183—185; Ivanová-Šalingová M., *Štylistika*, recenzia 51—54
telerekordingový záznam 128
Travaux linguistiques de Prague 2. Les problèmes du centre et de la périphérie du système de la langue, recenzia 306—309
tvorenie slov: *gambáč — gambaňa* 316; *Florencia — Florentan — Florentčan, Florentínčan* 255—256; od slova *dláto* v nárečiach 40—43; *vlasatec, vlasáč* 126—127; mužských subst. na *-č, -ač, -áč/-iač* 134—145; monografický výskum tvorenia slov v nárečiach 229—233; *knihárstvo — kniháreň — „knihväzačstvo"* 318
typológia: štylistická a stredné hodnoty dĺžky vety 78—82
Ústav slovenského jazyka, zpráva o činnosti za rok 1966, 176—179; premenovanie Ústavu slovenského jazyka na Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra, zpráva 51
úvodzovky: o nevhodnosti písania 367—371
veľké písmená: o nevhodnosti písania 367—371
veta, vety: klasifikácia viet 356—360; dĺžka vety pri štylistickej typológii 78—82; pri štylistickej charakteristike 190
vetný člen 19—25, holý a rozvitý 361—364
vetný základ 74—78
vid: pri slovesných podst. menách 65—74
Viking — „vikingský" — vikinský 192
vlasatec, vlasáč 126—127
výskum: kvantitatívny lexiky slovenskej ľudovej piesne 328—335
výslovnosť: slova *potlach* 123; slova *show* 64
vyše, väzba s genitívom 381
zákonitosť v distribúcii jazykových prvkov 210—215
zámenné príslovky *ta-tam* 292—294, 32—37, privlastňovacie zámeno a slovesné podst. meno 72
„zatvárací špendlík" — spinka, sponka, zápinka 252—253
Združenie slovenských jazykovedcov, zpráva o zasadaní 240—242, zpráva o stave členstva 244, zpráva o činnosti za rok 1966, 242—244
zimomravý, zimomrivý, zimomriavky 62—63
zpravodaj — zpravodajca 319—320
žriedlo, význam slova 99—101

Š. Lipták

II. zasadanie Medzinárodnej komisie pre výskum gramatickej stavby slovanských jazykov. J. Ružička 114
Isačenko A. V. — König K., Slowakisch-deutsches Wörterbuch. — Blanár V., Deutsch-slowakisches Wörterbuch. Š. Michalus 377
Ivanová-Šalingová M., Štylistika. F. Kočiš 51
Jazykové stĺpčeky v rokoch 1945—1965. L. Dvonč 300
Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra. J. R. 51
K šesťdesiatke Štefana Koperdana. L. Dvonč 298
Konferencia o Vajanskom. E. Jóna 173
Krajčovič R., Technika jazykovej interpretácie so zameraním na vývin slovenského jazyka. J. Muránsky 314
Medzinárodná konferencia o štylistike a poetike v Moskve. J. Mistrík . . 174
Mistrík J., Slovosled a vetosled v slovenčine. F. Miko 310
Morfológia slovenského jazyka. J. Holý 371
O jazyku a štýle súčasnej prózy pre mládež. J. Holý 244
Pardel T., Písaná reč, jej vývin a poruchy u detí. V. Betáková 185
Presila veľkých písmen a úvodzoviek. L. Dvonč 367
Sborník prací FF brněnské university XII, 1964. Řada jazykovědná (A) č. 12. Š. Peciar 118
Sima F. — Chrenková E. — Kazimírová M., Maďarsko-slovenský a slovensko-maďarský vreckový slovník. M. Hayeková 188
Smolenická konferencia o kultúre spisovnej slovenčiny. A. Ferenčíková 169
Studia Academica Slovaca. J. Bartoš 57
Styblík V., Problém reformy českého pravopisu z hlediska školy. Š. Peciar 54
Šmilauer V., Novočeská skladba. J. Ružička 116
Travaux linguistiques de Prague 2. Š. Peciar 306
III. zasadnutie Medzinárodnej komisie pre slovanskú onomastiku. M. Majtán 115
Valné zhromaždenie Združenia slovenských jazykovedcov pri SAV. F. Kočiš 240
Znovu o literárnej avantgarde. M. Ivanová-Šalingová 248
Zo svojrázneho písania veľkých písmen. L. Dvonč 180
Zpráva o činnosti Komisie pre dejiny slovenčiny. I. Kotulič 365
Zpráva o činnosti Slovenskej dialektologickej komisie za r. 1958—1966. A. Habovštiak 56
Zpráva o činnosti Slovenskej onomastickej komisie. M. Majtán 179
Zpráva o činnosti Ústavu slovenského jazyka SAV za rok 1966. J. Horecký 176
Zpráva o činnosti ZSJ za rok 1966. F. Kočiš 242
Zpráva o pracovnom zasadnutí Medzinárodnej komisie pre Slovanský jazykový atlas. I. Ripka 299
Zpráva o stave členstva ZSJ. I. Masár 244

Rozličnosti

Ako je to s podstatným menom *Bohemians*? (E. Ružičková) 62 — *Bábkoherec, bábkoherečka, bábkohra.* (Š. Lipták) 253 — *Bez zvyšku, bez sporu, bez zmyslu, bez strachu* ap. (V. Uhlár) 254 — *Dunkerque — dunkerský, Dunkerčan.* (L. Dvonč) 318 — *Estera.* (F. Buffa) 191 — *Florencia — Florenťan, Florenčan, Florentčan,* či *Florentínčan?* (L. Dvonč) 255 — *Gambáč — gambaňa.* (Š. Peciar) 316 — *Gibraltar — Gibraltár.* (L. Dvonč) 381 — *Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied.* (L. Dvonč) 121 — *Jeden, dva/jedna, dve — jednosto, dvesto — jedentisíc, dvetisíc...* (Š. Peciar) 379 — *Knihárstvo — kniháreň — „knihväzačstvo".* (M. Ivanová-Šalingová) 318 — Kvantita príd. mien typu *nevypočítateľný.* (Š. Peciar) 61 — *Loggia, loggiový.* (L. Dvonč) 124 — *Nicosia — Nikózia, nikózijský, Nikózijčan.* (L. Dvonč) 190 — O slove *potlach.* (Š. Michalus) 122 — *Pantľa, pentľa.* (V. Uhlár) 127 — *Peking — pekingský,* či *pekinský?* (L. Dvonč) 59 — Písať *„šau",* či *šou, show?* (A. Sršeň) 64 — *Resumé, rezumovať.* (L. Dvonč) 316 — *Safe — sejf.* (L. Dvonč) 124 — *„Sebarealizovať sa"?* (E. Smieško-vá) 380 — *Slanské pohorie.* (J. Jacko) 63 — *Telerekordingový záznam.* (R. Kuchar) 128 — Väzba predložky *vyše.* (Š. Peciar) 381 — *Viking — vikingský,* či *vikinský?* (L. Dvonč) 192 — *Vlasatec, vlasáč.* (J. Jacko) 126 — *„Zatvárací špendlík"* alebo *spinka, sponka, zápinka?* (M. Ivanová-Šalingová) 252 — *Zimomravý, zimomrivý* a *zimomriavky.* (E. Jóna) 62 — *Zpravodaj — zpravodajca.* (L. Dvonč) 319

Index k 32. ročníku SR. Š. Lipták 384